

ΠΕ.Κ.Ε.Σ. Στερεάς Ελλάδας

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ
(ΠΕ.Κ.Ε.Σ.) ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

1821 και Εκπαίδευση

Πρακτικά Ημερίδας 23 Μαρτίου 2021
Συλλογικός τόμος

Επιμέλεια:

Δρ Χρίστος Β. Μαρκαντώνης
Οργανωτικός Συντονιστής ΠΕ.Κ.Ε.Σ. Στερεάς Ελλάδας

ISBN 978-618-85624-1-7

Λαμία, 2022

1821 και Εκπαίδευση

Πρακτικά Ημερίδας 23 Μαρτίου 2021

Συλλογικός τόμος

ISBN: 978-618-85624-1-7

Πρώτη έκδοση: 2022

Επιμέλεια: Χρίστος Β. Μαρκαντώνης

Σχεδιασμός εξωφύλλου: Χρίστος Β. Μαρκαντώνης

Copyright © Περιφερειακό Κέντρο Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού
(ΠΕ.Κ.Ε.Σ.) Στερεάς Ελλάδας

URL: <http://stellad-old.pde.sch.gr/pekes>

E-mail: pekesstel@sch.gr

xrmarkandonis@gmail.com

Δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας

Το σύνολο του περιεχομένου των πρακτικών του παρόντος τόμου αποτελεί αντικείμενο πνευματικής ιδιοκτησίας (copyright) και διέπεται από τις εθνικές και διεθνείς διατάξεις περί Πνευματικής Ιδιοκτησίας.

Απαγορεύεται ρητά η αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του ΠΕΚΕΣ Στερεάς Ελλάδας ή των συγγραφέων.

Επιτρέπεται η έντυπη ή ηλεκτρονική αναπαραγωγή μόνο για εκπαιδευτική ή ερευνητική χρήση και με την προϋπόθεση ότι τα τυχόν αντίγραφα περιλαμβάνουν την αρχική σελίδα του τόμου και την απαραίτητη αναφορά στον συγγραφέα ή στους συγγραφείς.

Απαγορεύεται αυστηρά η αναδημοσίευση, μέρους ή όλου των πρακτικών για οικονομικό όφελος.

1821 και Εκπαίδευση

Πρακτικά Ημερίδας 23 Μαρτίου 2021

Συλλογικός τόμος

Επιμέλεια:

Δρ Χρίστος Β. Μαρκαντώνης

Οργανωτικός Συντονιστής ΠΕ.Κ.Ε.Σ. Στερεάς Ελλάδας

Λαμία, 2022

Αφιέρωση

***Ο τόμος αυτός αφιερώνεται με τον προσήκοντα σεβασμό και τιμή
σε κάθε Ελληνίδα και κάθε Έλληνα
που έδωσε τη ζωή του και θυσιάστηκε
για του Χριστού την Πίστη την Αγία και της Πατρίδος την Ελευθερία***

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ και ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Πρόεδρος

Δρ. Χρίστος Μαρκαντώνης, Οργανωτικός Συντονιστής ΠΕΚΕΣ Στερεάς Ελλάδος

Μέλη

Δρ. Χαράλαμπος Ανδρεόπουλος, Συντονιστής Εκπαιδευτικού Έργου κλ. ΠΕ01
ΠΕΚΕΣ Στερεάς Ελλάδος

Δρ. Παναγιώτα Δημητρίου, Συντονίστρια Εκπαιδευτικού Έργου κλ. ΠΕ02
ΠΕΚΕΣ Στερεάς Ελλάδος

Δρ. Ελένη Παπαντωνίου, Συντονίστρια Εκπαιδευτικού Έργου κλ. ΠΕ02
ΠΕΚΕΣ Στερεάς Ελλάδος

ΚΡΙΤΕΣ των ΕΙΣΗΓΗΣΕΩΝ της ΗΜΕΡΙΔΑΣ

Δρ. Χρίστος Μαρκαντώνης, Οργανωτικός Συντονιστής ΠΕΚΕΣ Στερεάς Ελλάδος

Δρ. Παναγιώτα Δημητρίου, Συντονίστρια Εκπαιδευτικού Έργου κλ. ΠΕ02
ΠΕΚΕΣ Στερεάς Ελλάδος

Δρ. Ελένη Παπαντωνίου, Συντονίστρια Εκπαιδευτικού Έργου κλ. ΠΕ02
ΠΕΚΕΣ Στερεάς Ελλάδος

Δρ. Χαράλαμπος Ανδρεόπουλος, Συντονιστής Εκπαιδευτικού Έργου κλ. ΠΕ01
ΠΕΚΕΣ Στερεάς Ελλάδος

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Μαρία-Κων/να Βουρβουλάκη, Δήμητρα Κοντογεώργου

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΗΜΕΡΙΔΑΣ

Α΄ Συνεδρία

Χαιρετισμοί (Υφυπουργός Παιδείας και Θρησκευμάτων, Σεβασμιώτατοι Μητροπολίτες περιφέρειας Στερεάς Ελλάδος, Περιφερειάρχης Στερεάς Ελλάδος, Αντιπεριφερειάρχης Π.Ε. Φθιώτιδας, Δήμαρχος Λαμιέων, Περιφερειακή Διευθύντρια Εκπαίδευσης Στερεάς Ελλάδος).

Μια Παιδαγωγούσα Επανάσταση, Αντώνιος Σμυρναίος, Αναπληρωτής Καθηγητής Νεοελληνικής Ιστορίας, Ιστορίας της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης και Διδακτικής της Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Το ελληνικό θεολογικό βιβλίο κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας και η Παιδεία του Γένους, Δρ Χριστίνα Κολοβού, μέλος ΕΔΙΠ Ανωτάτης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Αθηνών.

«Ηξεύρεις γράμματα;». Οι “Εξομολογήσεις” των κατοίκων του Γαρδικίου Κρεμαστής Λαρίσης (Πελασγίας Φθιώτιδας) ως τεκμήριο Παιδείας στην Τουρκοκρατία, Δρ. Νικόλαος Παύλου, Συντονιστής Εκπαιδευτικού Έργου (κλ. ΠΕ01 Θεολόγων) ΠΕΚΕΣ Θεσσαλίας-Δυτικής Μακεδονίας.

Διονύσιος ο εκ Φουρνά και η Παιδεία στην περιοχή των Αγράφων, Δρ. Χρίστος Μαρκαντώνης, Οργανωτικός Συντονιστής – Συντονιστής Εκπαιδευτικού Έργου (κλ. ΠΕ70 Δασκάλων) ΠΕΚΕΣ Στερεάς Ελλάδος.

Β΄ Συνεδρία

Παιδεία και Εθνική Ιδεολογία. Το '21 και η «αλήθεια», Βασίλειος Μάστορης, εκπαιδευτικός κλ. ΠΕ02 Φιλολόγων, Διευθυντής ΓΕΛ Κύμης, M.Sc.

Οι παιδαγωγικές απόψεις του Ρήγα, Ματθαίου Μαρία, εκπαιδευτικός κλ. ΠΕ02, Διευθύντρια 1ου Πρότυπου Γενικού Λυκείου Χαλκίδας, M.Sc.

Ο παιδαγωγικός ρόλος και η συμβολή του Αγ. Κοσμά του Αιτωλού κατά την προεπαναστατική περίοδο στη Δυτική Στερεά Ελλάδα, Εύα Γεωργούλα, εκπαιδευτικός κλ. ΠΕ06, Διευθύντρια Γυμνασίου Γαλαξιδίου, M.Ed.

Αναζητώντας τα χνάρια του Ελληνισμού στα χειρόγραφα της Ιεράς Μονής Προυσού, Βασιλική Λάππα, εκπαιδευτικός κλ. ΠΕ70, M.Sc.

Η περί Παιδείας και Εκκλησίας μέριμνα του Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια, Δρ. Χαράλαμπος Ανδρέοπουλος, Συντονιστής Εκπαιδευτικού Έργου (κλ. ΠΕ01 Θεολόγων) ΠΕΚΕΣ Στερεάς Ελλάδος.

Ερωτήσεις - συζήτηση

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	σελ.
Χαιρετισμός, Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Φθιώτιδος κ.κ. Συμεών	9
Εισαγωγή Χρίστος Μαρκαντώνης , Οργανωτικός Συντονιστής ΠΕΚΕΣ Στερεάς Ελλάδας	11
Μια Παιδαγωγούσα Επανάσταση Αντώνιος Σμυρναίος , Αναπληρωτής Καθηγητής Νεοελληνικής Ιστορίας, Ιστορίας της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης και Διδακτικής της Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας	15
Το ελληνικό θεολογικό βιβλίο κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας (1476-1821) και η παιδεία του Γένους Χριστίνα Κολοβού , Ε.Δι.Π. Ανώτατη Εκκλησιαστική Ακαδημία Αθήνας	23
«Ηξεύρεις Γράμματα;» Οι «Εξομολογήσεις» των κατοίκων του Γαρδικίου Κρεμαστής Λαρίσης ως τεκμήριο Παιδείας στην Τουρκοκρατία Νικόλαος Παύλου , Θεολόγος – Ιστορικός, Συντονιστής ΕΕ, ΠΕΚΕΣ Θεσσαλίας	33
Διονύσιος ο εκ Φουρνά και η Παιδεία στην περιοχή των Αγράφων Χρίστος Μαρκαντώνης , Οργανωτικός Συντονιστής ΠΕΚΕΣ Στερεάς Ελλάδας	42
Παιδεία και Εθνική Ιδεολογία. Το '21 και η «αλήθεια» Βασίλειος Μάστορης , Φιλολόγος, Διευθύντρια ΓΕΛ Κύμης	62
Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Ρήγα Ματθαίου Μαρία , Φιλολόγος, Διευθύντρια 1ου Πρότυπου ΓΕΛ Χαλκίδας	68
Ο Παιδαγωγικός ρόλος και η συμβολή του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού κατά την προεπαναστατική περίοδο στη Δυτική Στερεά Ελλάδα Ευαγγελία Γεωργούλα , Εκπαιδευτικός Αγγλικής Γλώσσας, Διευθύντρια Γυμνασίου Γαλαξιδίου	76
Αναζητώντας τα χνάρια του Ελληνισμού στα χειρόγραφα της Ιεράς Μονής Προυσού Βασιλική Λάππα , Εκπαιδευτικός, Δασοπόνος	78
Η περί Παιδείας και Εκκλησίας μέριμνα του Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια Χαράλαμπος Ανδρεόπουλος , Θεολόγος, Συντονιστής Ε.Ε., ΠΕΚΕΣ Στ. Ελλάδας	88

Πρόλογος Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Φθιώτιδος

Κ. ΣΥΜΕΩΝ

Ἡ ἡμερίδα «1821 καὶ ἐκπαίδευση» τοῦ ΠΕΚΕΣ Στερεᾶς Ἑλλάδος ἔχει ἰδιαίτερη ἀξία καθὼς ἀναδεικνύει τρία πράγματα: τὸ τί προηγήθηκε γιὰ νὰ ξετιναχτεῖ, νὰ ξεπηδήσει ἡ Ἐπανάσταση, τί ἔγινε κατὰ τὴν Ἐπανάσταση καὶ τί σημαίνει ἡ Ἐπανάσταση σήμερα, τὸ 1821 σήμερα. Καὶ τὰ τρία συνδέονται μὲ αὐτὸ ποὺ λέγεται παιδεία, μὲ αὐτὸ ποὺ λέγεται φιλοσοφικό, ἰδεολογικό, ἀξιακὸ ὑπόβαθρο ἐνὸς ἀγῶνα.

Αὐτὸ εἶναι πάρα πολὺ σημαντικό, ἀρκεῖ κανεὶς νὰ ἔχει εὐρυχωρία, νὰ μὴν εἶναι ἐγκλωβισμένος σὲ ἀγκυλώσεις, ἀλλὰ νὰ μπορεῖ νὰ διαβάζει ὅλες τὶς σελίδες ἐνὸς μεγάλου καὶ σπουδαίου βιβλίου, τοῦ βιβλίου γιὰ τὸν Ἀγῶνα τοῦ 1821.

Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ στὸ πλαίσιο τῶν πολλῶν ἐκδηλώσεων, ποὺ ὑλοποιεῖ ἡ Μητρόπολή μας γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση ἓνα μεγάλο κεφάλαιο ἔχει ὡς θέμα "Τὸ παιδί στὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821", διότι δὲν ὑπάρχει παιδεία χωρὶς παιδιά. Ἀπὸ ἐκεῖ βγαίνει ἄλλωστε ἡ λέξη "παιδεία". Μελετᾶμε τὴ θέση τοῦ παιδιοῦ στὴ διάρκεια τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821, διότι μᾶς ἐνδιαφέρει τί κάνει τὸ παιδί τὸ 2021. Καὶ σήμερα ἔχουμε ἀνάγκη ἀπὸ πολλοὺς ἀγῶνες καὶ νέες ἐπαναστάσεις. Καὶ σήμερα καὶ αὔριο καὶ πάντα.

Ἀνήκει ἓνα τεράστιο "εὐχαριστῶ" στοὺς ἐκπαιδευτικούς, ἓνα τεράστιο "εὐχαριστῶ" στοὺς γονεῖς, ἓνα τεράστιο "εὐχαριστῶ" καὶ στὰ παιδιά. Στὰ παιδιά, διότι καὶ αὐτὰ, ἐν μέσῳ τῆς Πανδημίας τοῦ κορονοϊοῦ, μὲ γενναιότητα συνεχίζουν νὰ στηρίζουν τὴν ἐκπαιδευτικὴ διαδικασία, ὥστε ὑπερβαίνοντας τὰ ὅποια ἐμπόδια, νὰ ἀσκοῦνται στὴν μάθηση καὶ στὴν πνευματικὴ καλλιέργεια.

Εύχόμαστε στο ΠΕΚΕΣ και τὸν Ὄργανωτικὸ Συντονιστὴ Στερεᾶς Ἑλλάδος κ. Χρίστο Μαρκαντώνη καὶ στοὺς συνεργάτες του νὰ μᾶς χαρίζουν πολλές ἀκόμη τέτοιες ὄμορφες πρωτοβουλίες.

Ὁ Μητροπολίτης

† ὁ Φθιώτιδος Συμεών

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ημερίδα Περιφερειακού Κέντρου Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού (ΠΕΚΕΣ) Στερεάς Ελλάδας

«1821 και Εκπαίδευση»

Οι επέτειοι είναι σημαντικές αφορμές για την διαμόρφωση και ενδυνάμωση της εθνικής μνήμης και συνείδησης. Το 2021 αποτελεί μία συμβολική χρονιά για την Ελλάδα, καθώς η πατρίδα μας εορτάζει τη μεγάλη επέτειο του σημαντικότερου σταθμού της νεότερης ιστορίας της: τα 200 χρόνια από την κήρυξη της επανάστασης και του αγώνα της εθνικής ανεξαρτησίας. Αν η επέτειος της πρώτης Εκατονταετίας γιορτάστηκε με καθυστέρηση και περιορισμένα λόγω της δύσκολης συγκυρίας των γεγονότων στη Μικρά Ασία, στη δεύτερη Εκατονταετηρίδα έχουμε την ευκαιρία, παρά τις δυσκολίες της εποχής, να αναστοχαστούμε δημιουργικά επάνω στα γεγονότα, τα πρόσωπα και τις συνθήκες που δημιούργησαν το 1821. Η Ελληνική Πολιτεία, οι τοπικές κοινωνίες, οι επιστημονικοί και άλλοι φορείς με πολυσχιδείς δράσεις και πρωτοβουλίες αποδίδουν τιμή και ευγνωμοσύνη σε όσους αγωνίστηκαν για τη δημιουργία ενός ελεύθερου, ανεξάρτητου και σύγχρονου κράτους, θυμίζοντας και στη διεθνή κοινότητα τη σημασία αυτού του αγώνα των Ελλήνων. Παράλληλα προσβλέπουν μέσα από αυτές τις δράσεις και εκδηλώσεις στην αυτοσυνειδησία του λαού μας.

Από αυτό το πανεθνικό κάλεσμα μνήμης δεν θα μπορούσε να λείπει το Περιφερειακό Κέντρο Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού (ΠΕΚΕΣ) Στερεάς Ελλάδος. Έτσι, την Τρίτη 22 Μαρτίου 2021, διοργανώθηκε επετειακή ημερίδα με θέμα «1821 και Εκπαίδευση». Η θεματολογία επιλέχτηκε για να αναδειχτεί η καταλυτική συμβολή που είχε η Εκπαίδευση - τα ελληνικά Γράμματα - τόσο για τη διατήρηση της εθνικής μας ιδιοπροσωπίας και συνείδησης, παρά τα πολλά χρόνια σκλαβιάς, καθώς και τη δυναμική που προσέδωσε στο νέο ελληνικό Κράτος η Εκπαίδευση, ως θεσμός ανασυγκρότησης και ανάπτυξης του τόπου. Παράλληλα επιδιώχτηκε να επισημανθεί ο καθοριστικός ρόλος που διαδραμάτισε η Εκκλησία πριν και μετά την Επανάσταση του 1821, ώστε να διασωθεί η ορθόδοξη χριστιανική πίστη και η ελληνική γλώσσα και ευρύτερα να διατηρηθεί ζωντανή η Παιδεία των Ελλήνων και να παραμείνουν αναλλοίωτα τα ήθη και τα έθιμα που αποτελούν δομικά στοιχεία της ταυτότητας του ελληνικού λαού, και η σύνδεσή του με το αρχαιοελληνικό και βυζαντινό παρελθόν του.

Υψηλοί καλεσμένοι που τίμησαν και χαιρέτησαν την ημερίδα, ήταν η αξιότιμη Υφυπουργός Παιδείας και Θρησκευμάτων κ. Ζωή (Ζέττα) Μακρή που επισήμανε ότι *«οι λέξεις έθνος, παιδεία, θρησκεία, ελευθερία, πατρίδα είναι συνυφασμένες με την Εκπαίδευση και τώρα και τότε. Η εκπαιδευτική*

πραγματικότητα στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης είχε βασικά και δυναμικά συστατικά της, την ελληνική γλώσσα, τα ελληνικά γράμματα, τον ελληνικό πολιτισμό, τον ελληνικό αγώνα για ανεξαρτησία, την ελληνική ψυχή».

Την Ημερίδα ευλόγησαν και απηύθυναν πατερικούς χαιρετισμούς: Ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Δημητριάδος και Αλμυρού κ. Ιγνάτιος, ως εκπρόσωπος της Εκκλησίας της Ελλάδος, υπό την ιδιότητα του Προέδρου της Ειδικής Συνοδικής Επιτροπής Πολιτιστικής Ταυτότητας, αρμοδίας για τις επετειακές εκδηλώσεις που διοργανώνει η Εκκλησία για τα 200 χρόνια από την Επανάσταση του 1821. Ο οικείος Μητροπολίτης Φθιώτιδος κ. Συμεών (ως εδρεύων στη Λαμία, όπου και η έδρα του ΠΕΚΕΣ Στερεάς Ελλάδας) και οι Σεβασμιώτατοι Μητροπολίτες Χαλκίδος κ. Χρυσόστομος, Θηβών και Λεβαδείας κ. Γεώργιος, Καρπενησίου κ. Γεώργιος. Δια μηνύματος που διεβιβάσθη στον Συντονιστή Θεολόγων του ΠΕΚΕΣ, χαιρέτισε και επευλόγησε ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Καρυστίας και Σκύρου και αντιπρόεδρος της Ιεράς Συνόδου της Ιεραρχίας κ. Σεραφείμ. Χαιρετισμό απηύθυναν η Διευθύντρια της Περιφερειακής Διεύθυνσης Εκπαίδευσης Στερεάς Ελλάδος Δρ. Ελένη Μπενιάτα και εκ μέρους των τοπικών πολιτειακών αρχών ο Περιφερειάρχης Στερεάς Ελλάδος κ. Φάνης Σπανός, ο Αντιπεριφερειάρχης Φθιώτιδος κ. Αθανάσιος Καρακάντζας και ο Εντεταλμένος Σύμβουλος του Δήμου Λαμιέων κ. Αθανάσιος Παπαχρήστος.

Το κυρίως μέρος της Ημερίδας αφιερώθηκε στην ομιλία του αναπληρωτή Αναπληρωτή Καθηγητή Νεοελληνικής Ιστορίας, Ιστορίας της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης και Διδακτικής της Ιστορίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, κ. Αντωνίου Σμυρναίου, ο οποίος στην εισήγησή του με θέμα *«Μια Παιδαγωγούσα Επανάσταση»*, παράθεσε τις παιδαγωγίες που εξέπεμψε κατά τη διάρκειά της αλλά και μετά από αυτή η Επανάσταση του 1821. Παιδαγωγίες υπό την έννοια των μηνυμάτων και διαδικασιών που εκπαίδευσαν ανθρώπους τότε, αλλά και εκπαιδεύουν όλους μας έκτοτε, σε έναν βαθύτατο στοχασμό πάνω στην ελευθερία της ανθρώπινης φύσης και - οσάκις αυτή παραβιάζεται - στο όραμα της απελευθέρωσης από τον οποιονδήποτε δυνάστη, όπως συνέβη με την περίπτωση του ηρωικού αγώνα των Ελλήνων, με την εξέγερση του 1821 κατά των Οθωμανών.

Η διδάσκουσα, ως μέλος ΕΔΙΠ, στην Ανωτάτη Εκκλησιαστική Ακαδημία Αθηνών Δρ. Χριστίνα Κολοβού, στην εισήγησή της *«Το ελληνικό βιβλίο κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας και η Παιδεία του Γένους»*, αναφέρθηκε στη συμβολή των θεολογικών γραμμάτων στη διατήρηση της ελληνορθόδοξης ταυτότητας των υπόδουλων Ελλήνων μέσω των πολλών και εξαιρετικών εκδόσεων πατερικών κειμένων σε τυπογραφεία κυρίως της Βενετίας.

Ο Συντονιστής Εκπαιδευτικού Έργου (ΣΕΕ) κλάδου ΠΕ01 Θεολόγων του ΠΕΚΕΣ Θεσσαλίας Δρ. Νικόλαος Παύλου, με τίτλο της εισηγήσεώς του *«“Ηξεύρεις γράμματα;”. Οι εξομολογήσεις των κατοίκων του Γαρδικίου Κρεμαστής Λαρίσης (νυν Πελασγίας Φθιώτιδας), ως τεκμήριο Παιδείας στη Τουρκοκρατία»* παρουσίασε

ιστορικά στοιχεία για τη συμβολή κληρικών της περιοχής στην γλωσσική εκπαίδευση των τότε υπόδουλων κατοίκων.

Το θέμα τοπικής και εκκλησιαστικής ιστορίας *«Διονύσιος ο εκ Φουρνά και η Παιδεία στην περιοχή των Αγράφων»* ανέπτυξε ο Οργανωτικός Συντονιστής του ΠΕΚΕΣ Στερεάς Ελλάδος (ΣΕΕ κλάδου ΠΕ70) Δρ. Χρίστος Μαρκαντώνης αναδεικνύοντας το παιδαγωγικό και εκπαιδευτικό έργο που επιτέλεσε στη περιοχή αυτή των Αγράφων ο ιεροδιάκονος και αγιογράφος Διονύσιος ο εκ Φουρνά μέσω της Σχολής που οργάνωσε και λειτούργησε στα χρόνια της τουρκοκρατίας στην Ιερά Μονή Ζωοδόχου Πηγής του Φουρνά Ευρυτανίας, την οποία ο ίδιος είχε ιδρύσει.

Κατά την δεύτερη - απογευματινή - συνεδρία ο Διευθυντής του Γενικού Λυκείου Κύμης, εκπαιδευτικός κλάδου ΠΕ02 Φιλολόγων, M.Sc. Βασίλειος Μάστορης, στην εισήγησή του *«Παιδεία και Εθνική Ιδεολογία. Το '21 και η αλήθεια»* εστίασε στο κοινοτικό πνεύμα των Ελλήνων που λειτούργησε και στην Επανάσταση του 1821 αποτελώντας ένα ισχυρό πλεονέκτημα που συνέβαλε στην νικηφόρα πορεία της.

Τις *«Παιδαγωγικές απόψεις του Ρήγα (Φεραίου/Βελεστινλή)»* εξέθεσε στην ομότιτλη εισήγησή της η Διευθύντρια του 1^{ου} Πρότυπου Γενικού Λυκείου Χαλκίδας, εκπαιδευτικός κλάδου ΠΕ02 Φιλολόγων, M.Ed., Μαρία Ματθαίου, σταχυολογώντας σχετικές αναφορές για την αντίληψη για την Παιδεία και τις παιδαγωγικές μεθόδους από τα ίδια τα έργα του Ρήγα.

Στη συνέχεια των εργασιών, στον *«Παιδαγωγικό ρόλο και τη συμβολή του Αγ. Κοσμά του Αιτωλού κατά την προεπαναστατική περίοδο στη Δυτική Ελλάδα»* αναφέρθηκε η Διευθύντρια του Γυμνασίου Γαλαξιδίου, εκπαιδευτικός κλάδου ΠΕ06 Αγγλικής Φιλολογίας, M.Ed. και υποψήφια διδάκτωρ Ευαγγελία Γεωργούλα.

Η εκπαιδευτικός κλάδου ΠΕ70, M.Sc., Βασιλική Λάππα στην εισήγησή της *«Αναζητώντας τα χνάρια στου Ελληνισμού στα χειρόγραφα της Ιεράς Μονής Προυσσού»*, παρουσίασε ενδιαφέροντα, εκκλησιαστικής προελεύσεως, τεκμήρια για την εκπαίδευση στα χρόνια της τουρκοκρατίας στη περιοχή της Ευρυτανίας τονίζοντας την ιστορική τους αξία.

Τον κύκλο των εργασιών της Ημερίδας ολοκλήρωσε ο Συντονιστής Εκπαιδευτικού Έργου (ΣΕΕ) κλάδου ΠΕ01 Θεολόγων του ΠΕΚΕΣ Στερεάς Ελλάδος, Δρ. Χαράλαμπος Ανδρεόπουλος, ο οποίος με την εισήγησή του *«Η περί Παιδείας και Εκκλησίας μέριμνα του Ιωάννη Καποδίστρια»* παρουσίασε το όραμα, αλλά και τις πράξεις του πρώτου μετά την απελευθέρωση Κυβερνήτη της Ελλάδας για μια Εκπαίδευση, όπου Πολιτεία και Εκκλησία θα συνοδοιπορούσαν χρησιμοποιώντας ως «όπλα» τους το ελληνικό πνεύμα και την ελληνορθόδοξη παράδοση, καθόσον ο Καποδίστριας πίστευε - και το διακήρυττε - ότι *«αποτελεί Θεία τιμή το να αναθρέψει κάποιος Ελληνόπαιδες με τας γνώσεις της ιεράς μας θρησκείας, να τους εκπαιδεύσει στην πάτριον γλώσσα και να τους προπαρασκευάσει για ανώτερες*

σπουδές». Έργο σπουδαίο, που όμοιό του δεν υπάρχει στη νεώτερη ελληνική ιστορία. Έργο που συντελέσθηκε σε διάστημα μόλις μιας 4ετίας (1828-1831) περιλαμβάνοντας την ίδρυση εκατοντάδων σχολείων γενικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης, εκκλησιαστικών, στρατιωτικών, εμπορικών, αγροτικών σχολών, σχολείων και ορφανοτροφείων σε όλες τις απελευθερωμένες περιοχές της Ελλάδος.

Με την πεποίθηση ότι ως Περιφερειακό Κέντρο Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού (ΠΕΚΕΣ) Στερεάς Ελλάδας συμβάλαμε με αυτήν την εκδήλωση στο μωσαϊκό μνήμης για την Επανάσταση του 1821 και αναδείξαμε το ιστορικό παρελθόν που μας καθορίζει ως Νεοέλληνες, ευχαριστούμε όλους όσους συνέβαλαν στην οργάνωση και επιτυχία αυτής της πρωτοβουλίας του ΠΕΚΕΣ Στερεάς Ελλάδας. Η Παιδεία είναι συνεχής και ζωοτροφούσα τους λαούς, που αντιλαμβάνονται την ισχυρή διαμορφωτική και συντηρητική δύναμή της.

Δρ. Χρίστος Β. Μαρκαντώνης

Οργανωτικός Συντονιστής
ΠΕΚΕΣ Στερεάς Ελλάδος

Μια Παιδαγωγούσα Επανάσταση

Αντώνιος Σμυρναίος
Αναπληρωτής Καθηγητής Νεοελληνικής Ιστορίας,
Ιστορίας της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης
και Διδακτικής της Ιστορίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
smirnaios@uth.gr

Η ιστοριογραφία, ως στοχασμός του χρόνου και στις τρεις του διαστάσεις, είναι μια εξαιρετικά πολύπλοκη υπόθεση, την οποία ως ιστορικοί αλλά και ως αναγνώστες της ιστορίας οφείλουμε να την προσεγγίζουμε με δέος. Όσον αφορά ειδικά τους ιστορικούς, ας σημειώσουμε προκαταβολικά ότι δεν είναι ούτε ιδιοκτήτες ούτε διαιτητές της ιστορίας (ακόμη και αν το επιζητούν διακαώς...), αλλά δυναμικά ευαίσθητοι υπουργοί του αινίγματος της, αίνιγμα το οποίο ακριβώς συγκροτεί το ίδιο το διαιώνιο μυστήριο του ανθρώπου και του κόσμου του. Η Jacqueline de Romilly θα παρομοιάσει μάλιστα τον ιστορικό με έναν φωτογράφο, *“από τον οποίο θα ζητούσαμε βεβαίως απόλυτη ακρίβεια στο έργο του, αλλά θα του αναθέταμε να φωτογραφίζει ένα αδιάκοπα μεταβαλλόμενο αντικείμενο, χίλιες φορές πιο μεγάλο από το πεδίο του φακού του”*. Χρειάζεται συνεπώς, όχι μια αλγοριθμική, αλλά μια βαθιά ιστορικο-φιλοσοφική προσέγγιση της ιστορίας, που λογαριάζει λ.χ. περισσότερο τη ρευστότητα των υποκειμενικότητων από τον εκάστοτε ορθολογικό σχεδιασμό, ο οποίος επιβάλλεται μάλιστα στο παρελθόν εκ των υστέρων. Διότι, όπως θα τονίσει και ο Alan Munslow, *«η άρνηση της ανάγκης για εκφιλοσόφηση της ιστορίας εισάγει την παρηγορητική αντίληψη ότι η ιστορία είναι μια επιστήμη που κατέχει την αλήθεια»*, ενώ πρόκειται ουσιαστικά για μια πάντοτε εκκρεμή *«μορφή διανοητικής αλλά και συναισθηματικής δραστηριότητας που είναι ταυτόχρονα ποιητική, επιστημονική και φιλοσοφική»*.

Αν έλθουμε λοιπόν στο ζήτημα της Ελληνικής Επανάστασης του 1821, με αφορμή την μεθαυριανή επέτειο των 200 χρόνων της, και θελήσουμε να υπερβούμε την προφανή αυτάρκεια της σχολικής ιστορίας, εμβαθύνοντας, *επί πολύ όμως*, στις πολυπληθείς πρωτογενείς πηγές της Ελληνικής Επανάστασης, τότε είναι πιθανό ότι θα αντικρίσουμε ένα πολύ διαφορετικό τοπίο από αυτό που περιμέναμε. Τότε, όπως συμβαίνει ειδικά και με κάθε γεγονός μεγάλης ρήξης στη διάρκεια του χρόνου, τόσο οι αμιγώς ηρωολατρικές όσο και οι αμιγώς ηρωοπληκτικές διαστάσεις εκείνου του εξαιρετικού φαινομένου θεωρώ ότι θα υποχωρούσαν μπροστά στο ουσιαστικά απροσπέλαστο μυστήριό του, το οποίο συχνά κρυσταλλώνουμε, ακινητοποιούμε, στην προσπάθειά μας να το κατανοήσουμε, δηλαδή να το χρησιμοποιήσουμε, στο παρόν μας. Όρος όμως εγγενής κάθε αινίγματος είναι το διαρκώς αλυσιτελές των προσεγγίσεων και των ερμηνειών του. Πάντα κάτι περισσεύει, πάντα κάτι ελλοχεύει, πάντα κάτι προσμένει τη μελλοντική ή και

εσχατολογική του αποτίμηση, εφόσον και ο ίδιος ο άνθρωπος, ο πρωτουργός της ιστορίας, αποτελεί ένα ιδιόμορφο «ον της περισσειας», κατά τον Μπατάιγ. Το εγχείρημα λοιπόν να περικλειστεί σε αδιάβροχες, θετικές ή αρνητικές, νόρμες το εκάστοτε αίνιγμα, και συνεπώς και η Ελληνική Επανάσταση, μπορεί να εξυπηρετεί βεβαίως πολιτικές, πολιτιστικές ή άλλες σκοπιμότητες [*κι αυτό, από την άλλη μεριά, είναι βαθιά ανθρώπινο...*], αλλά του αφαιρεί την πάντοτε απερίσταλτη γονιμότητά του να δημιουργεί διαρκώς νέους κόσμους νοήματος που τέμνουν εγκάρσια την πραγματικότητά του. Γι' αυτό εξάλλου υπάρχουν και τα αινίγματα στον κόσμο: για να δραπετεύουμε από τον εγκλεισμό στο δεδομένο, στο παγιωμένο και στο προφανές, για να μελετήσουμε την ιστορία ως το κατ' εξοχήν βασίλειο της ελευθερίας. Και η Επανάσταση εκείνη ήταν πράγματι ένα ανεξάντλητο μεταλλείο των ορυκτών που αποτελούν το ίδιο το ανθρώπινο είδος, μέσα στις δαιδαλώδεις στοές του οποίου οι πιο ανεξήγητες συμπεριφορές, οι πιο τρελές προσδοκίες, τα πιο ηρωικά ανδραγαθήματα αλλά και οι πιο αλλόκοτες βιαιοπραγίες βρήκαν τον βαθύτατο χαρακτήρα τους.

Στην πάντοτε αινιγματώδη λοιπόν υφή εκείνης της Επανάστασης προσερχόμαστε για να καταθέσουμε κάποιες, κατά τη γνώμη μας, ιδιάζουσες όψεις της. Θα προσπαθήσουμε να αρθρώσουμε λόγο για «*μια παιδαγωγούσα Επανάσταση*», μια Επανάσταση που εξέπεμψε θετικές, αρνητικές, αλλά και μεικτές, αμφίσημες *παιδαγωγίες* κατά τη διάρκειά της, καθώς και μετά από αυτήν, μέχρι σήμερα. Γιατί όμως τις ονομάζουμε «*παιδαγωγίες*»; Διότι αποτελούν μηνύματα και διαδικασίες που εκπαίδευσαν τους ανθρώπους τότε αλλά και εκπαιδεύουν όλους μας έκτοτε στον βαθύτατο στοχασμό πάνω στην πάντοτε μεικτή ανθρώπινη φύση, η οποία στην έκτακτη περίπτωση της Επανάστασης υπέστη έναν εντατικό και βίαιο, ηφαιστειώδη μετασχηματισμό. Βασισμένοι λοιπόν στις, οπωσδήποτε υποκειμενικές και διαμεσολαβημένες, ιστορικές πηγές της εποχής, τις μόνες δηλαδή που έχουμε, θα επιχειρήσουμε να ψηλαφήσουμε τα είδη και τις ποιότητες αυτών των παιδαγωγιών που ακτινοβόλούσε η Επανάσταση.

Πρώτη και θεμελιώδης παιδαγωγία της Ελληνικής Επανάστασης, πολύ σημαντική μάλιστα για τους επιγόνους, εμάς δηλαδή, είναι το εντέλει ανέφικτο μιας καθαρολογικής προσέγγισης της Επανάστασης. Συμπλέκοντας μαξιμαλισμούς με μινιμαλισμούς και επιτελώντας πολλές φορές μια ετεροχρονισμένη και αναχρονιστική ερμηνεία των προσώπων και των γεγονότων από τη δραστική ερημία του γραφείου μας, επιχειρούμε να εξηγήσουμε ενέργειες και καταστάσεις που βρίσκονται πολύ μακριά, μα πολύ μακριά από τη δική μας βιωτή, από το δικό μας περίγυρο, από τη δική μας αντίληψη και εμπειρία των πραγμάτων. Γι' αυτό και κάθε προσέγγιση, κάθε ερμηνεία εκείνων των γεγονότων πρέπει να γίνεται με δέος, με αφουγκρασμό, με περίσκεψη και, αν θέλετε, με σεβασμό, με εικασίες και όχι με τελεσιδικές εξηγήσεις. Νομίζω ότι καμιά σύγχρονη ενσυναίσθηση, λέξη με μεγάλη καταχρηστική όμως διασπορά σήμερα, δεν είναι ικανή να αγγίξει εκείνον τον

πυρετώδη κόσμο της Επανάστασης. *Μας είναι ολότελα ξένος.* Έτσι κι αλλιώς το παρελθόν είναι πάντοτε ανεπίσκεπτο, και, όπως θα τονίσει ένας Ολλανδός ιστορικός, στην ιστορία «*το μόνο που έχουμε είναι κείμενα*» και «*μπορούμε να συγκρίνουμε μόνο κείμενα με κείμενα*», χωρίς να «*έχουμε τη δυνατότητα να επαληθεύσουμε τα συμπεράσματά μας, συγκρίνοντας τα προς μελέτη κείμενα με το ίδιο το παρελθόν*». Επιτρέψτε μου λοιπόν να προτείνω ότι, αν θέλουμε να προσεγγίσουμε έστω και λίγο το πνεύμα της Επανάστασης, θα πρέπει να επιχειρήσουμε ίσως μια κένωση, μια κενωτική λειτουργία, γνωστή εξάλλου και από τη θρησκευτική μας παράδοση, να παραιτηθούμε δηλαδή προκαταβολικά από το συχνά αλαζονικό δικαίωμα και την πεποικιλμένη ικανότητα ενός ιστορικού ή ενός αναγνώστη της ιστορίας που λειτουργεί αφ' υψηλού, θα λέγαμε σήμερα, ως drone.

Έτσι, για να εισέλθουμε στην ατμόσφαιρα αυτής της κενωτικής λειτουργίας, ως επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε μόνο μια εικόνα, αρχικά, των επαναστατικών συναισθημάτων που βρίσκουμε μέσα στις ίδιες τις ιστορικές πηγές, για να δούμε τι θα μπορούσε να ξεπηδήσει από μέσα τους. Πώς ξεκινάει λοιπόν η Επανάσταση; Θα τολμούσα να πω ότι αρχίζει μέσα σε μια αμφίρροπη κατάσταση ζήλου, φόβου, πόθου, μυστικοπάθειας, εκδίκησης, σχεδιασμών, αποκοτιάς, αναμονής, εξαπάτησης και ρομαντισμού, στοιχεία που τα βρίσκουμε σε διαφορετικές ποσοτώσεις στις διαφορετικές πάντα ιδιοσυγκρασίες της Επανάστασης. Και σαν να ήταν μοιραίο, ήδη από την αρχή αχνοφαίνονται και στη συνέχεια γιγαντώνονται οι διχασμοί, οι εμφύλιες συγκρούσεις, οι δολοφονίες των αγωνιστών από φίλια πυρά, οι παρεξηγήσεις, οι συκοφαντικές φήμες, οι υπέρμετρες φιλοδοξίες, τα πείσματα, οι δειλίες, οι δολιότητες, τα «ανοσιουργήματα»... Κι όλα αυτά, τα όντως τρομερά για την Επανάσταση εμπόδια, τίθενται αιφνιδίως κατέναντι πολυάριθμων οθωμανικών στρατιών που κατέβαιναν μανιασμένες να πάρουν εκδίκηση από τους «αχάριστους», όπως τους έλεγαν Έλληνες, οι οποίοι είχαν όλα τα προνόμια και τις διευκολύνσεις, έβγαζαν άπειρα χρήματα και πηγαινοέρχονταν ελεύθερα στην Ευρώπη, όμως κάποια στιγμή τα αφήφισαν όλα για να ταράξουν την ολύμπια, πολυανεκτική γαλήνη της σουλτανικής κυριαρχίας.

Απέναντι λοιπόν σε αυτές τις οργισμένες στρατιές, που απαιτούσαν το δικό τους *εκδικητικό δίκαιο*, στέκεται ο αγωνιστής, η ανθρωπογεωγραφία του οποίου είναι βεβαίως ποικίλη, αλλά για την οικονομία του χρόνου θα σημειώσουμε μερικές μόνο από τις όψεις του. Είναι αυτός που αντιμετωπίζει τον εχθρό στη αρχή χωρίς όπλα, με ξύλα και βούκεντρα, χωρίς εφόδια επίσης, με το ένα μάτι στον εχθρό και το άλλο στα λάφυρα. Τον τρώει όμως και η αρχηγία που πήρε ο συναγωνιστής του, το δίπλωμα που του έδωσε η κυβέρνηση, τα γρόσια που εξασφάλισε πριν από κείνον, τον καταναλώνει η δόξα που θα στεφανώσει πρώτα εκείνον κι από κοντά τον συνέχει κι ο πειρασμός της λιποταξίας, όταν δυσαρεστείται ή απελπίζεται. Νιώθει πολύ συχνά μετέωρος, εκτεθειμένος στους πέντε ανέμους του πολέμου, και έχει και πίσω του οικογένεια, παιδιά και γέροντες, που ίσα που πρόλαβε να τους

ασφαλίσει σε μια σπηλιά στα μετόπισθεν κι όταν τελειώσει ετούτη η μάχη θα τους πάει σε άλλη σπηλιά παρακάτω και από κει σε άλλη, σε άλλη...

Πεινάει πολύ, διψά, είναι κατάκοπος, βρεγμένος ως το κόκκαλο, γεμάτος αφόρητες ψείρες, έχει και πέντε λαβωματιές από την τελευταία μάχη, τα εφόδια συνεχώς αργούν, κρύβει τον φόβο μέσα του να μην εκδηλωθεί ούτε στον εαυτό του, πρέπει πάση θυσία να κατατροπώσει τον εχθρό, για να δώσει δύναμη στον εαυτό του και στους συντρόφους του... Κι όλη αυτή η υπομονή και η επιμονή που καταβάλλει θα ονομαστεί *αργότερα* ηρωισμός, κι έτσι θα μοιάσει στους προγόνους του, του λένε, κι αυτός θέλει δεν θέλει, μπορεί δεν μπορεί, το πιστεύει, πρέπει να το πιστέψει, δεν έχει άλλη επιλογή, δεν έχει άλλον ορίζοντα: ελευθερία ή θάνατος! Και απάνω απ' όλα, πρέπει να σκοτώσει, ξανά και ξανά... Πότε και ποιος τον έμαθε να σκοτώνει; Τον αλλόφυλο μαχητή, τον ομόφυλο κατάσκοπο ή τον προσκυνημένο από απόγνωση ή δειλία, αλλά και τον αιχμάλωτο εχθρό, τα γυναικόπαιδα, με τα άφωνα παρακάλια στα μάτια; Ποιος του δίδαξε το θάνατο του εχθρού; Πού φώλιαζε όλη αυτή η εκδίκηση τεσσάρων αιώνων; Ο ηρωισμός συνεπαγόταν τότε άμετρη βία, αλλά η βία καθαγιάζεται πάντοτε με ηρωισμό; Αλλά, από την άλλη μεριά, τι να τους κάνει τους αιχμαλώτους, όταν κατέβαιναν δρομαίως οι οθωμανικές στρατιές; Πού να τους φυλάξει; Ποιος να τους φυλάξει, ώστε να μην αυτομολήσουν αργότερα στους συμπατριώτες τους με διπλάσιο μίσος, γιατί εκείνος και οι σύντροφοί του βασάνισαν και σκότωσαν προηγουμένως τους δικούς τους, λεηλάτησαν το βίος τους, έκαψαν το σπίτι τους;

Έπρεπε όμως να νικήσει! Γιατί τον περίμενε ο ανασκολοπισμός, όπως πριν τη μάχη στο Βαλτέτσι, όταν, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Κανέλλου Δεληγιάννη, οι Τούρκοι ξεκινώντας από την Τρίπολη, *«ητοιμάσαν και έως διακόσια παλούκια και τα εχρωμάτισαν να τα πάρουν μαζί τους διά να παλουκώσουν τούς αρχηγούς και υπαρχηγούς των Ελλήνων, τους οποίους είχαν την πεποίθησιν ότι θα τους συλλάθουν ζώντας»*... Έπρεπε να νικήσει! Αλλιώς ας έπεφτε στην Αραπίτσα, ας ανατιναζότανε στο Μεσολόγγι, γιατί τον περίμεναν άγρια βασανιστήρια. Γι' αυτό και ο αποκεφαλισμός από τον εχθρό ήταν μάλλον μια ακαριαία παρηγοριά, γιατί σε μια μονάχα στιγμή άλλαζες ταχύτητα το στρατόπεδο των ζωντανών, αυτό που διαστιζόταν από τον πλήρη τρόπο, με το βασίλειο των νεκρών, όπου *«ουκ έστι πόνος, ου λύπη, ου στεναγμός, αλλά ζωή ατελεύτητος»*... Γιατί αυτή την ατελεύτητη ζωή του έταζαν οι ιερείς, γι' αυτήν του κήρυτταν στεντόρεια πριν από κάθε μάχη οι αρχιερείς: θα γίνει μάρτυρας, θα κατοικήσει στον Παράδεισο, λίγος πόνος εδώ και μετά ένα φως απόκοσμο θα τον τυλίξει απρόοπτα, βραβεύοντας τον αγώνα και την αγωνία του... Παρόμοια όμως έταζαν και οι δερβίσηδες στους απέναντι μαχητές, μάρτυρες του Αλλάχ, γαζήδες που οσονούπω θα απολάμβαναν τα ουρί του παραδείσου...

Μια δεύτερη παιδαγωγία που αντλούμε από τη μελέτη των ιστορικών πηγών είναι ότι η Επανάσταση επιτάχυνε εξαιρετικά και σε πολλές περιπτώσεις κατέστησε

ακαριαία την «επαναστατική στιγμή» όλων των εμπλεκομένων. Υπήρξε δηλαδή ένα σοκ, όχι μόνο γι' αυτούς που υπέστησαν απρόοπτα την επαναστατική πίεση, όπως οι Οθωμανοί, αλλά ακόμη και γι' αυτούς που την προετοίμαζαν μυστικά για χρόνια, ένας αιφνιδιασμός που έπρεπε σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα να τον συνειδητοποιήσουν και να διαχειριστούν προς όφελός τους τα κέρδη και τις ζημιές. Το επαναστατικό πρόταγμα μιας δυναμικής, αν και ετερόκλητης, μειοψηφίας, στηριγμένο οπωσδήποτε στη μακροχρόνια οθωμανική αδικοπραγία, διέσπειρε τον επαναστατικό ζήλο στους υπόλοιπους Έλληνες τότε με την πειθώ, τότε με απατηλές ή μη υποσχέσεις, ακόμη και με εκβιασμούς, συντομεύοντας ριζικά τον αδρανή χρόνο της καθημερινότητας των υπόδουλων. Κάθε επανάσταση, έστω και αποτυχημένη, είναι γεγονός ότι αφήνει εποχή. Και, όπως θα σημειώσει ο Μικαέλ Λεβύ, «το να αφήσεις εποχή δε σημαίνει να επέμβεις παθητικά στη χρονολογία, σημαίνει να επισπεύσεις τη στιγμή». Έτσι εκείνη η στιγμή μετέτρεψε, κάποτε κεραυνοβόλα, την αμηχανία, τον φόβο, τον δισταγμό, τη δειλία αλλά και τη σύνεση, δηλαδή εντελώς φυσιολογικά ανθρώπινα συναισθήματα, σε ορμή, σε αφοβία, σε ηρωισμό, σε ασυγκράτητη βιασιότητα, δηλαδή σε αναβαθμούς όπου τα ανθρώπινα συναισθήματα μετέρχονται μιας ριζοσπαστικής κορύφωσης.

Θα γράψει ο υπασπιστής του Κολοκοτρώνη, ο Φωτάκος: «...Στην αρχή της επανάστασης οι περισσότεροι από τους προσερχόμενους να αγωνιστούν ήσαν χωρίς άρματα και άλλοι είχαν μαχαίρας, άλλοι σουγιά, και οι σημαίες των περισσοτέρων ήσαν οι τσεμπέρες των γυναικών των· τότε ερωτούσαν οι απλοί Έλληνες ο ένας τον άλλον «διατί εμαζώχθημεν εδώ και τι θα κάμωμεν;» Οι δε καπεταναίοι τους έλεγαν, ότι εμαζώχθημεν να σκοτώσωμεν τους Τούρκους δια να ελευθερωθώμεν...». Κι αργότερα θα περιγράψει μια συνταρακτική σκηνή, ιδρυτική, νομίζω, εκείνης της επανάστασης: «...Αφού εγλυτώσαμεν από τον πόλεμον και επιστρέψαμεν εις το χωριό Βαλτέτσι ηύραμεν τους σκοτωμένους χριστιανούς και δεν εξυγώναμεν κανένας μας εις αυτούς κοντά. Εκιτρινίσαμεν από τον φόβον μας διότι πρώτην φοράν είδαμεν ανθρώπους σκοτωμένους... Ο δε Κολοκοτρώνης διά να μας ενθαρρύνη εμάζωνε τα κομμάτια του καθενός νεκρού τα εφίλει και έλεγεν εις τους τριγύρω στρατιώτας, ότι αυτοί είναι άγιοι, και ότι θα υπάγουν εις τον παράδεισον ωςάν μάρτυρες, και τότε εξυγώσαμεν και τους εθάψαμεν». Συνεπώς, η ανάγκη της άμεσης κινητοποίησης του πληθυσμού, η λεγόμενη «ομογενοποίηση του επαναστατικού υποκειμένου», αποτέλεσε όρο *sine qua non* της επαναστατικής εξέλιξης.

Μια τρίτη παιδαγωγία της Επανάστασης ήταν η σταδιακή κατάρτιση όλων των εμπλεκομένων στην αμφισημία, την αβεβαιότητα, την αστάθεια και την ανασφάλεια. Ίσως ήταν μια από τις σημαντικότερες και τις πιο βασανιστικές παιδαγωγίες της Επανάστασης, αν λάβει κανείς υπόψη τη διαφορά δυναμικού των δυο αντιπάλων στα στρατεύματα, την εκπαίδευση, τις επιμελητείες, τις εφεδρείες και τη στρατιωτική προϋπηρεσία. Αν λάβει υπόψη τις ματαιωμένες υποσχέσεις και

ελπίδες των υπόδουλων, την παλιμβουλία των Μ. Δυνάμεων αλλά και τις εσωτερικές διαμάχες, τις προδοσίες, τις πρόσκαιρες αποσύρσεις ηγετών και ομάδων κλπ. Ήταν μια εκπαίδευση στο ρίσκο, στην παράδοση εναλλαγή νικών και ηττών, στα σκαμπανεβάσματα της ιστορίας, ήταν μια εντατική συγκατεργασία της ελπίδας με την απόγνωση. Η μανιώδης αντίδραση των Τούρκων, βασισμένη στον αιφνιδιασμό που υπέστησαν αλλά και στην παραπλανητική ιδέα που έτρεφαν για την ελληνική «αχαριστία» απέναντι σε μια δήθεν «ανεκτική» οθωμανική διοίκηση, η αμφίροπη στάση των ευρωπαϊκών δυνάμεων, αλλά και η εξαιρετική δυναμική των εκάστοτε συγκυριών, άνοιγε έτσι ένα ευρύ πεδίο ανάμεσα στη νομοτέλεια και την τυχαιότητα. Η μόνη σταθερά της επανάστασης ήταν λοιπόν η διακινδύνευση και η αντιφατικότητα, από την οποία πήγαζε συχνά και η αλλοτριοφαγία, εντός ή εκτός του ίδιου στρατοπέδου, κάποτε και η ανήθικη, για ηθικιστικά όμως βλέμματα, διγλωσσία: *«Οχ αδελφέ Στορνάρη», φώναξε κάποτε ο Καραϊσκάκης στον συναγωνιστή του, «κάνεις ωσάν να διαπραγματεύεται η Ρωσσία με την Τουρκιά! Κλείω την ειρήνην τώρα· δεν με άρεσεν μεθαύριον, την αποπατώ κ' εγώ, κ' εσύ, και όλοι μας!».*

Μια τέταρτη παιδαγωγία ήταν η αναζήτηση, η ανάδειξη ή και η «κατασκευή» ηγετών, καθ' όλη μάλιστα τη διάρκειά της. Απέναντι σε έναν αναποφάσιστο ή φοβισμένο λαό, φορτωμένο με τις αιματηρές μνήμες παλαιότερων αποτυχημένων εξεγέρσεων, έπρεπε να αναζητηθεί, να αλληλο-συμφωνηθεί, να προβληθεί αλλά και να επιβληθεί μια ηγεσία, η οποία με πειθώ, με το προσωπικό ηρωικό παράδειγμα, αλλά και με απάτη ή βία, θα μετέβαλε τον τρεμάμενο σπινθήρα της Επανάστασης σε πυρσό και εντέλει σε πυρκαγιά. Μια πυρκαγιά, η οποία μάλιστα έπρεπε να τροφοδοτείται συνεχώς για να μη σβήσει, όπως συνέβαινε όταν κυριαρχούσαν οι Τούρκοι ή οι εμφύλιες διαμάχες. Μια πυρκαγιά που κινδύνευε εξαιρετικά μέσα στην πανταχού και πάντοτε παρούσα πολυ-ηγεσία της Επανάστασης.

Μια πέμπτη παιδαγωγία ήταν η αιφνίδια ή η σταδιακή κατάρτιση στον ηρωισμό, μια λέξη που έχει αποκτήσει διφορούμενη σημασία σήμερα, όταν οι ήρωες είναι μάλλον πρότυπα υπερκατανάλωσης. Τι περικλείει όμως αυτή η έννοια για εκείνη την εποχή; Θα μπορούσαμε να την αναλύσουμε με μια σειρά από συνώνυμες λέξεις, όπως ανδρεία, αυτοθυσία, αφοβία, σκληραγωγία σώματος και ψυχής, ευψυχία, σταθερότητα αποφάσεων, ευφυΐα και ευελιξία, επιμονή, αντίσταση στον μηδενισμό, την απόγνωση και την υποταγή και, τέλος, σκληρότητα. Όλα αυτά τα συναντούμε σε πολλούς αγωνιστές της Επανάστασης, αλλά και στους Τούρκους. Και είναι χαρακτηριστικό ότι οι πρώτοι Έλληνες ιστορικοί, που έχουν συχνά κατηγορηθεί για μεροληψία, τολμούσαν να μνημονεύουν ακόμη και την ανδρεία των Οθωμανών. Αλλά βεβαίως είναι ανάγκη να θυμηθούμε ότι ο ηρωισμός του ενός μεταφραζόταν σχεδόν πάντα σε εξαιρετική σκληρότητα προς τον άλλον, και η Επανάσταση συμπεριέλαβε εντός της τέτοιες συμπεριφορές.

Μια έκτη παιδαγωγία ήταν αυτή στο μίσος και στην εκδίκηση, ως στοχασμός πάνω στα εξαμβλώματα της ανθρώπινης φύσης. Όχι μόνο οι νίκες, αλλά και τα αντίποινα απέναντι κυρίως στους αμάχους ή τους αιχμαλώτους, έσπερναν μεν τον τρόμο στους ηττημένους αλλά και αναμόχλευαν την αντεκδίκησή τους. Ήταν αντίποινα που δεν χώνευαν αλλά αναπαρήγαγαν τη βία, η οποία προερχόταν επίσης συχνά και από τον προσωπικό, οικογενειακό, τοπικό ή γενικό μετωρισμό, τη βαθιά αβεβαιότητα που τους κατείχε απέναντι στο εγγύς μέλλον. Όπως θα τονίσει ο Άγγλος ιστορικός της επανάστασης George Finley, *«όταν ένα έθνος λαχταράει την ανεξαρτησία του, η επανάσταση είναι ενδεχόμενη, όταν όμως, μαζί με το πάθος για την ελευθερία, το έθνος αυτό οιστρηλατείται και από την ορμή για εκδίκηση, τότε η επανάσταση είναι αναπόφευκτη»*. Ο Jean-Paul Sartre, μιλώντας για αυτή την αντίστροφη γενοκτονία, αυτή που διαπράττουν *«όχι πλέον οι εξουσιαστές αλλά οι υπόδουλοι»*, θεωρεί ότι οι τελευταίοι, μέσω ακριβώς αυτών των βιαιοπραγιών, *«ανακαλύπτουν ξανά τη χαμένη τους αθωότητα»*, επανιδρύοντας τους εαυτούς τους. Και η Lindner αναλύοντας ειδικά τα αισθήματα της ταπείνωσης που βιώνουν οι υπόδουλοι και τον φόβο για μια νέα ταπείνωση που θα έρθει από την ενδεχόμενη αποτυχία της εξέγερσης, θα αναγνωρίσει ότι αποτελούν *«την πυρηνική βόμβα των συναισθημάτων... το πιο δυνατό όπλο μαζικής καταστροφής»*.

Μια έβδομη παιδαγωγία ήταν αυτή που αφορούσε τον θρησκευτικό χαρακτήρα της Επανάστασης, ο οποίος απαντάται και στις δυο αντίπαλες παρατάξεις. Δεν μπορούμε να μην βεβαιώσουμε ένα είδος «ιερού πολέμου» μεταξύ τους. Η θρησκευτική αναφορά όλων των εμπολέμων ήταν συνεχής, πριν, κατά και μετά τις μάχες, ιδρύοντας το πλαίσιο ενός δυναμικού εθνικο-θρησκευτικού συντονισμού, ο οποίος τους πρόσφερε αφειδώλευτα και δωρεάν το δυναμωτικό και καρπερό ακούμβημα του ουρανού πάνω στις τραγωδίες της γης. Σε αυτό μπορούμε να εντάξουμε τις προσευχές που αναπέμπονταν κάθε πρωί πριν από τη μάχη και από τα δυο αντίπαλα στρατόπεδα, καθώς και πολλές άλλες καθημερινές θρησκευτικές εκδηλώσεις, οι οποίες στον χώρο των Ορθοδόξων περιλαμβάνουν τον εκκλησιασμό, την εξομολόγηση και τη Θεία Κοινωνία, τις παρακλήσεις, τις νηστείες, την ενεργό παρουσία πολλών ιερωμένων στις μάχες, είτε ως εμψυχωτών είτε ως σπλαρχηγών, τις δοξολογίες και τις ευλογίες των όπλων, τους θρησκευτικούς όρκους, τις λιτανείες κ.λπ.

Η ιστοριογραφία της Επανάστασης είναι πράγματι ένα ανεξάντλητο μεταλλείο και είναι αμέτρητες οι παιδαγωγίες, τα νοήματα και τα διδάγματα, οι προσλήψεις και οι προσανατολισμοί, που μπορεί να αντλήσει κανείς από εκείνη τη μακρινή Επανάσταση, την ιδρυτική του νεοελληνικού μας κράτους. Μόνο ελάχιστες προσπάθησα σήμερα να αρθρώσω σε αυτή την εισήγηση, την οποία θα ολοκληρώσω ευθύς αμέσως με μια όγδοη παιδαγωγία, που αφορά την αναπόφευκτη μυθοποίηση των επαναστατικών γεγονότων. Είναι γεγονός αναμφισβήτητο, αν και συχνά το αγνοούμε ή το λοιδоруόμε, ότι χωρίς μύθο και

μυθοποίηση δεν νοείται εξέγερση και επανάσταση. Διότι δεν νοείται καν ζωή, ούτε επιβίωση. Κάθε εποχή, επαναστατική ή μη, στηρίζεται, σταθεροποιείται κυρίως με τις μυθοπλασίες της, εφόσον «για να πατάς στέρεα στη γη, πρέπει το ένα πόδι σου να είναι έξω από αυτήν», θα μας θυμίσει ο Οδυσσέας Ελύτης στη “Μαρία Νεφέλη”, διεκδικώντας την αναγκαιότητα του ονειρικού/οραματικού ισοδύναμου της ανθρώπινης ύπαρξης. Μάλιστα, όσο πιο μεγάλο, βίαιο, αινιγματικό, αδυσώπητο είναι ένα ιστορικό γεγονός, τόσο περισσότερο υποχρεωτικά και αθέλητα μυθοποιείται: είναι στη φύση την ανθρώπινη, είναι στη γλώσσα την ανθρώπινη, να διαστέλλει τις εγκαυστικές ειδικά εμπειρίες της, να υπερχειλίζει τους λόγους της, να λειτουργεί με αλληγορίες, μετωνυμίες, μεταφορές και σχήματα καθ’ υπερβολήν. Εξάλλου, «μια ολόκληρη μυθολογία είναι εγκατεστημένη στη γλώσσα μας», θα μας προειδοποιήσει και ο Βιτγκεστάιν. Αν λοιπόν η ίδια η ιστορία του εκάστοτε παρελθόντος δεν λειτούργησε ποτέ με μοντέλα και αλγορίθμους, ας μην επιμένει να το κάνει η ιστοριογραφία. Ας αναγνωρίσει επιτέλους ότι χωρίς ρομαντικές, οικοδιαιτες και βιοπάροχες μυθοπλασίες μόνο ίσως οι μισθοφόροι κάθε εποχής πολεμούν, αν και αυτοί μετέρχονται οπωσδήποτε το δικό τους προσωπικό μύθο. Από την άλλη μεριά, μπορούμε εύκολα να διαπιστώσουμε ότι και οι σύγχρονες, θριαμβολογικές απομυθοποιήσεις βασίζονται πάντα σε κάποιον άλλο, ανομολόγητο, μύθο, διότι δεν υφίσταται ποτέ και πουθενά κανένα μυθολογικό κενό στην ανθρώπινη ιστορία. Αν αυτό γίνει λοιπόν από όλους αποδεκτό, τότε μπορούμε να αρχίσουμε νόμιμα να ανιχνεύουμε και τα εκάστοτε ψήγματα αλήθειας ή τους εντελώς ανθρώπινους συνδυασμούς αληθειών και μυθοπλασιών που κυκλοφορούν ελεύθερα και χωρίς λογιστικές δεσμεύσεις μέσα στους λόγους του παρελθόντος, αυτούς δηλαδή που έχουμε σήμερα να μας μιλούν για την αλλοτινή πραγματικότητά του. Διότι, ό,τι περιέσωσε εντέλει την Ελληνική Επανάσταση ήταν ακριβώς η μυθοπλασία της, δηλαδή το πλειοψηφικά μονοδιάστατο όραμα της απελευθέρωσης, που δοκιμάστηκε όμως ανηλεώς και πολυτρόπως μέσα στο αφόρητο καμίνι των αβεβαιοτήτων και των αμφισθενειών, των ανθρώπων και των πραγμάτων εκείνης της πραγματικά κεκαυμένης εποχής. Γιατί ήταν αυτή η μυθοπλασία που γέννησε και την περίφημη αντοχή του ελληνικού λαού, η οποία, σύμφωνα με τον Βρετανό ιστορικό Mark Μαζάουερ, κινητοποίησε στο τέλος και τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις να μεσολαβήσουν δραστικά στην εξελισσόμενη εκείνη τραγωδία, εφόσον τους έγινε κάποια στιγμή περισσότερο από σαφές ότι «οι Έλληνες αντέχουν και δεν θα υποχωρήσουν». Έτσι, μετά από δυο αιώνες, ο Μαζάουερ θα υπομνηματίσει πρόθυμα τον Μακρυγιάννη, ο οποίος, προβάλλοντας τη σταθερή απόφαση της ελευθερίας, θα διακηρύξει πως «αυτείνη την λευτερίαν δεν την ηύραμεν εις το σοκάκι και δεν θα μπούμε εύκολα πίσω εις του αυγού το τζόφλιο»...

Το ελληνικό θεολογικό βιβλίο κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας (1476-1821) και η παιδεία του Γένους

Χριστίνα Κολοβού

Ε.Δι.Π. της Εκκλησιαστικής Ιστορίας και Γραμματείας από την Άλωση έως σήμερα
Ανώτατη Εκκλησιαστική Ακαδημία Αθήνας

chrkolov@otenet.gr

Αμέσως μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως και την πτώση της Βασιλεύουσας στα χέρια της οθωμανικής εξουσίας το 1453, έκαναν την εμφάνισή τους οι πρώτοι πεπαιδευμένοι άνδρες που μέσα στο σκοτάδι της πνευματικής και υλικής δουλείας προσπάθησαν να φωτίσουν ποικιλοτρόπως με τη σοφία τους το σκλαβωμένο Γένος. Αυτή την ιδιαίτερα δύσκολη περίοδο άρχισε συγχρόνως να εκδηλώνεται από τους ίδιους εκείνους σοφούς ανθρώπους έντονο ενδιαφέρον για την παιδεία του Γένους. Η παιδεία αυτή κατάφερε να κρατήσει, καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου της Τουρκοκρατίας, άσβεστη τη συνείδηση του υπόδουλου Γένους και συνετέλεσε σημαντικά στη διατήρηση της ελληνικής γλώσσας και της ορθόδοξης πίστης και παράδοσης. Ένας ιδιαίτερος φορέας που διαφύλαξε και παράλληλα προώθησε την ελληνική γραμματεία και την ορθόδοξη θεολογία υπήρξε το έντυπο βιβλίο¹.

Το τυπωμένο βιβλίο ως αποτέλεσμα της ανακάλυψης της τυπογραφίας ήρθε να συμπληρώσει τις επίπονες προσπάθειες των αντιγραφέντων χειρογράφων αρχαίων και νεότερων κειμένων· κειμένων που ήταν απαραίτητα για δημόσια και ιδιωτική χρήση. Αξίζει εδώ να υποσημειωθεί ότι η τυπογραφία εμφανίστηκε στη Βόρεια Ευρώπη στα μέσα του 15^{ου} αι., την ίδια ακριβώς στιγμή που συντελέστηκε η άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Οθωμανούς. Η εφεύρεση της τυπογραφίας έγινε στη Μαγεντία, το σημερινό Mainz της Γερμανίας, από τον Johannes Gutenberg (c. 1400-1468), ο οποίος κατασκεύασε τα πρώτα κινητά τυπογραφικά στοιχεία από το πρωτοποριακό κράμα μετάλλων μολύβδου–κασσιτέρου–αντιμονίου, που αντικατέστησαν τους έως τότε κινητούς ξύλινους χαρακτήρες. Το πρώτο βιβλίο που τύπωσε ο Γουτεμβέργιος ήταν η Βίβλος, το έτος 1455, στην λατινική της μετάφραση, τη Βουλγάτα, σε σελίδες των 42 γραμμών. Η ευκολία που προσέφερε η τυπογραφία στην έκδοση πολλαπλών αντιτύπων, όπως ήταν φυσικό, άνοιγε νέες και αξιόλογες προοπτικές. Το έντυπο βιβλίο μπορούσε, πλέον πιο εύκολα, να μεταφέρει τις γνώσεις, τις ιδέες, τις σκέψεις².

¹ Για την παιδεία στα χρόνια της Τουρκοκρατίας Άλκης Αγγέλου, «Η εκπαίδευση», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τ. ΙΑ', Αθήνα 1975, σ. 322.

² Για το βιβλίο ως γρήγορο μέσο διακίνησης σκέψεων και ιδεών Κ. Θ. Δημαράς, «Το σχήμα του Διαφωτισμού», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τ. ΙΑ', Αθήνα 1975, σ. 331.

Για την έκδοση ενός εντύπου βιβλίου απαιτούνταν, όπως ήταν φυσικό, αρκετοί συντελεστές. Κατ' αρχάς απαιτούνταν οι συγγραφείς των κειμένων, έπειτα οι τυπογράφοι-οι εκδότες, οι διορθωτές, οι μεταφραστές και οι έμποροι, εκείνοι που συμμετείχαν στην διάδοση και κυκλοφορία των βιβλίων έως ότου τα έργα φτάσουν στα χέρια των αναγνωστών ή των συνδρομητών. Παρακολουθώντας τις σκέψεις των τυπογράφων-εκδοτών, όπως αυτές παρουσιάζονται μέσα από τα κείμενά τους, στους προλόγους των έργων που μας έχουν διασωθεί, φανερώνεται η ανησυχία και η αγωνία τους για την τύχη του Ελληνισμού, αλλά παράλληλα και η θέλησή τους να αναζητήσουν πρόσφορα μέσα, χάρη στα οποία θα μπορούσε να διατηρηθεί η συνοχή του Γένους. Είναι πιο έντονη τώρα η ανάγκη να στηριχθούν περισσότερο στην ορθόδοξη πίστη και λιγότερο στην αρχαιοελληνική παράδοση, προκειμένου να διατηρηθεί η Ορθοδοξία, η οποία αποτελούσε την ασπίδα για να μείνει αλώβητη η συνείδηση του Γένους³.

Ειδικότερα, πρώτος και κύριος στόχος των εκδοτών ιδιαίτερος των ελληνικών θεολογικών έργων ήταν η κατήχηση του Γένους, η δογματική κατοχύρωση των όσων πρακτικά πίστευε ο λαός, η πνευματική του οικοδομή.

Από τα πρώτα τυπωμένα βιβλία που έχουμε κατά την περίοδο αυτή, βλέπουμε μια τάση των εκδοτών και μια εργώδη προσπάθεια να προσδώσουν δογματική κατοχύρωση και θεολογική απάντηση στο περιεχόμενο της πίστης του απλού ανθρώπου που θρήσκευε παραδοσιακά.

Ακριβώς αυτό προσπάθησε να πετύχει και ο επίσκοπος Κυθήρων Μάξιμος Μαργούνιος, ο οποίος απετέλεσε μια μεγάλη μορφή επιμελητού θεολογικών εκδόσεων στα τέλη του 16^{ου} αι. Εκδίδοντας το 1594 το έργο του Γενναδίου Σχολαρίου "De Praedestinatione", απευθυνόμενος στον εκδότη David Hoeschelio, γράφει στον πρόλογο του έργου, τονίζοντας τη σπουδαιότητα του κειμένου: «Περί γάρ προορισμού διείληφε, ζητήματος των ότι μάλιστα αναγκαίων κατά την θεολογικήν ύλην»⁴. Το έργο, το οποίο έχει χαρακτηριστεί ως ένα από τα καλύτερα βυζαντινά συγγράμματα που καταπιάνονται με το ακανθώδες αυτό ζήτημα, διασαφηνίζει σφαιρικά τα δύσκολα προβλήματα και καθίσταται έτσι ένα εύχρηστο και υποδειγματικό βιβλίο⁵.

Καθοριστικό ρόλο στον επιδιωκόμενο σκοπό της δογματικής κατοχύρωσης έπαιξαν τα περισσότερα εκδεδομένα κείμενα του αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου, η Μυσταγωγία του αγίου Μαξίμου του Ομολογητού και οι εκδόσεις της

³ Αικατερίνη Κουμαριανού-Λουκία Δρούλια-Envro Layton, *Το ελληνικό βιβλίο (1476-1830)*, Αθήνα 1986, σ. 89. Χριστίνα Κολοβού, *Εκδόσεις έργων Ελλήνων Πατέρων και εκκλησιαστικών συγγραφέων κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1993.

⁴ Emile Legrand, *Bibliographie hellénique ou Description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des grecs au XVe et XVIe siècles*, t. II, Παρίσι 1885 (φωτοανατύπωση: Βρυξέλλες 1963), σ. 100.

⁵ Χριστίνα Χ. Κολοβού, «Ο επίσκοπος Κυθήρων Μάξιμος Μαργούνιος ως μεταφραστής και επιμελητής εκδόσεων θεολογικών βιβλίων», *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Κυθηραϊκών Μελετών, 20-24 Σεπτεμβρίου 2000, Κύθηρα: Μύθος και Πραγματικότητα*. Τόμος τέταρτος: Εκκλησία-Εκπαίδευση-Φιλοσοφία, Κύθηρα 2003, σσ. 175-199 και ιδίως σ. 183.

«Δογματικής» του αγίου Ιωάννου Δαμασκηνού, με τίτλο «Έκδοσις ακριβής της Ορθοδόξου πίστεως». Είναι ενδιαφέρον ότι το συγκεκριμένο έργο τυπώθηκε δύο φορές κατά τη διάρκεια του 16^{ου} αι. το 1531 και το 1548, ενώ ξανατυπώθηκε στα μέσα του 18^{ου} αι., το έτος 1715⁶.

Παράλληλα με τη δογματική κατοχύρωση την οποία επεδίωκαν οι εκδότες με την έκδοση ελληνικών θεολογικών έργων, απέβλεπαν και στην ψυχική ωφέλεια και σωτηρία των πιστών. Χαρακτηριστικό βιβλίο αυτής της ομάδας είναι το *Περί τοκίζοντων* του αγίου Νικολάου Καβάσιλα⁷, κείμενο εξαιρετικά ενδιαφέρον κατά τον επιμελητή της έκδοσης, για το ύφος και το περιεχόμενό του αλλά και με θέμα επίκαιρο, αφού γνωρίζουμε ότι η τοκογλυφία αποτελούσε πληγή της εποχής (1595). Ο συγγραφέας ζώντας ένα μεγάλο κοινωνικό και οικονομικό πρόβλημα που εκφραζόταν με δύο μορφές την τοκογλυφία και την φτώχεια, παίρνει εμφανώς το μέρος των αδυνάτων και δεν παραμένει παθητικός θεατής μπροστά στη διαφωνία τοκιστών και οφειλετών. Αρκετά τέτοια βιβλία εκδίδονταν με ηθικοπλαστικό εν γένει περιεχόμενο, τα οποία δεν απείχαν πολύ από το πνεύμα και τους σκοπούς των βιβλίων κατηχήσεως.

Στην ίδια ομάδα έργων εντάσσονται τα δεκάδες «σωτήρια» βιβλία του αγίου Συμεών του Μεταφραστή, η «Κλίμαξ του Παραδείσου» του αγίου Ιωάννη της Κλίμακος, τα Γεροντικά, η Φιλοκαλία και πολλά άλλα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της πείνας και δίψας για ψυχική ανάταση είναι ο πρόλογος μιας έκδοσης του έργου του αγίου Ιωάννη της Κλίμακος, το 1693. Ένας απλός ιερομόναχος, ο Αθανάσιος Βαρούχας ο Κρης, αφού αποδίδει σε απλά ελληνικά την «Κλίμακα του Παραδείσου», αναφέρει στον πρόλογο του βιβλίου ότι όλα αυτά τα έκανε για την ψυχική ωφέλεια των συνανθρώπων του, με στόχο να κερδίσουν την αιώνια σωτηρία της ψυχής. Γράφει κατά λέξη: «Και τούτο το έκαμα όχι δια να δώσω φως εις τους σοφούς· διατί αυτούς τους φτάνει να διαβάζουν το ίδιον κείμενον, καθώς το έγγραψεν ο άγιος, αλλά δια τους αμαθείς τους όμοιούς μου, οπού επεθυμούσι την σωτηρίαν τους»⁸.

Αξίζει εδώ να αναφέρουμε μια ομάδα βιβλίων που μας είναι πιο γνωστά ως «καραμανλίδικα» ή «τουρκογραικικά», τα γραμμένα δηλαδή στην τουρκική γλώσσα και τυπωμένα με ελληνικούς χαρακτήρες βιβλία, που προορίζονταν για τους τουρκόφωνους ορθόδοξους χριστιανούς της Ανατολής, αποδεικνύοντας την αγάπη και την έγνοια της Εκκλησίας να κρατήσει στους κόλπους της τους πιστούς που

⁶ Χριστίνα Κολοβού, *Έκδόσεις έργων Ελλήνων Πατέρων και εκκλησιαστικών συγγραφέων κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1993, σ. 179.

⁷ Emile Legrand, *Bibliographie hellénique ou Description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des grecs au XVe et XVIe siècles*, t. II, Παρίσι 1885 (φωτοανατύπωση: Βρυξέλλες 1963), σ. 103.

⁸ Emile Legrand, *Bibliographie hellénique ou Description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des grecs au dix-septième siècle*, t. 3, Παρίσι 1899 (φωτοανατύπωση: Βρυξέλλες 1963), σσ. 22-23.

είχαν ξεχάσει και δεν μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν ούτε για τις λατρευτικές τους ανάγκες τη μητρική τους γλώσσα⁹.

Ένας άλλος σκοπός των εκδοτών ήταν και η διαφώτιση του Γένους πάνω σε θέματα Εκκλησιαστικής Ιστορίας και Κανονικού Δικαίου. Πρόκειται για μια ιδιαίτερη ομάδα βιβλίων που αναφέρονται ιστορικά και θεολογικά στις Αγίες Οικουμενικές Συνόδους, στην ιστορική Σύνοδο Φεράρας-Φλωρεντίας (1438-39) όπως επίσης και στους Ιερούς Κανόνες της Εκκλησίας¹⁰.

Επιπλέον, εντός του πλαισίου των πολλαπλών σκοπών των εκδοτών, εντάσσεται και η αντιμετώπιση της προπαγάνδας της Δυτικής Εκκλησίας, μια προπαγάνδα που είχε δύο μορφές: τη Ρωμαιοκαθολική και την Προτεσταντική. Και το Βατικανό αλλά και οι Διαμαρτυρόμενοι βρήκαν την ευκαιρία να αναπτύξουν την προσηλυτιστική τους δράση στον ελληνικό χώρο, που βρισκόταν όχι μόνο κάτω από την πίεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά και των Βενετών, με απώτερο σκοπό αμφότεροι να κατακερματίσουν την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία¹¹.

Το 1797 ο Ευγένιος Βούλγαρης ως μεταφραστής και εκδότης ενός τέτοιου βιβλίου - όπλο το χαρακτηρίζει εκείνος - γράφει: «επωφελέστατον εγώ κρίνω, αν κατά τους παρόντας καιρούς, διαδοθή εις τας απανταχού Ανατολικάς Εκκλησίας, εν τι τοιούτον όπλον. Θέλω να ειπώ, εν τι Βιβλίον, το οποίον να απαντά ισχυρώς εις τα απατηλά Σοφίσματα, δί' ων οι Δυτικοί καινοτόμοι επιβουλεύονται την Πίστιν των εν αυταίς ορθοδόξων. Ο κατά της Γραικίας πνευματικός ούτος πόλεμος, μεμιγμένος πολλάκις και με βίαν σωματικήν και εγκόσμιον, είναι του αυτού είδους με τον πόλεμον εκείνον, όστις εκινείτο εις τας Πολωνικάς χώρας άχρι της σήμερον. Αγωνίζονται και εκεί ακαταπαύστως οι Λατίνοι να συστήσουν κατά διαφόρους τρόπους την κακέμφατον αυτών ένωσιν, καθώς ηγωνίζοντο και εδώ· και συλαγωγούσιν επομένως πολλούς». Και συνεχίζει παρακάτω: «το τοιούτο Βιβλίον, όπερ είπον, εμπίπτον εις χείρας τουλάχιστον των λογιωτέρων και νοημονεστέρων, γίνεται οίον τις φραγμός ισχυρός, δια να αντικόψη οπωσούν το σφοδρόν ρεύμα, και την ανάχυσιν της καινοτομίας, ήτις επαπειλεί έως τέλους και τον ολοσχερή καταποντισμόν»¹².

⁹ Ευτυχία Μπαλά, «Οι πρόλογοι των караμανλίδικων βιβλίων πηγή για τη μελέτη της “εθνικής συνείδησης” των τουρκόφωνων ορθοδόξων πληθυσμών της Μικράς Ασίας», *Μνήμων* 11 (1987) 225-233. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη σ. 228: «Οι συγγραφείς και οι μεταφραστές караμανλίδικων έργων αποκαλούν, κατά συντριπτική πλειοψηφία, το αναγνωστικό τους κοινό στους προλόγους τους: χριστιανούς, ορθόδοξους χριστιανούς, χριστιανούς της Ανατολής, ορθόδοξους χριστιανούς της Ανατολής».

¹⁰ Emile Legrand, *Bibliographie hellénique ou Description raisonnée des ouvrages publiés par des grecs au dix-huitième siècle*, t. I, Παρίσι 1918, α.α. 1210 και t. II, Παρίσι 1928, σ. 572. (φωτοανατύπωση: Βρυξέλλες 1963).

¹¹ π. Γ. Δ. Μεταλληνός, *Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1989, σ. 69. Θωμάς Ι. Παπαδόπουλος, «Βιβλία Καθολικών και βιβλία Ορθοδόξων», *Ο Ερασιστής* 19 (1993) 36-65.

¹² Το συγκεκριμένο χωρίο βρίσκεται στη 2^η σελίδα της προσφώνησης του Ευγένιου Βούλγαρη προς την Αυτοκράτειρα Αικατερίνη Β' και ακολουθεί η μετάφρασή του στα έργα: Αδάμ Ζοιρνικαβίου Βορουσσού, *Περί της εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος εκ μόνου του Πατρός. Πραγματεία*

Ολοκληρώνοντας αυτή τη μικρή αναφορά για τους στόχους και σκοπούς των εκδοτών-τυπογράφων διαπιστώνουμε μια πτυχή στη νεότερη ιστορία του ελληνισμού, που ενδεχομένως αγνοείται από ένα μεγάλο κομμάτι των σημερινών Νεοελλήνων. Βλέπουμε δηλαδή ότι η δουλεία στην Τουρκοκρατία, παρά το συντριπτικό, καταθλιπτικό της βάρος, δεν επέφερε τη νέκρωση του ελληνισμού. Το ότι τον υπέταξε σωματικά αποτελεί ιστορικό γεγονός, όπως όμως αποδεικνύεται από τα όσα είπαμε και τα όσα θα δούμε και στη συνέχεια, το πνεύμα δεν υποτάχθηκε. Οι ψυχές και το φρόνημα έμειναν αδούλωτα. Το γεγονός αυτό δεν μπορεί να ερμηνευθεί ερήμην της εκκλησιαστικής πραγματικότητας και της θεολογίας, καθώς αυτά τα δύο στοιχεία αποτελούν τελικά το βασικό κορμό της συνέχισης της «Ελληνορθόδοξης Ρωμανίας» στην ιστορική αυτή περίοδο που επικράτησε να λέγεται Τουρκοκρατία¹³.

Οι εκδότες, οι τυπογράφοι, οι διορθωτές, οι μεταφραστές έδιναν έναν ιδιαίτερο συνεχή αγώνα όλο αυτό το διάστημα των τετρακοσίων χρόνων, έναν αγώνα που δεν απαιτούσε βόλια και σφαίρες αλλά χαρτί και μελάνι. Η προσπάθεια αφύπνισης του υπόδουλου Γένους ξεκίνησε αρχικά από τις ελληνικές παροικίες του εξωτερικού. Η μετακίνηση ελληνικών πληθυσμών, κυρίως μετά την Άλωση, προς ασφαλέστερους τόπους, ιδιαίτερα του εξωτερικού ήταν η αιτία της δημιουργίας νέων κοινοτήτων, κυρίως στην Κεντρική και Δυτική Ευρώπη και στα Βαλκάνια. Ο ρόλος του παροικιακού ελληνισμού είναι ιστορικά σημαντικός στη διαμόρφωση των νέων καταστάσεων και αυτό διότι οι Έλληνες των παροικιών αυτών επέδρασαν στον υπόδουλο ελληνισμό όχι μόνο οικονομικά αλλά και πνευματικά και πολιτιστικά, αφού περνούσαν στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα τόσο τα υλικά αγαθά όσο και τις νέες ιδέες της Δυτικής κυρίως Ευρώπης. Αυτές οι παροικίες των ξενιτεμένων Ελλήνων στάθηκαν έτσι πρωταρχικοί παράγοντες στην ανάπτυξη και εξέλιξη του σκλαβωμένου Γένους¹⁴.

Οι ελληνικές παροικίες ήταν διασκορπισμένες σε όλα τα τότε γνωστά εμπορικά και πνευματικά κέντρα. Για το λόγο αυτό τα τυπογραφεία άνθισαν αρχικά στις ιταλικές πόλεις της Βενετίας και της Ρώμης και στη συνέχεια μετακινήθηκαν στη Βόρεια και Κεντρική Ευρώπη με έδρες στην Ολλανδία, το Βέλγιο, την Αγγλία, τη Γαλλία, την Αυστρία, την Ελβετία, τη Γερμανία στις ιστορικές πόλεις του Άμστερνταμ, του Λέιντεν, της Αμβέρσας, του Λονδίνου, του Παρισιού, της Βιέννης,

θεολογικά εννέα και δέκα. Εκ της Λατινίδος φωνής μεταφρασθείσαι, και τισιν επισημειώσεσι διαπυκασθείσαι ΚΑΙ Μάρκου Εφέσου του Ευγενικού, *Κεφάλαια Συλλογιστικά Πεντήκοντα επτά προς Λατίνους*, άχρι του νυν ανέκδοτα ΚΑΙ Θεοφίλου του Κορυδαλλέως, *Απάντησις προς Σωφρόνιον Ποκζάσκι*, Ρέκτορα της εν Κιαιβω Σχολής, τον εν Γιασίω της Μολδαβίας Ηγούμενον χρηματίσαντα. Τόμος Α', Περιέχων τας επτά πρώτας των ειρημένων Πραγματειών, Εν τω Τυπογραφείω της εν Πετρούπολει Αυτοκρατορικής Ακαδημίας των Επιστημών. Εν έτει 1797.

¹³ π. Γ. Δ. Μεταλληνός, *Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1989, σσ. 17-19 και 182.

¹⁴ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1964, σσ. 62-72 και 394-407. π. Γ. Δ. Μεταλληνός, *Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1989, σσ. 122-125. Ειδικά για την πρωτεύουσα της Αυστρίας, Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στη Βιέννη (18^{ος}-μέσα 19^{ου} αιώνα)*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2011.

της Λειψίας, της Βουδαπέστης. Σε μεταγενέστερα χρόνια εμφανίζονται τυπογραφεία και στις παραδουνάβιες Ηγεμονίες ιδιαίτερως στην ορθόδοξη Ρουμανία με έδρες στο Βουκουρέστι και το Ιάσιο και για μικρό χρονικό διάστημα στην Κωνσταντινούπολη και στη Χίο.

Το βιβλίο βέβαια, εκτός από αγαθό παιδείας αποτελούσε και αποτελεί και εμπορεύσιμο προϊόν, το οποίο υπόκειται στους νόμους της αγοράς, της εκάστοτε προσφοράς και ζήτησης. Και εδώ τίθεται το ερώτημα: Ποιοι ήταν οι αγοραστές των ελληνικών θεολογικών βιβλίων που εκδόθηκαν καθ' όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας και κατά συνέπεια ποιοι ήταν οι αναγνώστες αυτών των κειμένων;

Ως πρώτους αναγνώστες των συγκεκριμένων βιβλίων οφείλουμε να θεωρήσουμε τους κληρικούς της Ορθόδοξης Εκκλησίας, τους δασκάλους και γενικότερα τους λογίους. Με την πάροδο όμως των ετών σ' αυτήν την ομάδα θα προστεθεί και ένα άλλο αναγνωστικό κοινό, που έχει άμεση σχέση με την έκδοση, τη διακίνηση και τη χρήση του βιβλίου. Αυτοί είναι οι ηγεμόνες, που χορηγούσαν συχνά το σχετικό ποσό χρημάτων για την έκδοση των βιβλίων, η υπαλληλία γύρω από τις ηγεμονικές αυλές, οι έμποροι και φυσικά η νέα τάξη αναγνωστών που δημιουργούσαν και οργάνωναν τις ιδιωτικές τους βιβλιοθήκες, για ολοκληρωμένες και επαναλαμβανόμενες αναγνώσεις¹⁵.

Μια καινοτομία του βενετικού οίκου Αντωνίου Βόρτολι, που παρουσιάστηκε ως πρωτοπορία για τα βορειοϊταλικά τυπογραφεία, αφορούσε μια ενδιαφέρουσα επιχειρηματική κίνηση. Πρόκειται για ένα βέβαιο αγοραστικό κοινό, τους αυτοβούλως δηλωμένους συνδρομητές¹⁶. Οι συνδρομητές ήταν εκείνοι οι αγοραστές που προπλήρωναν όσα αντίτυπα είχαν τη δυνατότητα να παραγγείλουν. Η προεγγραφή αυτή εξασφάλιζε ένα ορισμένο χρηματικό ποσό ικανό για την έκδοση του βιβλίου. Με τον ίδιο τρόπο εξασφαλιζόταν και η πώληση ενός αριθμού αντιτύπων που διαφορετικά θα έμεναν απούλητα ως παθητικό στον τυπογράφο. Με τις ομάδες των συνδρομητών ο εκδοτικός οίκος εξασφάλιζε τις εκδοτικές δαπάνες, δημιουργώντας ένα νέο τρόπο εύρεσης οικονομικών πόρων.

Αξίζει εδώ να μνημονευτούν τέσσερα από τα βιβλία που περιέχουν καταλόγους συνδρομητών. Το πρώτο έχει τίτλο *Σειρά των Πατέρων εις τον Μακάριον Ιώβ*, του μητροπολίτη Ηρακλείας Νικήτα το έτος 1792, το δεύτερο είναι το γνωστό *Πηδάλιο* του αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου το 1800, το επόμενο είναι του Γενναδίου Σχολαρίου, *Διδασκαλία Ευσύνοπτος περί των θανασίμων και*

¹⁵ Αικατερίνη Κουμαριανού-Λουκία Δρούλια-Ενρο Layton, *Το ελληνικό βιβλίο (1476-1830)*, Αθήνα 1986, σσ. 189-190. Γεώργιος Βελουδής, *Το ελληνικό τυπογραφείο των Γλυκίδων στη Βενετία (1670-1854). Συμβολή στη μελέτη του ελληνικού βιβλίου κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας*, χ.τ. και χ.χ., σσ. 143-152. Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης, «Η δυσπιστία στο έντυπο βιβλίο και η παράλληλη χρήση του χειρογράφου» στο συλλογικό: *Το βιβλίο στις προβιομηχανικές κοινωνίες*, Κέντρον Νεοελληνικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 1982, σ. 285.

¹⁶ Αικ. Κουμαριανού-Λ. Δρούλια-Ε. Layton, *Το ελληνικό βιβλίο (1476-1830)*, Αθήνα 1986, σσ. 163 και 206. Γεώργιος Βελουδής, *Το ελληνικό τυπογραφείο των Γλυκίδων στη Βενετία (1670-1854). Συμβολή στη μελέτη του ελληνικού βιβλίου κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας*, χ.τ. και χ.χ., σσ. 109-117.

συγγνωστών αμαρτημάτων του έτους 1816 και τέλος του αρχιεπισκόπου Βουλγαρίας Θεοφυλάκτου το 1819, με θέμα την ερμηνεία των επιστολών του Αποστόλου Παύλου. Από τον κατάλογο των συνδρομητών, που δημοσιεύονται στα παραπάνω βιβλία, αναφύεται μια πληθώρα βαπτιστικών κυρίως ονομάτων, αρκετές φορές συνοδευόμενα με τα επαγγέλματά τους και τον τόπο καταγωγής και διαμονής τους. Πολλές πόλεις αλλά και μικρότερα χωριά της ελλαδικής περιφέρειας ξαναζωντανεύουν μέσα από αυτούς τους καταλόγους: η Αθήνα, η Ανδρούσα, το Ζαγόρι των Ιωαννίνων, η Ζάκυνθος, η Καλαμπάκα, η Κέρκυρα, η Κόρινθος, η Λειβαδιά, η Νάξος, η Ύδρα, η Χίος αποδεικνύεται ότι φιλοξενούσαν φιλαναγνώστες, φιλομαθείς και διανοούμενους της εποχής τους.

Και εδώ τίθεται ένα άλλο ερώτημα: ποιο ήταν το tirage, ποιος ήταν ο αριθμός των αντιτύπων των βιβλίων που πουλιούνταν κατά τη διάρκεια των τετρακοσίων χρόνων της οθωμανικής κατοχής; Από τα όσα μέχρι σήμερα γνωρίζουμε, η διακίνηση του ελληνικού βιβλίου καθ' όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας πραγματοποιήθηκε σε πολύ υψηλά επίπεδα όχι μόνο για τα ελληνικά δεδομένα αλλά και για τα ευρωπαϊκά. Όταν οι Febvre-Martin στο κλασικό τους έργο για την ιστορία του βιβλίου, *l'apparition du livre*, Paris 1971¹⁷, κάνουν λόγο για συνολικά 1.000-1.500 αντίτυπα κατά τον 16^ο αι. και για 1.000-2.000 τον 17^ο αι., οι πληροφορίες και οι γνώσεις περί των 1.000 και 3.000 αντιτύπων για τα ελληνικά δεδομένα μάς προτρέπουν να διερωτηθούμε ποιο ήταν το «μέγα σκότος της αμαθείας» για το οποίο κατηγορείται το υπόδουλο Γένος¹⁸.

Η διακίνηση εξ άλλου και η κυκλοφορία του βιβλίου αποτελούσαν δύο διαφορετικές φάσεις μιας ενιαίας διαδικασίας που απέβλεπε στην όσο το δυνατό ευρύτερη διάδοση του αγαθού. Όσο καλύτερη ήταν η διακίνηση, οι τρόποι και οι δρόμοι διάδοσης, τόσο καλύτερη ήταν και η κυκλοφορία, δηλ. τόσο περισσότερα αντίτυπα πωλούνταν και τόσο περισσότεροι ήταν οι αναγνώστες στους οποίους θα έφτανε ο έντυπος λόγος.

Κατά το μεγαλύτερο διάστημα της Τουρκοκρατίας το διαμετακομιστικό εμπόριο χρησιμοποιούσε τους χερσαίους δρόμους. Αναγκαία όμως προϋπόθεση για την ομαλή λειτουργία, εκτός από την καλή κατάσταση των δρόμων, ήταν η παροχή αρκετής ασφάλειας για την προστασία των προσώπων και την ακεραιότητα των ειδών που μεταφέρονταν. Για τη διεκπεραίωση του εμπορίου οι έμποροι χρησιμοποιούσαν ειδικά ζώα, καθώς και πλοία για τα ποτάμια και τις λίμνες, ανάλογα με το είδος και τη μορφή που ταίριαζε σε κάθε περίπτωση¹⁹. Οι θαλάσσιες

¹⁷ Lucien Febvre—Jean-Henri Martin, *L'apparition du livre*, Paris 1971², σσ. 310-312.

¹⁸ Για την κατάσταση Ανατολής και Δύσεως Timothy Ware, *Eustratios Argenti. A Study of the Greek Church under Turkish Rule*, Oxford 1964, σσ. 1-33.

¹⁹ Arno Mehlman, «Οι εμπορικοί δρόμοι στα Βαλκάνια κατά την Τουρκοκρατία» στο συλλογικό: *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας*, Αθήνα 1979, σσ. 377-379. Olga Katsiardi-Hering, Maria A. Stassinopoulou (επιμ.), *Across the Danube. Southeastern Europeans and Their Travelling Identities (17th-19th c.)*, Brill, Leiden, Boston 2017. Επίσης Traian

όμως μεταφορές ήταν εκείνες που βοήθησαν αποφασιστικά στην καλύτερη διακίνηση του βιβλίου.

Ξεκινώντας από τη Βενετία τα καράβια φορτωμένα με διάφορα αγαθά και ανάμεσά τους βιβλία έφταναν στην Κέρκυρα ως πρώτο σταθμό και ακολούθως στις ακτές της Ηπείρου, μεταφέροντας με τον τρόπο αυτό τα προϊόντα ταχύτερα και ασφαλέστερα. Γενικότερα, έχει αποδειχθεί ότι βασικός προορισμός ήταν τα Επτάνησα και δευτερευόντως η δυτική ακτή του ελλαδικού χώρου. Από τις δυτικές ακτές τα αγαθά διοχετεύονταν προς τα Ιωάννινα και από κει προωθούνταν σε πόλεις της Μακεδονίας, της Θεσσαλίας, της Στερεάς Ελλάδας και της Πελοποννήσου. Η τελευταία αυτή περιοχή εξυπηρετήθηκε και από τα δικά της λιμάνια, τουλάχιστον έως το 1715, όσα βρίσκονταν κάτω από τον έλεγχο των Βενετών. Τα παραγγελλμένα βιβλία προοριζόνταν να πουληθούν μαζί με τα άλλα αγαθά και στις μεγάλες εμποροπανηγύρεις της Λαμίας (Ζητούνιου), του Μοσχολουρίου, της Ελασσόνας ή και σε μικρότερα εβδομαδιαία πανηγύρια, αφού το βιβλιοπωλείο στην ουσιαστική του μορφή δεν αποτέλεσε ποτέ πραγματικότητα κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας²⁰.

Αξίζει να σημειωθούν εδώ κάποια στατιστικά στοιχεία για τα βιβλία, εκείνα που εισήχθησαν με συγκεκριμένες παραγγελίες στον ελλαδικό χώρο και στην Κωνσταντινούπολη μια συγκεκριμένη δεκαετία του 18^{ου} αι. Σύμφωνα με αυτά τα στοιχεία, τη δεκαετία 1745-1755 εισήχθησαν στην Πελοπόννησο 32.458 βιβλία, στην Θεσσαλονίκη 25.657, στα Ιόνια Νησιά 44.242 και στην Κωνσταντινούπολη 126.943. Συνολικά δηλ. μέσα σε 10 χρόνια εισήχθησαν περίπου 230.000 βιβλία²¹. Οι έμποροι της περιφέρειας ζητούσαν από τους παραγγελιοδόχους να τους προμηθεύσουν ανάμεσα σε ποικιλία εμπορευμάτων και αρκετά βιβλία, για τα οποία συχνά είχαν έτοιμο τον αγοραστή²². Η συντριπτική πλειοψηφία των βιβλίων που παραγγέλνονταν ήταν εκκλησιαστικά και εξυπηρετούσαν όχι μόνο τις λατρευτικές ανάγκες, αλλά και τις σχολικές και φυσικά την κατήχηση και το φωτισμό του υπόδουλου Γένους.

Δεν θεωρούμε ότι αποτελεί πλέον τυχαίο γεγονός πως κατά τη διάρκεια των τετρακοσίων χρόνων της σκλαβιάς εκδόθηκαν έργα περισσότερων των πενήντα Πατέρων και εκκλησιαστικών συγγραφέων με πιο πολλούς από τετρακόσιους

Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", Jstor, The Journal of Economic History, Vol. 20, No. 2 (Jun., 1960), σσ. 234-313, και ιδίως σ. 306.

²⁰ Γιώργος Δ. Μπώκος, «Η "διαφημιστική" προβολή του βιβλίου κατά την Τουρκοκρατία» στο συλλογικό: *Το βιβλίο στις προβιομηχανικές κοινωνίες*, Κέντρον Νεοελληνικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 1982, σ. 115.

²¹ Λ. Δρούλια, «Στοιχεία για την κίνηση του βιβλίου στην Πελοπόννησο τον 18^ο αιώνα», *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών*, τ. Γ', Εν Αθήναις 1976-1978, σσ. 176-177.

²² Ευτυχία Λιάτα, «Ειδήσεις για την κίνηση του ελληνικού βιβλίου στις αρχές του 18^{ου} αιώνα», *Ο Ερανιστής* 14 (1977) 1-35, ιδίως σσ. 34-35. Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλής, «Μαρτυρίες για το εμπόριο του ελληνικού βιβλίου (1780, 1783)», *Δωδώνη* 10 (1981) 139-165, ιδίως σ. 141 και Γεώργιος Βελουδής, *Το ελληνικό τυπογραφείο των Γλυκίδων στη Βενετία (1670-1854). Συμβολή στη μελέτη του ελληνικού βιβλίου κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας*, χ.τ. και χ.χ., σσ. 117-126.

τίτλους των έργων τους²³. Έργα Ιερών Πατέρων όπως του Μεγάλου Αθανάσιου, του Μεγάλου Βασιλείου, του Γρηγορίου του Θεολόγου, του Γρηγορίου Νύσσης²⁴, του Γρηγορίου Παλαμά, του Εφραίμ του Σύρου, του Ιωάννη Δαμασκηνού, του Ιωάννη της Κλίμακος, του Ιωάννη του Χρυσοστόμου, του Μεγάλου Φωτίου αλλά και των ενδεχομένως λιγότερο γνωστών –στο ευρύ κοινό– Αμφιλοχίου Ικονίου, Ανδρέα Κρήτης, Γενναδίου Σχολαρίου, Διονυσίου Αρεοπαγίτη, Ειρηναίου Λυώνος, Ευσεβίου Καισαρείας, Θεοδωρήτου Κύρου, Ισιδώρου Πηλουσιώτη, Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Μαξίμου Ομολογητή, Μάρκου Ευγενικού, Συνεσίου Κυρήνης και άλλων δεκάδων διαβάστηκαν την ζοφερή περίοδο των τετρακοσίων χρόνων σκλαβιάς. Κείμενα με θεολογικά ζητήματα, με ασκητικές διατάξεις, με ορθόδοξες Ομολογίες, ιστορικά θέματα, δογματικές ομιλίες, λόγους ερμηνευτικούς, εξηγητικούς, ασκητικούς, κατηχητικούς, παραινετικούς είδαν το φως της δημοσιότητας σε μια εποχή που το επίπεδο της παιδείας τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση κάθε άλλο παρά υψηλό ήταν.

Από τα μέχρι τώρα λεχθέντα γίνεται φανερό ότι οι εκδόσεις ελληνικών θεολογικών βιβλίων και ιδιαίτερος οι εκδόσεις έργων ιερών Πατέρων και εκκλησιαστικών συγγραφέων κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας επιτέλεσαν αδιαμφισβήτητα σημαντικό ρόλο.

Σε τι αποσκοπούσαν οι εκδότες με όλη αυτή την προσπάθεια εξηγείται με πολλούς λόγους. Κατ' αρχήν το έντυπο βιβλίο έλαβε τη θέση του χειρογράφου και με τον τρόπο αυτό ο εκδότης βρέθηκε στην αναγκαία θέση να τυπώσει τα έργα των θείων Πατέρων και εκκλησιαστικών συγγραφέων καθώς τα συγκεκριμένα κείμενα ήταν εκείνα που είχαν μεγάλη ζήτηση στην αγορά της Ανατολής και της Δύσης. Από τη μεγάλη ποικιλία των θεολογικών έργων οι εκδότες και οι συνεργάτες τους επέλεξαν εκείνα που θα βοηθούσαν τόσο το μορφωμένο όσο και τον απλό αναγνώστη στην πνευματική τους ζωή. Έτσι τύπωναν βιβλία με κατηχητικό σκοπό όπως επίσης και έργα που επιδίωκαν τη δογματική κατοχύρωση και την ψυχική ωφέλεια των πιστών. Ακόμα εξέδιδαν βιβλία που διαπραγματεύονταν τις εργασίες και τα συμπεράσματα των Συνόδων εντός του ιστορικού και θεωρητικού πλαισίου ενώ παραλλήλως έδιναν μεγάλο βάρος και στις εκδόσεις που αποσκοπούσαν στην αντιμετώπιση της προπαγάνδας τόσο της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας όσο και του Προτεσταντισμού.

Οι εκδότες και οι συνεργάτες τους, διορθωτές, επιμελητές και μεταφραστές, έδρασαν σε όλο τον τότε προηγμένο χώρο της Ευρώπης, μια που η υπόδουλη

²³ Ενδεικτικά Emile Legrand, *Bibliographie hellénique ou Description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des grecs au XVe et XVIe siècles*, t. II, Παρίσι 1885 (φωτοανατύπωση: Βρυξέλλες 1963) και δεκάδες άλλα βιβλιογραφικά έργα.

²⁴ Ιδιαίτερος για τις εκδόσεις με έργα του αγίου Γρηγορίου Νύσσης, του «Πατρός των Πατέρων», όπως ονομάστηκε από την Ζ' Οικουμενική Σύνοδο Χριστίνα Χ. Κολοβού, «Οι εκδεδομένες μεταφράσεις των έργων του Αγίου Γρηγορίου Νύσσης κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας», *Επιστημονική Επετηρίς Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών*, ΛΘ' (2004) 641-656.

Ρωμανία δεν προσφερόταν για τέτοιου είδους δημιουργίες. Αξίζει να αναφερθεί εδώ, ότι η πόλη που κατέχει τα σκήπτρα στην ελληνική εκδοτική δραστηριότητα είναι η βασίλισσα της Αδριατικής, η Βενετία, όπου είχε την έδρα του και το ελληνικό τυπογραφείο των Γιαννιωτών Γλυκήδων.

Όλη η εκδοτική δραστηριότητα διέθεσε τελικά πολλές χιλιάδες αντίτυπα που κυκλοφόρησαν τόσο στην τουρκοκρατούμενη όσο και στη βενετοκρατούμενη Ρωμανία και τα οποία διαβάστηκαν από ένα αναγνωστικό κοινό που συνεχώς διευρυνόταν.

Συμπερασματικά λοιπόν και σύμφωνα με τα πορίσματα της έως τώρα επιστημονικής έρευνας, μπορούμε να πούμε ότι η ελληνική θεολογική εκδοτική δραστηριότητα της περιόδου της Τουρκοκρατίας αποτελεί ένα μεγάλο κεφάλαιο της πνευματικής ιστορίας. Με τα έως τώρα δεδομένα, ανοίγονται νέες προοπτικές στην έρευνα και οπωσδήποτε παρέχεται η δυνατότητα αντικειμενικότερης αξιολόγησης των μέχρι σήμερα στοιχείων. Ένα από αυτά είναι και ο χαρακτηρισμός περί αμαθείας του υπόδουλου Γένους, που τόσο έντονα και έντεχνα καλλιεργήθηκε στον εθνικό και διεθνή χώρο από τους «φωτισμένους» δυτικούς διανοητές (παπικούς και προτεστάντες). Η απόδοση της ιδιότητας του «αμαθούς» στο ρωμαϊκό Γένος φαίνεται τώρα ότι δεν ευσταθεί και δεν θεωρείται πλέον αδιάψευστη βεβαιότητα. Ο τεράστιος όγκος των εκδόσεων, τα ονόματα των δεκάδων ιερών Πατέρων και εκκλησιαστικών συγγραφέων που εκδόθηκαν, τα χιλιάδες αντίτυπα που τυπώθηκαν και κυκλοφορήθηκαν σε όλη την τουρκοκρατούμενη και βενετοκρατούμενη Ρωμανία, οι εκατοντάδες συνδρομητές και το πλήθος των απλών και μη, αναγνωστών που μελετούσαν τα εκδοθέντα έργα, αν δεν πείθουν και δεν αποδεικνύουν το αβάσιμο των ισχυρισμών, τουλάχιστον αφήνουν ανοιχτή την πόρτα της έρευνας για τους καλόπιστους μελετητές και ερευνητές της ιστορίας του παρόντος και του άμεσου μέλλοντος.

Βέβαια η γνώση και η μάθηση είχε και έχει άλλο νόημα και άλλο χαρακτήρα για τους Ανατολικούς ορθοδόξους και άλλο για τους Δυτικούς. Οι τελευταίοι, χάνοντας κάθε βιωματική επαφή με την καρδιακή γνώση και πνευματικότητα, ως γνήσια τέκνα της δυτικής μεταφυσικής, έριχναν όλο το βάρος στην κοσμική γνώση και παιδεία. Αντιθέτως, οι Ορθόδοξοι Ρωμιοί, αν και υπόδουλοι στον αλλόθρησκο κατακτητή, δεν απαρνήθηκαν την πίστη των Πατέρων τους αλλά κράτησαν πιστά την πολύτιμη Παράδοσή τους και επιζητούσαν συνεχώς όχι το «σοφό» άνθρωπο, αλλά τον εν Χριστώ αναγεννημένο άνθρωπο, που αγιάζει και μεταμορφώνει τα πάντα σε Βασιλεία Θεού. Με αυτόν τον τρόπο διασώθηκε στα τετρακόσια αυτά χρόνια όχι μόνο η εθνική αλλά και η ορθόδοξη συνέχειά μας.

**«Ηξεύρεις Γράμματα;»
Οι «Εξομολογήσεις» των κατοίκων του Γαρδικίου Κρεμαστής Λαρίσης ως τεκμήριο
Παιδείας στην Τουρκοκρατία**

Νικόλαος Παύλου
PhD, MA. MTh
Θεολόγος - Ιστορικός
Συντονιστής ΕΕ, ΠΕΚΕΣ Θεσσαλίας
npavlou@sch.gr

Το 1888, στον Ι΄ τόμο (τεύχη Ζ, Η, Θ) του περιοδικού «Πλάτων» που εξέδιδε ο Ελληνικός Διδασκαλικός Σύλλογος δημοσιεύτηκε «υπό Κρατίνου Αποστολίδου» η διαλογική μελέτη «Τερψίων και Πλατωνίς» που χωρίζονταν σε δύο μέρη. Το πρώτο επιγράφονταν «Τερψίων ή η της Ελληνίδος οίκου αγωγή»²⁵ και το δεύτερο «Πλατωνίς ή περί Λαρίσης της Κρεμαστής»²⁶.

Ο λόγιος Κρατίνος Αποστολίδης γεννήθηκε στο Γαρδικί Κρεμαστής Λαρίσης (σημερινή Πελασγία Φθιώτιδας) το 1848 και ήταν Γυμνασιάρχης στη Λαμία²⁷. Στην «Πλατωνίδα» υπό μορφή πλατωνικού διαλόγου διεκτραγωδεί τις περιπέτειες των συμπατριωτών του κατά την Τουρκοκρατία. Όπως μάλιστα τονίζει οι καταγραφές του, που παρουσιάζονται να είναι αφηγήσεις ενός προσώπου, της Πλατωνίδος, η οποία δεν είναι αφηρημένη έννοια, αλλά συγκεκριμένη οντότητα, προέρχονται από τις εμπειρίες κάθε γέροντα που μπορούσε να μαρτυρήσει κάτι «*σπουδαίων*» για τον τόπο²⁸.

Όπως τονίζει, επειδή η περιοχή ήταν διάβαση από τη Θεσσαλία στη Λαμία η παρουσία των Οθωμανών ήταν συνεχής και οδυνηρή. Οι κάτοικοι αναγκάζονταν να εγκαταλείψουν τον τόπο τους, επειδή δεν ανέχονταν να «*υβρίζονται*» οι γυναίκες και τα παιδιά τους από τους «*βάρβαρους*». Οι νεότεροι πολεμούσαν με τους άλλους «*Έλληνες πολλαχού της Ελλάδος*», ενώ οι γέροντες με τις γυναίκες και τα παιδιά όταν αντιλαμβάνονταν κίνδυνο κατέφευγαν στην Εύβοια. Όταν μάλιστα οι Τούρκοι εισέβαλαν στο νησί πήγαν στην Αίγινα, στα Λιχαδονήσια, στη Σκιάθο και στη Σκόπελο. Οι ενήλικες που έμειναν οδηγήθηκαν στη σφαγή, ενώ οι γυναίκες και τα παιδιά πουλήθηκαν ως δούλοι.

Οι ταλαιπωρίες του πληθυσμού της περιοχής συνεχίστηκαν, μετά την επιστροφή στον τόπο τους, με αποκορύφωμα το ηρωικό τέλος γερόντων και γυναικόπαιδων που προτίμησαν να πνιγούν «*εις τον προ του Εχίνου χείμαρρον*»

²⁵ σσ. 234-238

²⁶ σσ. 238-246

²⁷ Βλ. «Οι Λειτουργοί της Ανώτατης, Μέσης και Δημοτικής Εκπαίδευσης (19ος αι.)», Επ. Υπευθ. Δαυίδ Αντωνίου, Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης. Στην ιστοσελίδα <http://pandektis.ekt.gr/pandektis/handle/10442/133900> (προσπελάστηκε 15/6/2020).

²⁸ Ο.π. 240

(sic)» παρά να πέσουν στα χέρια των Τούρκων. Πρόκειται για μία μεγάλη θυσία που ακόμη δεν έχει μελετηθεί επαρκώς.

Εύκολα γίνεται αντιληπτό ότι προτεραιότητα των κατοίκων της Κρεμαστής Λάρισας ήταν η αντιμετώπιση της Οθωμανικής λαίλαπας. Δύσκολα θα μπορούσε λοιπόν να γίνει λόγος για μορφωτικές προτεραιότητες και πνευματική ανάπτυξη, αφού οι αυτόχθονες, όπως τονίστηκε, βρίσκονταν στα πεδία των μαχών ή αναγκάζονταν να εγκαταλείψουν τον τόπο τους και να καταφύγουν σε ασφαλέστερες περιοχές.

Οπότε δε μπορεί να γίνει λόγος για παρουσία λόγιων που θα μπορούσαν να παράγουν πνευματικό έργο, ή για ύπαρξη φημισμένων σχολών στην περιοχή, αφού οι επιθέσεις των Οθωμανών και η παρουσία τους απέτρεπαν την πνευματική κίνηση.

Όμως, όπως αναφέρεται από τους ίδιους, γνωρίζουν γράμματα και μπορούν να δώσουν κατάθεση για ζητήματα που απασχολούσαν μετά την απελευθέρωση την ελληνική διοίκηση. Αυτό συμπεραίνεται από την ανάλυση εγγράφων της Οθωνικής περιόδου, που περιέχουν μαρτυρίες κατοίκων του Γαρδικίου Κρεμαστής Λάρισας και αναδεικνύουν τις γραμματικές γνώσεις που είχαν και ενδεχομένως μία γενικότερη παιδεία τους. Η σχετική συζήτηση για αυτά θα βοηθήσει να διαλευκανθούν πτυχές της παιδείας στην ευρύτερη περιοχή κατά την Τουρκοκρατία, αφού τα άτομα που υπογράφουν ηλικιακά βρίσκονται στην τέταρτη και έκτη δεκαετία της ζωής τους, οπότε είχαν αποκτήσει γραμματικές γνώσεις κατά τη διάρκεια της οθωμανικής σκλαβιάς.

Να τονιστεί, ως βασική διευκρίνιση, ότι τα έγγραφα που θα βοηθήσουν την έρευνά μας, προέρχονται, όπως τονίστηκε, από τη δεκαετία 1830-1840, και είναι μαρτυρίες χωρικών της περιοχής, που μάλλον είχαν τη δυνατότητα να αποκτήσουν - έστω και απλές- γραμματικές γνώσεις. Οπότε βοηθούν στο κτίσιμο έστω και μίας στοιχειώδους δομής επικοινωνίας με το σύστημα της παιδείας στην Τουρκοκρατία και να δίνουν ένα μέτρο της πιθανότητας του γεγονότος²⁹.

Πρόκειται για «εξομολογήσεις», δηλαδή μαρτυρίες πολιτών του Δήμου Κρεμαστής Λάρισας, που καταγράφηκαν το 1843, και επικεντρώνονταν στο μετόχι της Αγίας Λαύρας του Αγίου Όρους που βρίσκονταν στην περιοχή³⁰. Φαίνεται ότι η κρατική αρχή ήθελε να το εντάξει στα διαλυμένα μοναστήρια και να δημοπρατήσει τα υπάρχοντα του ιερομόναχου Μακάριου που κατοικούσε σε αυτό³¹. Όμως, όπως

²⁹ Βλ Umberto Eco (1988). Θεωρία Σημειωτικής. Μετάφραση Έφη Καλλιφατίδη. Αθήνα: Γνώση, 61-77

³⁰ Η ακριβής θέση του Μετοχίου δεν είναι γνωστή. Όλα τα σχετικά δημόσια έγγραφα και η αλληλογραφία είναι αναρτημένα στην ιστοσελίδα των ΓΑΚ «Αρχειομνήμων» (<http://arxiomnimon.gak.gr/> ΓΑΚ, φάκελος «Μοναστηριακά». Φακ. 86. Προσπελάστηκε 16/6/2020).

³¹ Την 25/9/1833 εκδίδεται Β.Δ., με το οποίο η κρατική εξουσία πίστευε ότι ρυθμιζόταν το μοναστηριακό ζήτημα. Εκτός των άλλων τονίζονταν (άρθρο 1) «...όλα τὰ ἐγκαταλειμμένα καὶ ἔρημα μοναστήρια καὶ μοναστηριακὰ κτήματα θέλουν εἰσοδεύεσθαι ἀπὸ τοῦ νῦν διὰ τῶν Γενικῶν Ἐφόρων εἰς λογαριασμὸν τοῦ δημοσίου καὶ πρὸς τὴν σκοπούμενην βελτίωσιν τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Παιδείας», ενώ για να μη διαλυθεί ένα μοναστήρι έπρεπε σε αυτό να μονάζουν όχι λιγότεροι

τονίζεται στις πληροφορίες που δίνονται, το μετόχι είχε διαλυθεί στις επιδρομές των Οθωμανών και ο Μακάριος το αναστήλωσε με δικά του χρήματα που προέρχονταν από την εργασία του, ενώ αγόρασε οικόσιτα ζώα καθώς και ένα αμπέλι. Για την ιστορία να τονιστεί ότι οι αιτιάσεις των κατοίκων και του μοναχού δεν έγιναν αποδεκτά και τα υπάρχοντά του, ως προϊόντα που προέρχονταν από διαλυμένη μονή, βγήκαν σε δημοπρασία³², ενώ το οίκημα του μετοχίου προσφέρθηκε για ενοικίαση³³.

Οι «εξομολογήσεις» είναι του δημογέροντος Γαρδικίου Τριαντάφυλλου Χριστόπουλου, γεωργού το επάγγελμα, ετών «τεσσαράκοντα»(;), Πανταζή Ζάχου «γεωργίαν μετερχόμενος», ετών 48 και Αναγνώστου Ιωάννου, «την γεωργίαν», ετών 60. Ο πρώτος στην ερώτηση «ηξεύρεις γράμματα;» απαντάει «ηξεύρω», ο δεύτερος στο ίδιο ερώτημα μονολεκτικά τονίζει «Μάλιστα» και ο τρίτος «Κάτι ηξεύρω κομμάτι».

Η τυποποιημένη έκφραση «γνωρίζεις γράμματα» αποδεικνύει ότι αυτός που πρόκειται να υπογράψει είναι σε θέση να διαβάσει την κατάθεσή του, την οποία κατέγραφε αρμόδιος υπάλληλος, και για αυτό με την υπογραφή του επιβεβαιώνει τα λεγόμενά του.

Είναι γνωστό ότι τα «γράμματα» τον καιρό της Τουρκοκρατίας δεν αποτελούσαν προϊόν μιας οργανωμένης κρατικής προσπάθειας, αλλά προέρχονταν, κατά κανόνα, από πρωτοβουλίες της κάθε οικογένειας, που ήθελε τα τέκνα της να μπορούν να γνωρίζουν τουλάχιστο γραφή και ανάγνωση. Όπως έχει τονιστεί³⁴ «οι περισσότεροι νέοι διδάσκονταν τα ελληνικά γράμματα από τους οικοδιδάσκαλους». Το ίδιο πρέπει να συμβαίνει και στους μάρτυρες που ενδιαφέρουν το θέμα μας, αφού δεν υπάρχει πληροφορία που να αποδεικνύει την ύπαρξη ειδικού χώρου στην περιοχή στον οποίο θα παρέχονταν γνώσεις. Άλλωστε οι αναγκαστικές μετοικήσεις των κατοίκων, όπως τονίστηκε, εξαιτίας των επιδρομών των Τούρκων, θα είχε ως υποχρεωτική προτεραιότητα την επιβίωση και η παροχή παιδείας θα έμπαινε σε δεύτερη μοίρα.

Πάντως ο μοναχός Μακάριος ακολουθούσε τους διωκόμενους και συμμερίζονταν τις αγωνίες τους. Όπως τονίζει στη μαρτυρία του ο Πανταζής Ζάχος «Το 1821 ... ότε εχαλάσθημεν ... και φεύγοντες από το Γαρδίκι γυμνοί, επήγαμεν εις

από 6), Βλ. Μάμουκας Ζ. Ανδρέας, Τα Μοναστηριακά: ήτοι οδηγία, νόμοι, βασιλικά διατάγματα, συνοδικά και υπουργικά εγκύκλιοι..., εν Αθήναις 1859. Πρβλ Στράγκας Θεόκλητος, Εκκλησίας Ελλάδος Ιστορία εκ πηγών αψευδών 1817 -1967, τ. Α', Αθήναι 1969.

³² Βλ Διακήρυξη με αρ. πρωτ. 33/13-1-1843 του Δημάρχου Κρεμαστής Λαρίσης Α. Θεοδοσίου

³³ Όπως αποδεικνύει το υπ' αριθμ,506/4-2-1843 με θέμα «περί μονοετούς ενοικιάσεως του οικήματος της Άγίας Λαύρας» έγγραφο του Διοικητού Φθιώτιδος Π. Λιδωρίκη, και το 1672/26-3-1843 έγγραφο του Διοικητού Φθιώτιδος Π. Λιδωρίκη με θέμα «Περί ενοικιάσεως του οικήματος της Αγίας Λαύρας».

³⁴ Βλ Ζαχαρόπουλος Νίκος (1994). Η παιδεία στην Τουρκοκρατία. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά, σ. 38

το Εύριπο....ήλθε και αυτός (: ο Μακάριος) μαζί χωρίς να πάρει το παραμικρόν από το Μοναστήρι εις το Ευριπονήσι....»³⁵.

Κάνω λοιπόν την υπόθεση ότι οι καλόγηροι που διαβιούσαν στο μετόχι της Αγίας Λαύρας στο Γαρδίκι Κρεμαστής Λαρίσας είχαν σημαίνοντα ρόλο στα ζητήματα παιδείας της. Δυστυχώς για τον προκάτοχο του Μακάριου δεν υπάρχει κάποια πληροφόρηση, για τον ίδιο όμως, λόγω της εμπλοκής του στο ζήτημα της απαλλοτρίωσης του μετοχίου από τις κρατικές αρχές μπορεί να συντεθούν στοιχεία της προσωπικότητάς του και της προσφοράς του στην περιοχή. Διαβιώνοντας λοιπόν σε μία κοινωνία γεωργών, από την οποία, όπως φαίνεται στις μαρτυρίες, έλειπε μεγάλο μέρος του ενεργού ανδρικού πληθυσμού το οποίο συμμετείχε στον αγώνα της ανεξαρτησίας³⁶, ήταν οι μοναδικοί που θα μπορούσαν να διδάσκουν, έστω και στοιχειώδεις γραμματικές γνώσεις, στα παιδιά του χωριού τόσο κατά την παραμονή τους σε αυτό, όσο και στις αναγκαστικές μετοικεσίες τους.

Οι κάτοικοι του χωριού γνωρίζουν τα πάντα για το μετόχι, όπως φαίνεται από τις «εξομολογήσεις» τους. Για παράδειγμα στην κατάθεση του Αναγνώστου Ιωάννου, που είναι η πλέον λιτή, τονίζεται ότι ο ιερομόναχος με «εδιқан του έκτισεν αυτό (:το μετόχι), και ηγόρασεν εν ζευγαράκι βόδια, εν αλογάκι, εν γαϊδουράκι, καμμία σαρανταριάν γίδια..», ενώ στην Τουρκοκρατία «...έφυγεν από το μετόχιον χωρίς να επάρη τίποτα, και επήγε ...εις το Ευριπονήσι, και εδήλωσε καϊκτζής...»³⁷.

Το μετόχι άλλωστε βρίσκονταν σε κοντινή απόσταση από το Γαρδίκι («πλησίον του χωριού Γαρδικίου») και η πρόσβαση θα μπορούσε να γίνει με εύκολο τρόπο, ενώ η οικειότητα που υπήρχε ανάμεσα στον Μακάριο και στους κατοίκους αποδεικνύεται σε όλη τη σχετική αλληλογραφία. Έτσι σε έκθεση της Ιεράς Συνόδου του Βασιλείου της Ελλάδος³⁸ που απευθύνεται στην «επί των Εκκλησιαστικών κλπ (sic) Β. Γραμματείαν της επικρατείας» τονίζεται ότι σε σχετικό έγγραφό της απάντησε στις 27 Ιανουαρίου 1836 ο επίσκοπος Φθιώτιδος Σεβασμότατος Μητροπολίτης, και τόνισε ότι «ο πρώην Λαυριώτης Ιερομόναχος Μακάριος» συμμορφώθηκε με το από 4/16 Δεκεμβρίου 1834 ΒΔ, και εγκαταβιούσε στο μοναστήρι του Αγάθωνος, του οποίου κατέγραψε τον κώδικα κατά γράμμα ιδιοχειρώς. Ζήτησε όμως να φύγει και διορίστηκε επισκοπικός επίτροπος στους Δήμους Γαρδικίου, Πτελεού και Σούρπης «κατ' ευχαρίστησιν των δημοτών».

Το έγγραφο, εκτός από το γεγονός ότι ο Μακάριος ήταν δημοφιλής στο Γαρδίκι, αποδεικνύει και την εγγραματοσύνη του, αφού πληροφορεί ότι ήταν ο

³⁵ Βλ. ιστοσελίδα «Αρχειομνήμων», ο.π.

³⁶ Για τη συμμετοχή των κατοίκων του Γαρδικίου Κρεμαστής Λαρίσης στον αγώνα της ανεξαρτησίας βλ -ως παράδειγμα- την αίτηση του αγωνιστή Ιωάννου Αθανασίου για απονομή αριστείου για τη συμμετοχή του στον αγώνα της Ανεξαρτησίας (ΓΑΚ, Αρχειομνήμων <http://arxiomnimon.gak.gr/search/resource.html?tab=01&id=549295> προσπελάστηκε 18/6/2020)

³⁷ «Αρχειομνήμων» (<http://arxiomnimon.gak.gr/> ΓΑΚ, φάκελος «Μοναστηριακά<>». Φακ. 86

³⁸ Με αρ. πρωτ. 3749/12-2-1836, που υπογράφει και ο Γραμματέας της Συνόδου Θεόκλητος Φαρμακίδης. Στην ιστοσελίδα «Αρχειομνήμων», ο.π.

καταγραφέας του κώδικα της Μονής Αγάθωνος. Ουσιαστικά έτσι τεκμηριώνεται η θέση ότι το μετόχι της Αγίας Λαύρας συνδέονταν με μορφωτικές πρακτικές στην περιοχή της Κρεμαστής Λάρισας.

Στη συνέχεια γίνεται προσπάθεια προσέγγισης των τριών «εξομολογήσεων»/δειγμάτων, ώστε να ερευνηθούν οι πτυχές της εγγραμματοσύνης τους. Αν και δε μπορούν να θεωρηθούν απολύτως αντιπροσωπευτικά, δεν παύουν να αποτελούν τεκμήρια που βοηθούν στην κατανόηση της πνευματικής κατάστασης των χωρικών της Ανατολικής Φθιώτιδας. Κάτω από αυτή την προοπτική αποτελούν πολύτιμο πρωτογενές υλικό.

Πρόκειται για προφορικό λόγο, που καταγράφεται από τον επιφορτισμένο για αυτό γραφέα. Βέβαια η φόρτιση των τριών κατοίκων του Γαρδικίου είναι κατανοητή, - ειδικά για τον Αναγνώστη Ιωάννου που φαίνεται να είναι ο πλέον «ταπεινός» της συντροφιάς-, αφού είναι υποχρεωμένοι να σταθούν ενώπιον των αρχών και να δώσουν κατάθεση. Έτσι ο λόγος τους παρουσιάζει αποκλίσεις. Αλλού είναι ζωντανός, άμεσος και αυθόρμητος, ενώ σε σημεία του είναι «σφιγμένος» . Πάντως δεν είναι τυποποιημένος και βοηθάει έτσι να γίνει κατανοητή η προσωπικότητα και ο τρόπος σκέψης των «εξομολογούμενων».

Το έγγραφο που περιέχει τη μαρτυρία του Τριαντάφυλλου Χριστόπουλου, «δημογέροντα» (αρ. πρωτ. 3709) προσπαθεί να αποδείξει τους αγώνες που είχε καταβάλλει για την επιβίωσή του ο μοναχός Μακάριος και τονίζει ότι όλα τα περιουσιακά στοιχεία που βρίσκονταν στο μετόχι είχαν αγοραστεί από αυτόν. Επικεντρώνεται στο ζήτημα που ενδιαφέρει, και δεν πλατειάζει. Χρησιμοποιεί ενδιαφέρουσες γλωσσικές δεξιότητες για να μπορέσει να υπερασπιστεί το δίκαιο του Μακάριου, αναφέροντας τα παρακάτω γεγονότα και διαπιστώσεις:

1. Το ιστορικό του Μετοχίου πριν την Επανάσταση
2. Τι παρέλαβε ο ιερομόναχος Μακάριος από τον προκάτοχό του
3. Τα γεγονότα κατά το 1821 στην περιοχή. Το κυνήγι των άμαχων Ελλήνων από τους Οθωμανούς
4. Ο μοναχός ακολουθεί τους κατοίκους του Γαρδικίου Κρεμαστής Λάρισας χωρίς να πάρει μαζί του «το μικρόν»
5. Εγκατάσταση των Γαρδικιωτών στη Λιθάδα.
6. Επιστροφή στο χωριό
7. Ο ιερομόναχος προσκολλάται στον Δεσπότη Ζητουνίου
8. Αποταμιεύει τα χρήματα που λάβαινε για τις υπηρεσίες του
9. Το 1830 γυρίζει στο Μετόχι
10. Το 1832 αρχίζει και αγοράζει με τα χρήματα που είχε κερδίσει «ευρισκόμενος στην υπηρεσία του Δεσπότη»
11. Το μετόχι δεν είχε καμία περιουσία.

Πρόκειται για προφορικό λόγο που καταλήγει σε τελικό συμπέρασμα, αναφέροντας ότι το μετόχι δεν είχε περιουσιακά στοιχεία και όλα έγιναν με τους κόπους του ιερομόναχου.

Οι λέξεις που χρησιμοποιεί στη ρύμη του λόγου είναι ενδιαφέρουσες. Ενδεικτικά αναφέρονται οι εξής:

« ο μοναχός ούτος»

«άλλοθεν»

«πορισθεί τα προς ζην αναγκαία»

«μετήρχετο»

«μετέβη».

Η «εξομολόγησις» του Πανταζή Ζάχου³⁹ που γίνεται στη Λαμία στις 14 Αυγούστου 1835 δίνει διευκρινίσεις για το ζήτημα του μετοχίου. Αν και δε φαίνεται να κατέχει κάποιο αξίωμα στη Δήμο Κρεμαστής Λάρισας, στον οποίο δήμαρχος ήταν ο Α. Θεοδοσίου, προσέτρεξε να δώσει τη μαρτυρία του, έχοντας προφανώς τη συγκατάθεση των χωρικών του Γαρδικίου. Φαίνεται ότι γνωρίζει λεπτομέρειες για το θέμα που τις παραθέτει με σιγουριά ανθρώπου που έχει εμπειρία χειρισμού του λόγου.

Παραθέτει τα εξής γεγονότα:

1. Πριν την Επανάσταση έστειλαν από το μοναστήρι του Αγίου Όρους το Μακάριο ως επιστάτη του μετοχίου.
2. Ο Χαλήλμπεγης ζήτησε από το Μακάριο επτακόσια γρόσια ως «τζερεμέ» «για να φτιάσει τα σαράγια του»
3. Ο Μακάριος δεν έχει χρήματα επειδή ήταν νεοφερμένος, και «εβιάσθη» να εργαστεί στον Χαλήλμπεγη
4. Ο Μακάριος παρακαλεί να μη του πάρει ο μπέης χρήματα, γιατί ήταν φτωχός
5. Ο Χαλήλμπεγης κατεβάζει τον «τζερεμέ» από τα επτακόσια στα τετρακόσια γρόσια τα οποία ο Μακάριος, αφού δανείστηκε, του τα έδωσε.
6. Στην «επανάσταση του 1821 (με την παρατήρηση «δεν ενθυμούμαι πολύ»), ότε εχαλάσθημεν» φεύγουν οι κάτοικοι «από το Γαρδικί «γυμνοί», και «επήγαμεν εις το Ευριπονήσι».
7. Ο Μακάριος φεύγει μαζί με τους Γαρδικιώτες χωρίς να πάρει «το παραμικρόν από το Μοναστήρι στο Ευριπονήσι».
8. Κάνει το ναύτη σε καΐκι
9. Ο Αλέξανδρος Υδραίος που φύλαγε το πέλαγος διώχνει το Μακάριο που έπεσε «εις άκραν πτωχείαν»

³⁹ «Αρχαιομνήμων» (<http://arxeiomnimon.gak.gr/>) ΓΑΚ, φάκελος «Μοναστηριακά<». Φακ. 86

10. Μετά την επιστροφή στο Γαρδίκι το 1823 ο Μακάριος προσκολλάται στο Δεσπότη Ζητούνιου
11. Με τα χρήματα που πήρε από τις υπηρεσίες του, μετά το θάνατο του Δεσπότη, επιστρέφει και αγόρασε «δύο βοδάκια», «σαράντα αιγίδια», «καναδύο στρέμματα αμπέλια» και τα «αναγκαία»
12. Σε ερώτηση «μήπως είχε τίποτα από αφιερώματα χριστιανών» απαντάει «δεν είχε, επειδή άγια λείψανα δεν είχε», που να τα δείχνει «εις τον κόσμο».

Είναι φανερό ότι ο Πανταζής Ζάχος με τις πληροφορίες που έχει προσπαθεί να υπερασπιστεί το έργο του ιερομόναχου και να πείσει την αρχή να μη θεωρήσει το μετόχι διαλυμένο μοναστήρι και κατασχέσει τα υπάρχοντα του Μακάριου. Έχει βασικές γραμματικές γνώσεις που του επιτρέπουν να δώσει μία αξιοπρεπή κατάθεση, που περιέχει λεπτομέρειες που δεν υπάρχουν στις άλλες δύο.

Ούτε και αυτός κάνει κάποια νύξη για την κατάσταση της παιδείας στην περιοχή. Είναι φανερό όμως ότι επιδιώκει να αναδείξει τη στενή σχέση των μοναχών του μετοχίου, και ειδικά του Μακάριου, με το Γαρδίκι.

Και η «εξομολόγησις» του Αναγνώστη Ιωάννου σκοπεύει να υπερασπιστεί τα δίκαια του Μακάριου –αν και η στάση του δεν είναι ανοιχτά υπερασπιστική- και να βοηθήσει το μετόχι να παραμείνει και να μη θεωρηθεί διαλυμένο και καταργηθεί.

Η πρώτη ερώτηση που του γίνεται δείχνει να προσπαθεί να εκμαιεύσει την απάντηση και να θεωρηθεί ότι το μετόχι κτίστηκε χάρη στα αφιερώματα των χριστιανών, οπότε δεν ανήκει στο μοναχό, αλλά στο κράτος.

Ο μάρτυρας αναφέρει τα εξής:

1. Γνωρίζει ότι με «εδικάν του έκτισεν αυτό, και ηγόρασεν εν ζευγαράκι βόδια, εν αλογάκι, εν γαϊδουράκι, καμμία σαρανταριάν γίδια».
2. Έφυγε από το μετόchio χωρίς να πάρει τίποτα, πήγε στο Ευριπονήσι και δούλευε ως «καϊκτζής».
3. Επειδή τον κυνήγησε ένας Υδραίος γύρισε δυστυχισμένος
4. Πήγε στο Δεσπότη Ζητούνιου και «κάτι απέλαυσε».
5. Από τα χρήματα που κέρδισε αγόρασε τα πράγματα.

Είναι φανερό ότι ο Ιωάννου διστάζει να μιλήσει και να πει πολλά εμπρός στην εξουσία. Δεν είναι τελείως αγράμματος, είναι φανερό όμως ότι υστερεί σε γνώσεις από τους άλλους δύο. Η γλώσσα του είναι σφιγμένη και ο λόγος του δεν έχει συνοχή. Βέβαια σε αυτό παίζει ρόλο και η ερώτηση – παγίδα που του υποβάλλεται αρχικά. Ο υπάλληλος ουσιαστικά θέλει να τον καθοδηγήσει και του ζητάει να μαρτυρήσει αν το μοναστήρι είχε πόρους από τα αφιερώματα των χριστιανών. Ίσως και να ελπίζει ότι θα μάθει κάτι από αυτά που θεωρεί ότι έκρυψαν οι δύο προλαλήσαντες μάρτυρες.

Το ερώτημα, σε σχέση με το θέμα μας, που τίθεται αφορά το λόγο της επιλογής των τριών για να δώσουν μαρτυρία για το Μετόχι της Αγίας Λαύρας. Βέβαια ο δημογέροντας *ex officio* επιλέχτηκε, και ο δεύτερος ίσως γιατί είχε καλή γνώση των γεγονότων. Ο Αναγνώστης Ιωάννου όμως δεν είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικός και η κατάθεσή του μάλλον συσκοτίζει τη σειρά των γεγονότων. Προφανώς άλλοι κάτοικοι να μπορούσαν να δώσουν καλύτερη κατάθεση, μιας και ο Μακάριος είχε άμεσο συγχρωτισμό με τη μικρή κοινωνία του Γαρδικίου.

Θα μπορούσε να γίνει η υπόθεση ότι γνώριζαν περισσότερα γράμματα σε σχέση με τους υπόλοιπους ταπεινούς γεωργούς της περιοχής, που μάλλον θα είχαν ελάχιστες γραμματικές γνώσεις. Αυτό δείχνει να είναι σίγουρο, αφού σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες γηραιών κατοίκων της περιοχής που σήμερα δε βρίσκονται στη ζωή, στις αρχές του 20^{ου} αι κάτοικοι του Γαρδικίου, όπως -προφανώς- και άλλων περιοχών, έπαιρναν βασικές γραμματικές γνώσεις κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής τους θητείας.

Ταυτόχρονα οι συνεχείς διώξεις και μετοικήσεις, όπως τονίστηκε, των ηρωικών Γαρδικιωτών, εξαιτίας των επιδρομών και της εκδικητικότητας των Οθωμανών δε δημιουργούσαν συνθήκες που να ευνοούσαν την ανάπτυξη της παιδείας και να δίνουν δυνατότητα της μόρφωσης.

Όμως οι καλόγεροι του μετοχίου βρίσκονταν πάντα μαζί με τους χωρικούς του Γαρδικίου και συμμερίζονταν τις αγωνίες που δημιουργούσαν οι κατατρεγμοί. Ο Μακάριος εγγράμματος, όπως ήταν, δε θα μπορούσε παρά να βοηθάει στην πρόσκτηση βασικών γραμματικών γνώσεων.

Οι περιπέτειες λοιπόν του μετοχίου της Αγίας Λαύρας στο Γαρδίκι Κρεμαστής Λάρισας έδωσαν την ευκαιρία να αναπτυχθεί ένας προβληματισμός για τη μορφωτική κατάσταση των κατοίκων του χωριού την περίοδο της Τουρκοκρατίας.

Καταρχήν πουθενά δε μαρτυρείται η ύπαρξη προσώπου, λαϊκού ή κληρικού, που θα ήταν επιφορτισμένο με το έργο της μόρφωσης των χωρικών. Ταυτόχρονα τους ταλάνιζαν οι διώξεις από τους Οθωμανούς που περνούσαν από την περιοχή.

Κάτοικοι όμως του χωριού γνωρίζουν γράμματα και χειρίζονται με ευκολία το λόγο. Αφού στην περιοχή υπήρχε λόγιος μοναχός που μπορούσε μάλιστα να μεταγράψει μοναστηριακό κώδικα και συμμερίζονταν τις αγωνίες των κατοίκων, το πιο πιθανό ήταν να επιφορτιστεί όπως και ο προκάτοχός του με το έργο της παροχής στους χωρικούς έστω και ενός στοιχειώδους γραμματισμού σε καιρούς που δεν ήταν απών ή δεν εργάζονταν για την επιβίωσή του.

Άλλωστε η επιθυμία των κρατικών αρχών να εντάξουν το μετόχι στα διαλυμένα μοναστήρια αποδεικνύει ότι στο χώρο του λειτουργούσε ναός και σε αυτόν θα υπήρχαν τα λειτουργικά βιβλία που είναι απαραίτητα για τις λατρευτικές ακολουθίες. Τα παιδιά που επικουρούσαν το λειτουργό σε αυτές θα τα είχαν δει και -προφανώς- περιεργαστεί. Οπότε θα αποκτούσαν έναν βασικό εγγραμματισμό

βασιζόμενοι σε αυτά , όπως φαίνεται και σε εκφράσεις των καταθέσεων, για τις οποίες έγινε λόγος.

Το μετόχι λοιπόν της Αγίας Λαύρας στην περιοχή του Γαρδικίου Κρεμαστής Λαρίσης θα ήταν ο φορέας της παιδείας στο χωριό και θα βοηθούσε τους ηρωικούς κατοίκους του να «δράξουν» παιδεία που σίγουρα θα τους ήταν πολλαπλά χρήσιμη. Αποτελούν αντιπροσωπευτικό δείγμα που βοηθάει στην κατανόηση των τρόπων που αποκτούσαν παιδεία οι χωρικοί της ευρύτερης περιοχής της κεντρικής Ελλάδας που ήταν πρωταγωνιστές στον αγώνα της απελευθέρωσης, ενώ, εξαιτίας της γεωγραφικής θέσης που βρίσκονταν δεν αναπτύχθηκε στην περιοχή τους σημαντική πνευματική κίνηση.

Διονύσιος ο εκ Φουρνά και η Παιδεία στην περιοχή των Αγράφων

Χρίστος Β. Μαρκαντώνης

Ph.D., M.Sc., M.Ed.

Δάσκαλος, Συντονιστής Εκπαιδευτικού Έργου ΠΕ70

Οργανωτικός Συντονιστής, ΠΕΚΕΣ Στερεάς Ελλάδας

xrmarkandonis@gmail.com

Τα Άγραφα

Τα Άγραφα είναι ιστορική περιοχή και οροσειρά της κεντρικής Ελλάδας, η νότια απόληξη της Πίνδου. Πρόκειται για τον καθαρότερο τόπο της πατρίδας μας και σύμφωνα με την UNESCO μια από τις πιο καθαρές περιοχές της Ευρώπης σε καθαρότητα φυσικού περιβάλλοντος καθώς διαθέτει τα καθαρότερα νερά σε όλη την Ευρώπη και τον δεύτερο καθαρότερο ατμοσφαιρικό αέρα.

Η πιθανότερη εκδοχή για το όνομα της περιοχής προέρχεται από το αρχαίο Ελληνικό φύλο των Αγραίων, που κατοικούσε κυρίως μεταξύ του Αχελώου και του Αγραφιώτη ποταμού. Το όνομα των Αγραίων ετυμολογείται από τη λέξη «ἄγρα», που σημαίνει «κυνήγι» και δεν είναι τυχαίο ότι προστάτιδα Θεά των Αγραίων ήταν η Αγραία Άρτεμις η Θεά του κυνηγιού.

Σύμφωνα με τον χρονικογράφο Μιχαήλ Ψελλό η περιοχή απέκτησε το όνομά της την περίοδο της εικονομαχίας, όταν αυτοκράτορας του Βυζαντίου ήταν ο εικονομάχος Κωνσταντίνος Ε΄. Οι κάτοικοι της περιοχής αρνήθηκαν την εφαρμογή του διατάγματος για την αφαίρεση των εικόνων από τους ναούς και θανάτωσαν τους απεσταλμένους του αυτοκράτορα. Τότε ο Κωνσταντίνος εξοργισμένος διέγραψε την περιοχή από τους χάρτες της Αυτοκρατορίας.

Μια άλλη διαδεδομένη προφορική παράδοση αναφέρει ότι η περιοχή απέκτησε το όνομά της εξαιτίας της αδυναμίας των Τουρκικών αρχών να εισπράξουν φόρους, οπότε και διέγραψαν την περιοχή από τους φορολογικούς καταλόγους, εξ ου και Άγραφα - μη εγγεγραμμένα.

Στα χρόνια του Βυζαντίου οι κάτοικοι της ορεινής και δυσπρόσιτης αυτής περιοχής των Αγράφων έτυχαν ειδικών προνομίων αυτοδιοίκησης που διατηρήθηκαν και αργότερα επί τουρκοκρατίας με τη «Συνθήκη του Ταμασίου» το 1525, με την οποία παραχωρήθηκε αυτονομία στην περιοχή των Αγράφων, με αντάλλαγμα την υποχρέωση των κατοίκων να καταβάλλουν ετήσια φορολογία 50.000 γρόσια.

Τα χρόνια που ακολούθησαν η περιοχή αναπτύχθηκε οικονομικά γεγονός που αποτυπώνεται στις μεγάλες εκκλησίες και μοναστήρια που χτίστηκαν αυτή την περίοδο. Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε η τέχνη της αγιογραφίας με τους ντόπιους αγιογράφους να δημιουργούν αξιόλογα εργαστήρια αγιογραφίας. Λόγω του

κλίματος μεγαλύτερης ελευθερίας και της οικονομικής ανάπτυξης που επικρατούσε, τα Άγραφα προσέλκυσαν ανθρώπους του πνεύματος και σημαντικούς λόγιους κληρικούς και λαϊκούς της εποχής.

Οι Σχολές των Αγράφων

Την περίοδο της τουρκοκρατίας, σε μια πολύ δύσκολη περίοδο για το Ελληνικό Έθνος, «η παιδεία βρήκε άσυλο στα πυρίφλεκτα Άγραφα». Από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα, στην ευρύτερη περιοχή των Αγράφων δημιουργήθηκε ένα σημαντικό φιλεκπαιδευτικό ρεύμα με σκοπό τη μόρφωση των κατοίκων, το οποίο ευνοούνταν και από τις συνθήκες αυτονομίας που επικρατούσαν στην περιοχή, λόγω και των ευεργετικών διατάξεων της συνθήκης του Ταμασίου (1525). Από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα, ιδρύθηκαν οι περίφημες Σχολές των Αγράφων. Σχολεία τόσο για τη στοιχειώδη όσο και την ανώτερη εκπαίδευση των Ελλήνων της περιοχής, τα οποία έπαιξαν σημαντικό ρόλο για το ήθος, την ακεραιότητα του χαρακτήρα, το υψηλό φρόνημα και το έντονο αίσθημα της Ελευθερίας που τους διακατείχε.

Η περιοχή των Αγράφων, όπου λειτούργησαν οι ομώνυμες Σχολές

Οι σχολές των Αγράφων προσέφεραν τεράστιες υπηρεσίες για την πνευματική αναγέννηση του Έθνους και αποτέλεσαν πραγματικά κέντρα παιδείας, πολιτισμού και διατήρησης του υψηλού φρονήματος των υπόδουλων Ελλήνων.

Το διαφωτιστικό έργο των Διδασκάλων αυτών είχε τρεις στόχους: α) Την απόκτηση από τους Έλληνόπαιδες των απαραίτητων εγκυκλίων γνώσεων για την επαγγελματική και κοινωνική σταδιοδρομία τους. β) Τη σύνδεση της διδασκαλίας με τα ιδεολογικά ρεύματα της Ευρώπης και ιδίως με αυτά του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και γ) Την αφύπνιση της ελληνικής συνείδησης και την προετοιμασία της Ελληνικής Επανάστασης.

Μαζί με τους κλεφταρματωλούς έδιναν από κοινού τη μακρόχρονη μάχη της διατήρησης της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης των Ελλήνων και προετοίμαζαν το Γένος για την επανάσταση του 1821.

Οι σημαντικότερες σχολές των Αγράφων ήταν η Σχολή του Καρπενησίου, της Μονής Αγίας Παρασκευής Γούβας στα Βραγγιανά και η Σχολή της Μονής Ζωοδόχου Πηγής Φουρνά, οι οποίες από το 1640 και για περισσότερα από εκατόν πενήντα χρόνια έλαμψαν και ακτινοβόλησαν στο χώρο της παιδείας και της καλλιέργειας της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης των Ελλήνων, όχι μόνο στα Άγραφα, αλλά σε όλη την Ευρυτανία, τη Θεσσαλία και την Αιτωλία. Λειτουργήσαν επίσης η Σχολή της Μονής της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στη Βράχα, η Σχολή της Αγίας Τριάδας και του Νεοχωρίου-Τυμφρηστού που πιθανολογείται ότι ίδρυσε ο Αρχιμανδρίτης Δωρόθεος Βουλισμάς, η οποία λειτουργήσε για μικρό χρονικό διάστημα λόγω έλλειψης οικονομικών πόρων (Βλάχος, 1976· Παπακαρυάς, 1992· Χατζηθάνος, 1967).

Η Σχολή του Καρπενησίου ιδρύεται το 1645 από τον Ευγένιο Γιαννούλη τον Αιτωλό (1597-1682) στον περιβάλλοντα χώρο του ναού της Αγίας Τριάδος στο Καρπενήσι, όπου σήμερα λειτουργεί Πνευματικό Κέντρο με το όνομα του ιδρυτή. Πρώτο μέλημα του Ευγένιου ήταν η ανακαίνιση του υπάρχοντος ναού και η ανέγερση ειδικού κτηρίου για τη στέγαση της Σχολής. Την περίοδο αυτή το Καρπενήσι ήταν μία ζωντανή και ακμαία κωμόπολη με κοινωνικό σύνολο που θα μπορούσε να στηρίξει το εγχείρημά του. Ήταν σημαντικό εμποροβιοτεχνικό και διοικητικό κέντρο και αποτελούσε την κεντρική εμπορο-ανταλλακτική αγορά όλης της επαρχίας. Η ανακαίνιση του ναού και η οικοδόμηση της Σχολής στηρίχτηκε σε έρανο στον οποίο ανταποκρίθηκαν τόσο οι κάτοικοι του Καρπενησίου αλλά και οι απόδημοι Ευρυτάνες της Βλαχίας και της Πόλης.

Ο Ευγένιος Γιαννούλης διδάσκει για 16 χρόνια προσελκύοντας με τη φήμη του πολλούς σπουδαστές και καθιστά τη Σχολή Καρπενησίου ιδιαιτέρως ονομαστή. Οι πηγές χρηματοδότησης της Σχολής (έρανοι, επιχορηγήσεις κοινού, δωρεές, δίδακτρα) αρκούσαν ώστε να καλυφθούν οι λειτουργικές δαπάνες καθώς και να εξασφαλιστεί η παροχή δωρεάν στέγασης και τροφής στους άπορους σπουδαστές. Το πρόγραμμα διδασκαλίας της Σχολής συγκροτείται από φιλοσοφικά μαθήματα, μαθήματα της ελληνικής γλώσσας καθώς και διδαχή αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων και πατερικών κειμένων σε μία προσπάθεια σύνδεσης ελληνισμού και ορθοδοξίας. Επίσης, οι σπουδαστές της Σχολής του Καρπενησίου έπαιρναν και ορισμένες

γνώσεις ιατρικής. Στη Σχολή Καρπενησίου δίδαξαν σημαντικές προσωπικότητες όπως ο Αναστάσιος Γόρδιος, ο Αναστάσιος Παντοδύναμος, ο Παπαπέτρος Ιθακίσιος, ο Χατζηπολυζώης κ.ά. Η Σχολή - όπως και η ευρύτερη περιοχή του Καρπενησίου - καταστράφηκε και λεηλατήθηκε πολλές φορές. Χαρακτηριστικές είναι οι καταστροφές της Σχολής το 1768 την περίοδο των Ορλωφικών αλλά και το Ιούλιο του 1821 με την κήρυξη της Επανάστασης.

Η Σχολή των Βραγιανών υπήρξε συνέχεια της Σχολής του Καρπενησίου, λειτούργησε στο Μοναστήρι της Αγίας Παρασκευής της Γούβας και ιδρύθηκε το 1661 από τον φωτισμένο κληρικό Ευγένιο Γιαννούλη, ο οποίος αναχώρησε από το Καρπενήσι, διατηρώντας τους δεσμούς του με την πόλη, και μετέβη στα Μεγάλα Βραγγιανά Ευρυτανίας, για να ιδρύσει σχολή, μετά από αίτημα των κατοίκων της ισχυρής εκείνης κοινότητας των Αγράφων. Οι κάτοικοί της περιοχής είχαν ισχυρά τσελιγκάτα και ανθηρές βιοτεχνίες μάλλινων υφασμάτων, με ονομαστούς καποράπτες και αγωγιάτες και ευημερούσαν. Η υλική και ηθική βοήθεια των κατοίκων, η ενίσχυση των απόδημων, καθώς και η μεγάλη έφεση των νέων για την παιδεία, απέδωσαν ουσιαστικούς καρπούς.

Η μονή της Αγίας Παρασκευής - Γούβας Βραγγιανών

Η σχολή των Μεγάλων Βραγγιανών το «Ελληνομουσείον των Αγράφων» υπήρξε κέντρο Διαφωτισμού από το 1661 ως το 1781. Σε αυτή προσέρχονταν πολυάριθμοι μαθητές από όλες τις κοινωνικές τάξεις της περιοχής και από άλλες περιοχές, όπως οι Διονύσιος, Θεοδόσιος και Αθανάσιος Λιοντάρης από τα Τρίκαλα. Η Σχολή κατέστησε «πράγματι παιδευτήριον της Δυτικής Ελλάδος, παιδεύσαντες αληθώς και εξημερώνοντας τα τραχέα εκείνα μέρη», όπως αναφέρουν οι ιστοριογράφοι της εποχής εκείνης (Παπακαρυάς, 1992: 105).

Η σχολή απέκτησε πλουσιότητα και μοναδική για την εποχή βιβλιοθήκη, η οποία αριθμούσε 4.000 τόμους βιβλία στην ελληνική, στη λατινική και στη γερμανική γλώσσα, καθώς και πολλά παλαιά χειρόγραφα και κώδικες. Ή σχολή των Βραγγιανών αναδείχθηκε σε ένα περίπυστο (ζακουστό) κέντρο ανώτερων σπουδών, γνωστό στην ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης ως Ελληνομουσείον των Αγράφων (1661-1781). Ο Ευγένιος Γιαννούλης σχολάρχησε και δίδαξε στη νέα σχολή του επί μία εικοσαετία, έως την τελευταία του το 1682 (1662-1682). Εκτός από τον Ευγένιο Γιαννούλη, τον Αναστάσιο Γόρδιο και τον Θεοφάνη Ρίζο, στη σχολή δίδαξαν και λόγιοι σοφοί από άλλες περιφέρειες.

Η μέθοδος και το πρόγραμμα διδασκαλίας στη σχολή των Βραγγιανών Η σχολή των Βραγγιανών ήταν ανώτερη σχολή. Ωστόσο υπήρχε μία τάξη αρχαρίων, στην οποία δίδασκε ο ίδιος ο Ευγένιος Γιαννούλης Θρησκευτικά, Φιλοσοφία, Λατινικά, Γεωγραφία, Αστρονομία και Επιστολογραφία. Ο μαθητής του και διάδοχός του στη διεύθυνση της σχολής Αναστάσιος Γόρδιος δίδασκε Εισαγωγή στις Επιστήμες, Θεολογία, Κλασική Φιλολογία, Φιλοσοφία και Φυσικομαθηματικές Επιστήμες. Ο Γόρδιος ήταν υπεύθυνος και για τη συγγραφή των σχετικών διδακτικών βιβλίων.

Η σχολή των Μεγάλων Βραγγιανών έλαμψε έναν περίπου αιώνα και σηματοδότησε την πορεία του υπόδουλου ελληνικού έθνους. Λειτουργήσε σε πλήρη ακμή τουλάχιστον έως το 1770. Τα Ορλωφικά είχαν κυριολεκτικά καταλυτικές συνέπειες για την σχολή. Τότε, ή σχολή ανέστειλε την λειτουργία της και η σπουδαία βιβλιοθήκη της, αποτελούμενη κυρίως από τη μεγάλη συλλογή του Αναστασίου Γορδίου, αληθινό εθνικό θησαυροφυλάκιο, διασκορπίσθηκε και ένα μέρος της περιήλθε στην αρχοντική οικογένεια Τσολάκογλου από τη Ρεντίνα, για να καταστραφεί τελικά από πυρκαγιά κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1821 με πρωτοβουλία του Γεωργίου Καραϊσκάκη. *Ο Δημήτριος Τσολάκογλου «περί τους χιλίους τόμους εκ της του Γορδίου πολυτίμου βιβλιοθήκης αφήρεσε και κατείχεν εν τη οικία του, εν οίς υπήρχον και τινα εν μεμβράναις αρχαία χειρόγραφα».*

Μετά τον θάνατό του, το 1682, τον διαδέχθηκε ο μοναχός και μαθητής του Αναστάσιος Γόρδιος, ο οποίος είχε σπουδάσει στην Πάδοβα της Ιταλίας. Στη Σχολή των Βραγγιανών συνέχισαν να συρρέουν πολλοί μαθητές, στους οποίους ο Ευγένιος Γιαννούλης και στη συνέχεια ο Αναστάσιος Γόρδιος, δίδασκαν «εγκύκλιον παιδευσιν», αλλά και «αρχαίον Ελληνικόν Λόγον». Μετά τον θάνατο του Γόρδιου το 1729, η Σχολή έχασε τη φήμη της και τελικά περιήλθε σε παρακμή και αφάνεια. Τη μεγάλη παράδοση της Σχολής των Βραγγιανών συνέχισε η Σχολή της Μονής Ζωοδόχου Πηγής Φουρνά, κυρίως με τον γνωστό δάσκαλο και ιερομόναχο Θεοφάνη, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Η Σχολή της Αγίας Τριάδας Ευρυτανίας, θεωρείται πολύ πιθανόν να ιδρύθηκε από τον Αρχιμανδρίτη Δωρόθεο Βουλισμά, ο οποίος υπήρξε πολυγραφότατος ιεροκήρυκας της Εκκλησίας και μεταξύ άλλων συνέγραψε πλήθος

λόγων, οι οποίοι απόκεινται στην Ιερά Μονή Παντελεήμονος του Αγίου Όρους. Και είναι χαρακτηριστικό ότι οι σελίδες των κωδίκων του υπερβαίνουν τις δέκα χιλιάδες.

Η παλιά εκκλησία της Αγίας Τριάδας

Ο Αρχιμανδρίτης Δωρόθεος Βουλισμάς φαίνεται ότι μετέφερε στην Αγία Τριάδα, τη Σχολή από το Νεοχώρι Αγράφων (σημερινή Φθιώτιδα) όπου - όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά - το 1779 «των γραμματικών αυτής καθηγήσατο μαθημάτων» ο Αρχιμανδρίτης Ιωσήφ ο εκ Φουρνά, μαθητής του Θεοφάνη και αδερφός του Κυρίλλου του πνευματικού του Αγίου Όρους. Στη Σχολή, επίσης, δίδαξε και ο Βασίλειος Κωστόπουλος από τη Ρεντίνα Καρδίτσας. Μεταξύ των μαθητών της Σχολής αναφέρονται και ο μετέπειτα επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων Δοσίθεος Παναγιωτίδης (1793-1842). Ο Αρχιμανδρίτης Δωρόθεος Βουλισμάς εκήρυξε τον Θείο λόγο στην κωμόπολη Φουρνά, στη Βράχα και σε άλλα χωριά της περιοχής των Αγράφων. *«Εθεώρει δε τας Σχολάς ως ιδρύματα καλλιεργούντα το ήθος και οδηγούντα τους τροφίμους των "εκ του χείρονος εις το κρείττον"».*

Η Σχολή της Βράχας λειτούργησε στη Μονή της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στη Βράχα με δασκάλους τους εκάστοτε Ηγουμένους της Μονής. Μεταξύ των ιερομένων δασκάλων της Σχολής αναφέρονται ο ιερομόναχος Δαμασκηνός από την Άρτα, ο Αρχιμανδρίτης Γρηγόριος και Ηγούμενος της Μονής από το 1802, οι ιερομόναχοι Αγάπιος, Ιάκωβος και Αθανάσιος, οι οποίοι απαντώνται και στον κώδικα της Μονής Ζωοδόχου Πηγής Φουρνά το 1801, καθώς και ο ιερομόναχος Ιωνάς Ηγουμενο-διδάσκαλος, που αναφέρεται στον κώδικα της Μονής Φουρνά το 1822 και ο ιερομόναχος Ιωσήφ το 1824.

Η Ιερά Μονή Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στη Βράχα Ευρυτανίας

Τέλος, η Σχολή του Νεοχωρίου-Τυμφρηστού που - όπως προαναφέραμε - πιθανολογείται ότι ίδρυσε ο Αρχιμανδρίτης Δωρόθεος Βουλισμάς, αλλά λειτούργησε για μικρό χρονικό διάστημα λόγω έλλειψης οικονομικών πόρων.

Η Σχολή της Μονής Ζωοδόχου Πηγής Φουρνά ιδρύθηκε από τον Ιερομόναχο Διονύσιο τον εκ Φουρνά το 1743 και λειτούργησε στην ομώνυμη Μονή. Τα εγκαίνια ετέλεσε τον Μάιο του ίδιου έτους ο επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων Κωνστάντιος.

Η Φουρνά

Η κωμόπολη της Φουρνάς βρίσκεται στα βορειοανατολικά της Ευρυτανίας και αποτελεί Δημοτική ενότητα του Δήμου Καρπενησίου. Χτισμένη σε υψόμετρο 850-900 μέτρα σε μια ειδυλλιακή τοποθεσία στην αγκαλιά ενός καταπράσινου ελατοδάσους με πλούσια χλωρίδα και πανίδα και έκταση 47.000 στρεμμάτων. Η ονομασία του χωριού ως η «Φουρνά» επικράτησε από το τέλος του 18ου αιώνα και φαίνεται ότι πρώτος την υιοθέτησε ο Σέργιος Μακραίος. Μέχρι τότε σε όλες τις γραπτές πηγές αναφέρεται ως ο «Φουρνάς των Αγράφων», με την επικρατέστερη εκδοχή το όνομα ο «Φουρνάς» προήλθε από κάποιο φούρνο που υπήρχε εκεί. Από τις φράσεις «πάμε στου Φούρναρη» και «στου Φουρνά» προήλθε ο «Φουρνάς». Το 1770, σε δημοτικό τραγούδι για το θάνατο του καπετάνιου Κώστα Μπουκουβάλα αναφέρεται ως «Φουρνάς» «Τον κλαιν' οι κάμποι, τα βουνά τον κλαίνε τα λαγκάδια και τα κορίτσια του Φουρνά, με τα πολλά τα νάζια. Τον κλαιν' και τα κλεφτόπουλα στα έρμα τα λημέρια» (Χατζηθάνος, 1963· Παπακαρυάς, 1992).

Η Φουρνά σήμερα

Υπάρχουν ενδείξεις ότι η περιοχή κατοικούνταν από τους προϊστορικούς χρόνους. Και βρέθηκαν θεμέλια αρχαίου τείχους και φρουρίου, κτιστό υδραγωγείο και αρχαίοι τάφοι με πήλινα και ορειχάλκινα κτερίσματα, και χρυσά νομίσματα.

Στα χρόνια του Βυζαντίου και επί τουρκοκρατίας με τη «Συνθήκη του Ταμασίου» (1525), η περιοχή έτυχε ειδικών προνομίων αυτοδιοίκησης και ο «Φουρνάς» υπήρξε το μεγαλύτερο κεφαλοχώρι της περιοχής των Αγράφων. Ο πληθυσμός της κωμόπολης το 1820 έφτανε τις 400 οικογένειες και κατά τον 19^ο αιώνα γνώρισε σημαντική οικονομική, πνευματική και πολιτιστική ανάπτυξη.

Διονύσιος ο εκ Φουρνά και η Σχολή της Μονής Ζωοδόχου Πηγής

Ο Ιερομόναχος και Ιστοριογράφος Διονύσιος ο εκ Φουρνά γεννήθηκε περί το 1660-1670 στον Φουρνά των Αγράφων. Το επώνυμό του ήταν Χαλκιάς ή Χαλκεύς, όπως γράφει ο ίδιος, και πατέρας του ήταν ο ιερέας του χωριού ο παπα-Παναγιώτης Χαλκιάς. Σε ηλικία δώδεκα ετών και μέχρι τα δεκαέξι, ορφανός από πατέρα, μετέβη στην Κωνσταντινούπολη για να αναζητήσει την τύχη του. Κατόπιν, πήγε στο Άγιο Όρος όπου εκάρη μοναχός και ιερομόναχος. Εγκαταστάθηκε σε κελί της σκήτης Ιωάννου του Προδρόμου στη Μονή των Καρυών. Διδάχθηκε τη ζωγραφική τέχνη και αναδείχθηκε μεταξύ των πλέον διακεκριμένων αγιογράφων του Αγίου Όρους και όπως αναφέρει ο βιογράφος του Διονυσίου, Θεοφάνης ο εκ Φουρνά, «ου μόνον πάντας πανταχόθεν προς αυτόν χάριν χρωματουργίας εικόνων προστρέχειν, αλλά και πολλούς τούτων μαθητάς επιποθούντας γενέσθαι».

Τα έτη 1729-1733 με πολλή πίστη και προσευχή ο Διονύσιος συνέγραψε το μεγάλο και σπουδαίο έργο του, την «*Ερμηνεία της Ζωγραφικής Τέχνης*». Μέσα από αυτό, δίνει με ακρίβεια όλες τις πτυχές και την τεχνική της Βυζαντινής αγιογραφίας, ώστε οι τότε σύγχρονοι αγιογράφοι να επιστρέφουν στα παλαιά ορθόδοξα πρότυπα, να μην επηρεάζονται από τα δυτικά, να μην αλλάζουν την ορθόδοξη παράδοση και να παράγουν εικονογραφικά θέματα «*πεπληρωμένα*» από «*ευωδία*ν

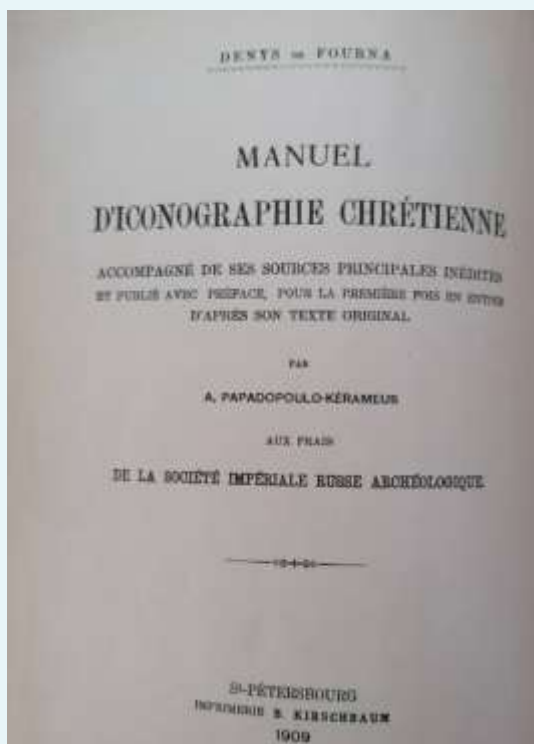
πνευματικήν». «Το έργο αυτό είναι η φωνή της αντιδράσεως του Διονυσίου εις την επερχομένην παρακμήν» (Γέρων Αναστάσιος, 2003).

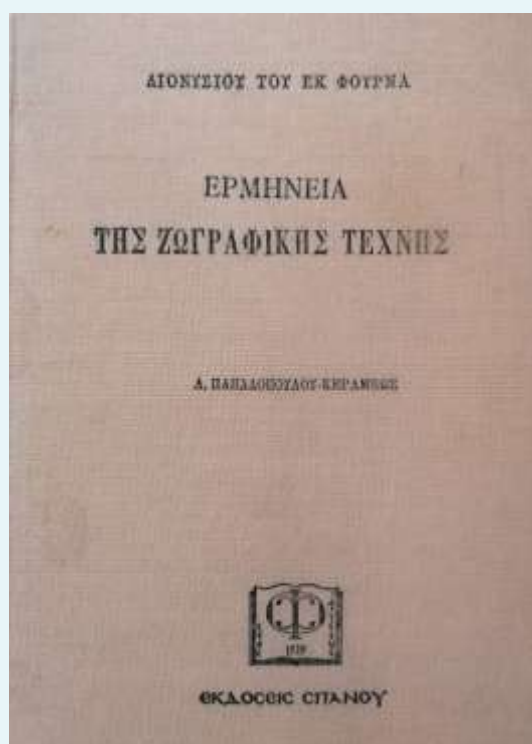
Ο ναός της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στην πλατεία του χωριού και η αφιερωμένη στήλη στον Ιερομόναχο και αγιογράφο Διονύσιο τον εκ Φουρνά

Η «Ερμηνεία της Ζωγραφικής Τέχνης» εκδόθηκε το 1909 στην Πετρούπολη της Ρωσίας από τον Αθανάσιο Παπαδόπουλο-Κεραμέα με δαπάνες της Αυτοκρατορικής Ρωσικής Αρχαιολογικής Εταιρείας. Μεταφράστηκε σε πολλές γλώσσες και σήμερα διδάσκεται και σε Σχολές Καλών Τεχνών, όπως του Τόκυο της Ιαπωνίας.

Ο Διονύσιος στην «Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης» συμβουλεύει τους υποψήφιους μαθητές στην τέχνη της αγιογραφίας και τους παρακινεί να μιμηθούν και να αντιγράψουν το έργο του Πανσέληνου. Χαρακτηριστικά σημειώνει «*κάμε και συ καθώς και ημείς και ιδές μετά ταύτα να εύρης εκ του περιφήμου Μανουήλ του Πανσελήνου τινά αρχέτυπα και κοπίασε εις αυτά ικανόν καιρόν, σχεδιάζοντας με τον τρόπον οπού θέλομεν σε ερμηνεύση παρέ-μπροσθεν, έως ου να καταλάβης τα μέτρα και σχήματα. Έπειτα ύπαγε εις τας υπ αυτού εικονισθείσας εκκλησίας να εβγάλης αντίβολα, καθώς θέλομεν σε ερμηνεύση*».

Η «Ερμηνεία της Ζωγραφικής Τέχνης», Πετρούπολη Ρωσίας 1909

Η «Ερμηνεία της Ζωγραφικής Τέχνης», νεότερη έκδοση

Ο Διονύσιος άφησε σημαντικό αριθμό φορητών εικόνων που σώζονται στο Κελί του Τιμίου Προδρόμου στις Καρυές, όπου και εμόνασε, στο Πρωτάτο στις Καρυές, στη Μονή Κουτλουμουσίου, στη Μονή Καρακάλλου, στη Μονή Αγίου Παύλου, στη Μονή Δοχειαρίου, στη Μονή Ζωγράφου, σε σκήτες και ναούς των Καυσοκαλυβίων, δεακέξι (16) φορητές εικόνες στο ναό της Αγίας Μαρίας και του Αγίου Αντωνίου στην πόλη των Σερρών, η εικόνα του Ιωάννου του Προδρόμου στο Βυζαντινό Μουσείο του Ιδρύματος αρχιεπισκόπου Μακαρίου στη Λευκωσία της Κύπρου, στο Μουσείο της Κρύπτης του Αγίου Αλεξάνδρου Νέβσκι στη Σόφια και το Μελένικο της Βουλγαρίας, στο Μουσείο Κανελλοπούλου Αθηνών, στην Κοζάνη, στη Σκόπελο, στον Φουρνά των Αγράφων, στους Δομιανούς Ευρυτανίας, στη Ρεντίνα Καρδίτσας και αλλού.

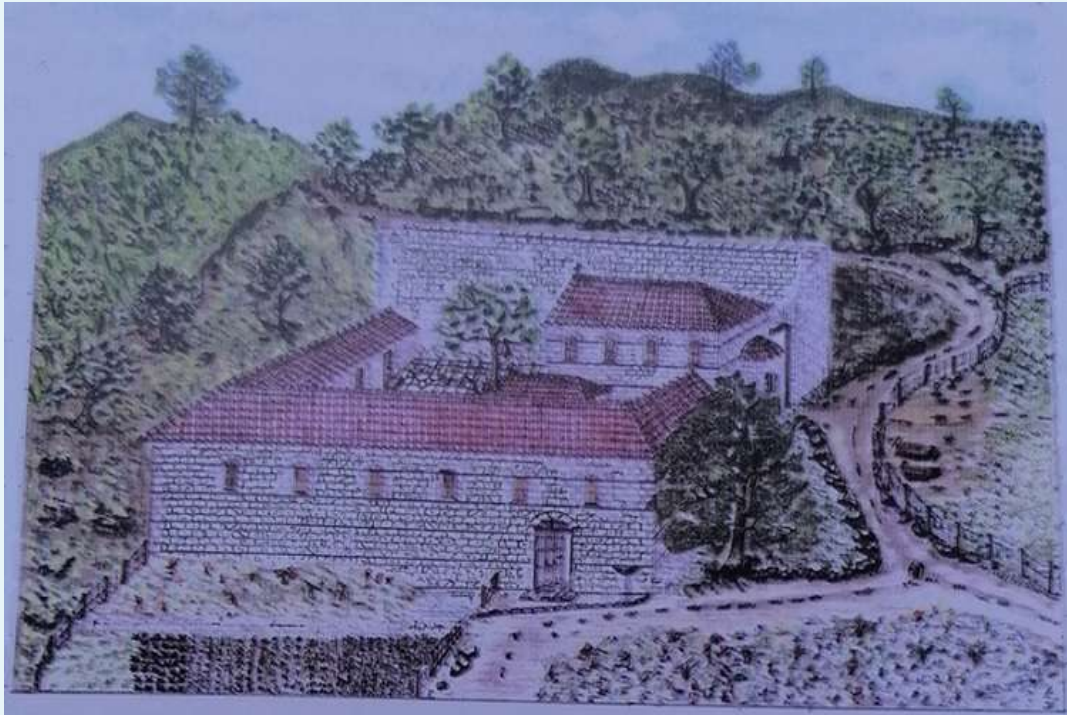
Ο Διονύσιος υπήρξε Ιερέας, πνευματικός, Γέροντας, αγιογράφος, υμνογράφος, δάσκαλος ψυχών, κτήτωρ Ιερών Μονών και συγγραφέας. Πέθανε μετά τον Μάιο του 1744 (τελευταία γραπτή μαρτυρία) πιθανότατα το έτος 1745 ή 1746 και ετάφη στη Μονή Ζωοδόχου Πηγής. Λείψανά του (οστά κρανίου και χειρός), μετά την ανακομιδή τους στη γενέτειρά του Φουρνά, μεταφέρθηκαν και βρίσκονται στο κελί Τιμίου Προδρόμου της Μονής Κουτλουμουσίου στο Άγιο Όρος, όπου ασκήτευσε και αγιογράφησε (Χατζηθάνος, 1967· Παπακαρυάς, 1992· Πρακτικά Συνεδρίου, 2003· Γέρων Αναστάσιος, 2003).

Ο Διονύσιος υπήρξε Ιερέας, πνευματικός, Γέροντας, αιογράφος, υμνογράφος, δάσκαλος ψυχών, κτήτωρ Ιερών Μονών και συγγραφέας. Πέθανε μετά τον Μάιο του 1744 (τελευταία γραπτή μαρτυρία) και πιθανότατα το έτος 1745 ή 1746 και ετάφη στη Μονή Ζωοδόχου Πηγής Φουρνά. Λείψανά του (οστά κρανίου και χειρός), μετά την ανακομιδή τους στη γενέτειρά του, μεταφέρθηκαν και βρίσκονται στο κελί Τιμίου Προδρόμου της Μονής Κουτλουμουσίου στο Άγιον Όρος, όπου ασκήτευσε και αιογράφησε.

Αυτόγραφον Διονυσίου του εκ Φουρνά, Ιδρυτού της Μονής Ζωοδόχου Πηγής Φουρνά

Ο Διονύσιος επιστρέφοντας το 1734 από το Άγιον Όρος στη γενέτειρά του, αγωνίστηκε σκληρά επί δέκα έτη για την ανέγερση της Μονής Ζωοδόχου Πηγής, απέναντι από την κωμόπολη, και όπως έλεγε «για να καλογερεύουν και οι μεγαλύτεροι εις την ηλικίαν που δεν δύνανται να ταξιδεύουν εις το Άγιον Όρος». Κατόρθωσε να υπερνικήσει πλήθος εμποδίων, να εξοικονομήσει τους αναγκαίους οικονομικούς πόρους και να κάνει πραγματικότητα το όνειρο της ζωής του.

Αναπαράσταση Ιεράς Μονής Ζωοδόχου Πηγής Φουρνά (Τσέλιος, 2008)

Στον αγώνα που έδινε είχε τη βοήθεια και του Πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης, με το οποίο διατηρούσε πολύ καλές σχέσεις όπως αποδεικνύεται από Πατριαρχικά Σιγίλλια που περιέχονται στον κώδικα της Μονής. Σε όλο αυτό το διάστημα μέχρι το 1744 περιστασιακά επισκέφθηκε πάλι τον Άθω (1739) και την Κωνσταντινούπολη (1740 και 1744).

Την ίδια χρονιά ιδρύει στη Μονή της Ζωοδόχου Πηγής και Σχολείο «των κοινών γραμμάτων», στο οποίο πρώτος δίδαξε ο ίδιος (Χατζηθάνος, 1963). Η μεγάλη πνευματική ακμή της Μονής και της ομώνυμης Σχολής συμπίπτει με την παρουσία του Θεοφάνη (1745-1784), ο οποίος ανέδειξε τη Σχολή της Ιεράς Μονής Ζωοδόχου Πηγής Φουρνά σε Σχολή ανώτερης παιδείας, σημαντικό χριστιανικό και πνευματικό κέντρο και φάρο παιδείας και πολιτισμού της περιοχής. Ο Θεοφάνης δίδαξε γραμματική, φιλοσοφία, λογική και αριθμητική. Από τη Σχολή αποφοίτησαν μαθητές με πολύ σημαντική διαδρομή τόσο ως κληρικοί όσο και ως άνθρωποι των γραμμάτων και του πνεύματος, όπως ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, ο Ιωσήφ, ο Χρύσανθος ο Αιτωλός, ο Κύριλλος ο εκ Φουρνά της Σχολής της Κοζάνης και πνευματικός του Αγίου Όρους, ο Σέργιος Μακραίος, ο Ιωάννης Αγραφιώτης ο εκ Φουρνά ή Σκλαβόπουλος ή Δημητριάδης και πολλοί άλλοι (Χατζηθάνος, 1963).

Το επί διφθέρας Σιγίλλιον Πατριαρχικόν Γράμμα περί ιδρύσεως της Μονής και λειτουργίας εν αυτή Σχολής Αγράφων

Η μεγάλη πνευματική ακμή της Μονής και της ομώνυμης Σχολής, στην οποία πρώτος δίδαξε ο ίδιος ο Διονύσιος, συμπίπτει με την παρουσία του Θεοφάνη του εκ Φουρνά (1745-1784), ο οποίος ανέδειξε τη Σχολή της Ιεράς Μονής Ζωοδόχου Πηγής σε Σχολή ανώτερης παιδείας, σημαντικό χριστιανικό και πνευματικό κέντρο και φάρο παιδείας και πολιτισμού της ευρύτερης περιοχής. Ο Θεοφάνης δίδαξε γραμματική, φιλοσοφία, λογική και αριθμητική. Από τη Σχολή αποφοίτησαν μαθητές με πολύ σημαντική διαδρομή τόσο ως κληρικοί όσο και ως άνθρωποι των γραμμάτων και του πνεύματος, όπως ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, ο Ιωσήφ, ο Χρύσανθος ο Αιτωλός, ο Κύριλλος ο εκ Φουρνά της Σχολής της Κοζάνης και πνευματικός του Αγίου Όρους, ο Σέργιος Μακραιοί, ο Ιωάννης Αγραφιώτης ο εκ Φουρνά ή Σκλαβόπουλος και πολλοί άλλοι (Χατζηθάνος, 1963).

Το 1738 ο Ιερομόναχος Διονύσιος έκτισε στον Φουρνά και «Παρθενώνα», στο προαύλιο του Ιερού Ναού της Παναγίας. Η ίδρυση του «Παρθενώνα» εκείνη την εποχή υπήρξε μια ιδιαίτερα πρωτοπόρος ενέργεια, μέσα από την οποία φανερώνεται η διορατικότητα, η οξύνοια, ο προοδευτικός και φιλελεύθερος τρόπος σκέψης του Διονυσίου. Ο Επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων χαρακτήρισε το «*έργον αληθινά κοινωφελές και σωτήριο και εις την χώραν ταύτην, κατά πολλά αναγκαίον*». Ο «Παρθενώνας» λειτουργούσε ως γυναικεία Μονή και κοντά στις μοναχές ήταν και 30 έως 40 κορίτσια της περιοχής όπου μέχρι να παντρευτούν διδάσκονταν «*τα νάματα της πίστεως και τα ιδεώδη του Έθνους*». Ελάμβαναν

σημαντική πνευματική καλλιέργεια, κοινωνική και θρησκευτική μόρφωση, ασκούνταν στην ορθόδοξη λατρεία και διδάσκονταν ραπτική, κεντητική, αγιογραφία, αγγειοπλαστική και άλλες τέχνες, που θα τους χρησίμευαν και για τον βιοπορισμό τους κατά την ενήλικη ζωή. Ο «Παρθενώνας» καταστράφηκε κατά την πυρπόληση της κωμόπολης το 1827 (Χατζηθάνος, 1963, 1967· Παπακαρυάς, 1992).

Η λειτουργία «Παρθενώνα» στον Φουρνά, ήδη από το 1738 και στη συνέχεια Παρθεναγωγείου, με την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους, υπήρξε ιδιαίτερα σημαντικό γεγονός. Η προσφορά παιδείας και εκπαίδευσης στον γυναικείο πληθυσμό της περιοχής, αλλά και η γενικότερη συμβολή του, στην πλούσια εκπαιδευτική παράδοση υπήρξε καθοριστική. Η οικονομική και πολιτισμική ανάπτυξη και πρόοδος της κωμόπολης τα επόμενα χρόνια και η ανάδειξη σημαντικών προσωπικοτήτων οφείλεται σε σημαντικό βαθμό και στο υψηλό μορφωτικό επίπεδο των γυναικών, των μητέρων, αδελφών και συζύγων της κωμόπολης.

Το γεγονός αποκτά ακόμη μεγαλύτερη σημασία αν αναλογιστεί κανείς ότι ως το τέλος του 19ου αιώνα τα ποσοστά φοίτησης των κοριτσιών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα παρέμειναν σε πολύ χαμηλά επίπεδα, αν και η δημοτική εκπαίδευση ήταν υποχρεωτική από το 1834. Στην απογραφή του 1879 ο αναλφαβητισμός των γυναικών ανέρχονταν στο 93% και σε αρκετούς δήμους της χώρας ελάχιστες γυναίκες γνώριζαν γράμματα (Δαλακούρα & Ζιώγου-Καραστέργιου, 2015).

Η Σχολή της Ζωοδόχου Πηγής Φουρνά γνώρισε μεγάλη ακμή μέχρι τον θάνατο του Θεοφάνη το 1784. Το συγκρότημα της Μονής καταστράφηκε το 1906, εξαιτίας σημαντικής καθίζησης του επικλινούς εδάφους, όπου ήταν κτισμένη. Στη ίδια τοποθεσία ανεγέρθη αργότερα ο ομώνυμος ναός της Ζωοδόχου Πηγής.

Η Ιερά Μονή της Ζωοδόχου Πηγής στη Φουρνά Ευρυτανίας, σήμερα

Διασώθηκαν ελάχιστα κειμήλια, ιερά σκεύη και βιβλία μεταξύ των οποίων και ο Κώδικας της Μονής, ο οποίος φυλάσσεται στη Μπενάκειο Βιβλιοθήκη, καθώς και τέσσερις εικόνες του τέμπλου του ναού από τα σημαντικότερα έργα του Διονυσίου που φυλάσσονται στο Μουσείο του Ιερού Ναού Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στη Φουρνά. Τρεις (3) εικόνες του 1733 που παριστάνουν τον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο, τον Ένθρονο Χριστό και τη Ζωοδόχο Πηγή και μια εικόνα του 1725 που παριστάνει τους Αποστόλους Πέτρο και Παύλο (Χατζηθάνος, 1963· Παπακαρυάς, 1992)

Ο Ένθρονος Χριστός (1733)

Η Ζωοδόχος Πηγή (1733)

Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (1733)

Οι Άγιοι Απόστολοι (1725)

Ο Διονύσιος υπήρξε Ιερέας, πνευματικός, Γέροντας, αγιογράφος, υμνογράφος, δάσκαλος ψυχών, κτήτωρ Ιερών Μονών και συγγραφέας. Πέθανε μετά τον Μάιο του 1744 (τελευταία γραπτή μαρτυρία) πιθανότατα το έτος 1745 ή 1746 και ετάφη στη Μονή Ζωοδόχου Πηγής. Λείψανά του (οστά κρανίου και χειρός), μετά την ανακομιδή τους στη γενέτειρά του Φουρνά, μεταφέρθηκαν και βρίσκονται στο κελί Τιμίου Προδρόμου της Μονής Κουτλουμουσίου στο Άγιο Όρος, όπου ασκήτευσε και αγιογράφησε (Χατζηθάνος, 1967· Παπακαρυάς, 1992· Πρακτικά Συνεδρίου, 2003· Γέρων Αναστάσιος, 2003).

Αυτόγραφον Διονυσίου, Ιδρυτού της Μονής Ζωοδόχου Πηγής

Είναι χαρακτηριστικό ότι από 11 έως 14 Οκτωβρίου 1996, σε Συνέδριο που διοργανώθηκε στο Καρπενήσι αφιερωμένο στη ζωή και το έργο του Διονυσίου με τίτλο «*Διονύσιος ο εκ Φουρνά και το έργο του*» υπό την αιγίδα και ευλογία του Οικουμενικού Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίου, έγιναν πάρα πολλές ανακοινώσεις ακόμη και από Καθηγητές της Σχολής Καλών Τεχνών του Τόκου, οι οποίοι μίλησαν για το έργο του Διονυσίου. Όλες οι εισηγήσεις δημοσιεύτηκαν σε τόμο πρακτικών των 650 σελίδων.

Ο τόμος των Πρακτικών του Συνεδρίου «*Διονύσιος ο εκ Φουρνά και το έργο του*»

Από 7 έως 9 Νοεμβρίου 2008, διεξήχθη στη Θεσσαλονίκη συνέδριο την έναρξη των εργασιών του οποίου χαιρέτησαν ο Οικουμενικός Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαίος και εκπρόσωπος της Ιεράς Κοινότητας του Αγίου Όρους. Το συνέδριο εστίασε στα καλλιτεχνικά ρεύματα και τη ζωγραφική από τον Διονύσιο τον εκ Φουρνά στον Φώτη Κόντογλου και στα σύγχρονα εικονογραφικά εργαστήρια του Αγίου Όρους. Οι ανακοινώσεις πραγματεύθηκαν την τέχνη της ζωγραφικής στο Άγιον Όρος από τον 18ο ως τον 20ό αιώνα. Η τάση επιστροφής στην τέχνη του Πανσελήνου, οι μεγάλοι ζωγράφοι, όπως ο Διονύσιος ο εκ Φουρνά, οι Γαλασιάνοι και οι Ναζαρηνοί ζωγράφοι, η σύνθεση της παράδοσης με στοιχεία της δυτικής ζωγραφικής, η επίδραση της ρωσικής καλλιτεχνικής παραγωγής και η ίδρυση και λειτουργία αγιογραφικών οίκων, απετέλεσαν κυρίαρχα θέματα του συνεδρίου.

Ολοκληρώνοντας, ας αναφερθούμε σε ορισμένους από τους πλέον επιφανείς δασκάλους που δίδαξαν στις Σχολές των Αγράφων και στους αντάξιους μαθητές και συνεχιστές τους έργου τους. Στη Σχολή Καρπενησίου μαθητές του μεγάλου και φωτισμένου δασκάλου Ευγένιου Γιαννούλη του Αιτωλού υπήρξαν: 1) ο Αναστάσιος Γόρδιος, από τους διασημότερους μαθητές του και ένας από τους σημαντικότερους λόγιους και δασκάλους του Γένους, 2) ο Γρηγόριος Μάνεσης, 3) ο Αναστάσιος Παντοδύναμος, από τους ευφυέστερους μαθητές του Γιαννούλη, 4) ο Ιωσήφ Αρβανιτάκης, ο επονομαζόμενος και Σκούρμος, 5) ο Ιάκωβος, επίσκοπος Λιτζάς και Αγραφων, 6) ο Νικόλαος Βελισδονίτης και μετέπειτα αρχίατρος του Σουλτάνου.

Στην περίφημη Σχολή των Βραγγιανών μαθητές του Ευγένιου Γιαννούλη υπήρξαν ο Δαμασκηνός ο Αιτωλός, ο επωνομαζόμενος και Αγγελοκαστρίτης, ο Γεράσιμος Ακαρνάν και ο Καλλίνικος Ακαρνάν μετέπειτα Πατριάρχης Κωνσταντινούπολης, ο Χρυστόφορος ο Αιτωλός ο και αγαπημένος μαθητής του Γιαννούλη και ο Διονύσιος Μουσιλίμης ο Βυζάντιος, ο οποίος διετέλεσε πέντε φορές Πατριάρχης Κωνσταντινούπολης ως Διονύσιος ο Δ΄.

Στη Σχολή της Μονής Ζωοδόχου Πηγής Φουρνάς υπήρξαν μαθητές διαπρεπείς προσωπικότητες, άνθρωποι των γραμμάτων, της Εκκλησίας, της πολιτικής και κοινωνικής ζωής του τόπου, αρίστευσαν και ανήλθαν σε ανώτατα αξιώματα της Πολιτείας και διέπρεψαν στο δημόσιο βίο της χώρας (Χατζηθάνος, 1967· Παπακαρυάς, 1992· Ρέλλια, 2017· Κατσιούλης, 2020).

Ας εστιάσουμε στην πνευματική τριανδρία των φωτισμένων κληρικών και σοφών Δασκάλων των περίφημων Σχολών των Αγράφων. Στον Ιερομόναχο Θεοφάνη τον εκ Φουρνά, στον Ευγένιο Γιαννούλη και στον μέγα Αναστάσιο Γόρδιο και φυσικά χωρίς να παραγνωρίζουμε το σημαντικό έργο όλων όσων προαναφέρθηκαν, όπως ο Διονύσιος και Κύριλλος οι εκ Φουρνά και ο Σέργιος Μακραίος.

Όλες αυτές οι σημαντικές και φωτισμένες προσωπικότητες - οι κληρικοί και Δάσκαλοι - είτε με τη διδασκαλία τους είτε από Άμβωνος, υπήρξαν οι μεγάλοι πνευματικοί ηγέτες της περιοχής των Αγράφων - και όχι μόνο. Σημαντικές προσωπικότητες που ακτινοβόλησαν στο χώρο της παιδείας, των γραμμάτων και της Εκκλησίας την περίοδο πριν και μετά την επανάσταση του 1821.

Οι μέγιστοι αυτοί ευεργέτες του υπόδουλου ελληνισμού, υπηρέτησαν την Ελληνική Παιδεία, διατήρησαν αναμμένη τη φλόγα της πίστης στον Θεό και έσπειραν και καλλιέργησαν συστηματικά το σπόρο της ελευθερίας του Γένους.

Βιβλιογραφία

Βλάχος, Κ.Π. (1976). *Ευγένιος ο Αιτωλός και το φερώνυμον Ελληνομουσείον*. Πνευματικόν κέντρον Καρπενησίου.

Γέρων Αναστάσιος, ιερομόναχος (2003). Προσλαλιά Γέροντος Αναστασίου, ιερομονάχου, οικήτορος του Κελλίου Διονυσίου του εκ Φουρνά Τίμιος Πρόδρομος. Στο «*Διονύσιος ο εκ Φουρνά και το έργον του*». Πρακτικά Συνεδρίου. Καρπενήσι 11-14 Οκτωβρίου 1996.

Δαλακούρα, Κ. & Ζιώγου-Καραστέργιου, Σ. (2015). *Η εκπαίδευση των γυναικών – Οι γυναίκες στην εκπαίδευση (18^{ος}-20^{ος} αιώνας)*. Κοινωνικοί, ιδεολογικοί, εκπαιδευτικοί μετασχηματισμοί και η γυναίκεια παρέμβαση. Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα (www.kallipos.gr).

Δήμος Φουρνάς (2006). *Φουρνά Ευρυτανίας. Ιστορία, Μνημεία, Κειμήλια*.

Διονυσίου του εκ Φουρνά, Επιμ. Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως (1909). *Ερμηνεία της Ζωγραφικής Τέχνης*. [Α΄ έκδοση: Πετρούπολη Ρωσίας, Δαπάναις της Αυτοκρατορικής Ρωσικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, 1909]. Αθήνα: Εκδόσεις Σπανού.

Ιγγλέσης, Γ. Ν. (1910). *Οδηγός της Ελλάδας*. Έτος Γ΄, τόμος Α΄.

Κατσιούλης Ξ. Ηλίας (2020). *Προφορικές μαρτυρίες για την ιστορία της κωμόπολης και του Δημοτικού Σχολείου Φουρνάς*. Φουρνά.

Λαμπράκη-Παγανού, Α. (1988). *Η εκπαίδευση των Ελληνίδων κατά την Οθωνική περίοδο*. Διδακτορική διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή ΕΚΠΑ.

Νταβαρίνος, Π. (χχ). Λόγιοι του Νεοελληνικού Διαφωτισμού στην περιοχή των Αγράφων επί Οθωμανικής Κυριαρχίας (17ος – 18ος αιώνας). Ανακτήθηκε 27/3/2022 από:

<https://blogs.sch.gr/panta1947/2016/06/03/%ce%bb%cf%8c%cf%84%ce%b9%ce%bf%ce%b9-%cf%84%ce%bf%cf%85-%ce%bd%ce%b5%ce%bf%ce%b5%ce%bb%ce%bb%ce%b7%ce%bd%ce%b9%ce%ba%ce%bf%cf%8d-%ce%b4%ce%b9%ce%b1%cf%86%cf%89%cf%84%ce%b9%cf%83%ce%bc%ce%bf%cf%8d>

Ν. 3852/2010 (ΦΕΚ 87/τ.Α'/2010) Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης - Πρόγραμμα Καλλικράτης.

ΟΑΣΠ-Οργανισμός Αντισεισμικού Σχεδιασμού & Προστασίας (2020). *Σεισμός 5^{ης} Φεβρουαρίου 1966*. Προσπελάστηκε στις 12/9/2020 από <https://www.oasp.gr/node/2696>.

Παπακαρυάς, Δ. (1992). *Ιστορικά του Φουρνά των Αγράφων και των χωριών της περιοχής του κατά και μετά την τουρκοκρατία*. Αθήνα: Σύλλογος Απανταχού Φουρνιωτών Ευρυτανίας «Ο Λεπενιώτης».

Πρακτικά Συνεδρίου «Διονύσιος ο εκ Φουρνά και το έργο του», επιμ. Π.Κ. Βλάχος. Καρπενήσι 11-14 Οκτωβρίου 2003.

Ρέλλια, Μ. (2017). *Οδοιπορικό στη ΦΟΥΡΝΑ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ*. Αθήνα.

ΣΚΡΙΠ (1911). Εφημερίς πολιτική και των ειδήσεων. Φύλλο 16982/12-07-1911.

Τσέλιος, Δ. (2008). *Ιερομονάχου Διονυσίου του εκ Φουρνά των Αγράφων. Έργα και Ημέραι στη γενέτειρά του*. Αθήνα.

«Το Βελούχι», Ένωσις Ευρυτάνων Αμερικής (1972). *Αναμνηστικόν Λεύκωμα*. Charlotte, N.C. U.S.A.

ΦΕΚ 181 (1962). Υπ. αρ. 57279 ΦΕΚ 181/28.05.1962 υπουργική απόφαση.

Χατζηθάνος, Χ. (1963). *Διονυσίου Ιερομονάχου Κώδιξ της Ιεράς Μονής Ζωοδόχου Πηγής του Φουρνά των Αγράφων*. 2^η έκδοση. Αθήνα.

Χατζηθάνος, Χ. (1967). *Ο Φουρνάς των Αγράφων*. Αθήνα.

Παιδεία και Εθνική Ιδεολογία. Το '21 και η «αλήθεια»

Βασίλειος Μάστορης

Φιλολόγος, M.Sc.

Διευθυντής ΓΕΛ Κύμης

sibil@sch.gr

Η διαφορά, όχι όμως και η αντίθεση, του ανθρώπου από το ζωικό βασίλειο στο οποίο υπάγεται και ο άνθρωπος, είναι ο τρόπος με τον οποίο σχετιζόμαστε, ως άνθρωποι, με το περιβάλλον μας. Την υπαγωγή μας στο ζωικό περιβάλλον επικυρώνει και ένας από τους πρώτους ορισμούς στους οποίους έφθασε το ανθρώπινο είδος στην προσπάθειά του να εντοπίσει αυτή την ιδιαίτερη σχέση του με το περιβάλλον. Πρόκειται για τον περίφημο αριστοτελικό ορισμό του ανθρώπου, ο οποίος συχνά προκαλεί την αγανάκτηση κάποιων σύγχρονων στοχαστών.⁴⁰ Κατά τον πολύ γνωστό αυτό ορισμό άνθρωπος είναι ζώον λόγον έχον. Ο λόγος της αγανάκτησης των συγχρόνων με τον Αριστοτέλη και τον ορισμό του αυτό έγκειται στη φυσική προτεραιότητα την οποία αναγνωρίζει ο Αριστοτέλης στη ζωώδη φύση του ανθρώπου, επικεντρώνοντας τη διαφορά ανθρώπου και ζώου μόνο στην εκ μέρους μας κατοχή του λόγου. Ως γνωστόν η διαφορά αυτή στη λογική ονομάζεται ειδοποιός διαφορά, η χαρακτηριστική δηλ. διαφοροποίηση που διακρίνει το είδος από το γένος στο οποίο υπάγεται.

Ο λόγος λοιπόν εισάγει και καθορίζει τη σχέση μας με το φυσικό περιβάλλον του οποίου αποτελούμε μέρος. Και αν το ζώο αποτελεί οργανικό τμήμα του ευρύτερου φυσικού περιβάλλοντος, η διαφορά μας προς το ζώο έγκειται στο ότι τη θέση της λειτουργικής ή οργανικής συνάφειας του ζώου προς το περιβάλλον του, για εμάς τους ανθρώπους, την έχει καταλάβει ο λόγος. Εντός του λόγου, αναλύοντας το λόγο, μπορούμε να εντοπίσουμε το είδος της σχέσης και της συνάφειάς μας προς το περιβάλλον στο οποίο ανήκουμε. Αναλύοντας λοιπόν και μελετώντας το λόγο στις πρώτες του ήδη στοιχειώδεις εκδηλώσεις, διαπιστώνουμε ότι στον πυρήνα του βρίσκονται τρία είδη συλλογισμών, ο παραγωγικός, ο επαγωγικός και ο αναλογικός. Πυρήνας και των τριών αυτών ειδών συλλογισμού είναι η σχέση του μέρους προς το όλον. Στον παραγωγικό συλλογισμό το όλον προηγείται του μέρους και το καθορίζει, στον επαγωγικό συλλογισμό προηγείται το μέρος και από την ανάπτυξη και τη λογική συνοχή των μερών συγκροτείται το όλον, ενώ στον αναλογικό συλλογισμό μέρος και όλον αποτελούν αντανάκλαση το ένα του άλλου. Το μέρος φέρει τη σφραγίδα του όλου, από το οποίο και έχει προσωρινά αποσπαστεί. Η ουσία πάντως είναι ότι στη βάση της λογικής, την οποία

⁴⁰ «Ο Heidegger, «στην αξιολογική του κρίση μένει δέσμιος της διάκρισης του ανθρώπου από το ζώο που καθιέρωσε ο Χριστιανισμός» και προσθέτει ότι «δεν λαμβάνει επαρκώς υπόψη του ότι ο άνθρωπος, καθώς βρίσκεται στην ανώτατη βαθμίδα της κλίμακας, υπερέχει ήδη όλων των άλλων ζώων», Wolfrang Kullmann, Η πολιτική σκέψη του Αριστοτέλη, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2003, σ. 56

μετερχόμαστε όλοι οι άνθρωποι – μέχρι βέβαια αποδείξεως του εναντίου – της λογικής δηλ. η οποία με τη μορφή της σκέψης έχει υποκαταστήσει την οργανική σχέση του ζώου προς το περιβάλλον, βρίσκεται, από καταβολής λογικής η σχέση του όλου προς το επιμέρους. Το καίριο δηλ. και επίμαχο πρόβλημα που απαρτίζει τη λογική μας και, επομένως, τον τρόπο με τον οποίο σχετιζόμαστε ή ανήκουμε στο περιβάλλον μας είναι κάτι που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε πρόβλημα της προτεραιότητας; του ανήκειν. Εμείς, ως έλλογα όντα ανήκουμε στο περιβάλλον ή το περιβάλλον ανήκει σε εμάς; Αν μάλιστα αντιμετωπίσουμε το ζήτημα από τη σκοπιά της πιο παραγνωρισμένης, αν και στην πραγματικότητα κυρίαρχης μορφής συλλογισμού, του αναλογικού δηλ. συλλογισμού, το ερώτημα αποκτά μια ελαφρώς παραλλαγμένη διαβάθμιση: εμείς αποτελούμε αποτύπωμα του περιβάλλοντος ή το περιβάλλον αποτύπωμα δικό μας; Και για να κάνουμε το πρόβλημα πιο σαφές, μετατοπίζοντας ελαφρά το πεδίο της απόφασης, μπορούμε να επαναδιατυπώσουμε το ερώτημα ως εξής; Εμείς αποφασίζουμε για το περιβάλλον ή το περιβάλλον αποφασίζει για εμάς;

Για τους αρχαίους, οι οποίοι μεθοδολογικά χρησιμοποιούσαν και τους δύο αρχικούς τύπους συλλογισμού, τόσο τον παραγωγικό όσο και τον επαγωγικό, η έμφαση τίθεται στον παραγωγικό συλλογισμό, κάτι που προϋποθέτει την προτεραιότητα του όλου έναντι του μέρους, δηλ. την προτεραιότητα της πόλεως έναντι του πολίτη. Είναι μάλιστα τόσο σαφής αυτή η προτεραιότητα, για την οποία όχι μόνο δεν καταφεύγει σε αποδείξεις, θεωρώντας την αυτονόητη, αλλά επιπλέον την χαρακτηρίζει και φυσική προτεραιότητα.⁴¹ Για τη φύση, όχι την ιδιαίτερη δική μας φύση, όπως θα υποστήριζε κάποιος σύγχρονος στοχαστής, θεωρώντας την ανθρώπινη φύση ως διακριτή από την εν γένει φύση, το όλον προηγείται του μέρους, επομένως ή πόλη - ή με άλλους όρους η κοινότητα - προηγείται του πολίτη - ή με άλλους όρους του ατόμου.⁴² Και για να είμαστε στο εξής πιο σαφείς μπορούμε να αποφεύγουμε τη χρήση των θεωρητικά φορτισμένων αριστοτελικών όρων της σχέσης όλου και επιμέρους, μιλώντας πλέον για τη σχέση του ατόμου και της κοινότητας. Οι δύο αυτοί όροι, άτομο και κοινότητα και η σχέση τους, αποτελούν τους θεμελιακούς όρους της πολιτικής φιλοσοφίας και της ιστορίας της.

Το γεγονός βέβαια ότι ο Αριστοτέλης επαναλαμβάνει emphaticά και σε αρκετές περιπτώσεις στο έργο του την προτεραιότητα της κοινότητας έναντι του ατόμου, δείχνει ότι αυτή η σκέψη δεν ήταν πλέον τόσο αυτονόητη στην εποχή του, ότι δηλ. η κλασική εποχή αποτελεί σημείο ρηγμάτωσης αυτής της αρχέγονης φυλετικής ταύτισης ατόμου και κοινότητας. Ο Bruno Snell, στην «Ανακάλυψη του Πνεύματος», ακολουθώντας βέβαια εγχειλιανές κατευθύνσεις, υποστηρίζει ότι και η ελληνική λογοτεχνική ιστορία αποτελεί στιγμή της προσπάθειας του ανθρώπου να

⁴¹ «ὅτι μὲν οὖν ἡ πόλις καὶ φύσει καὶ πρότερον ἢ ἕκαστος, δῆλον·» Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1253a25-29

⁴² «τὸ γὰρ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους·» Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1253a20-24

αποκτήσει έλεγχο του εαυτού του,⁴³ με τίμημα βέβαια τη διάρρηξη της στενής σχέσης θεών και ανθρώπων που χαρακτηρίζει τις φυλετικές κοινωνίες. Για να μπορέσει ο άνθρωπος να αναδυθεί ως συνείδηση του εαυτού του, οι θεοί οφείλουν να απομακρυνθούν στα βάθη του ουρανού. Γιατί ο θεός, ή οι θεοί, όπως μας υπέδειξε ο Durkheim δεν είναι τίποτα άλλο από την καθαγίαση της εικόνας που μια κοινότητα επιθυμεί για τον εαυτό της. Αυτή βέβαια η διάσπαση της φυλετικής ενότητας θα μπορούσε να πάρει διαφορετικές κατευθύνσεις, τις οποίες, για να πούμε την αλήθεια, δεν μπορούμε καν να εικάσουμε. Υπό αυτή την προϋπόθεση, η λύση του Hegel, ο οποίος ταυτίζει λογική και ιστορία, εμφανίζεται ως η μόνη δυνατή και, επομένως, λογική. Και η μοναδική αυτή δυνατότητα εξέλιξης της ανθρώπινης νοημοσύνης εμφανίστηκε στην Ευρώπη, πρώτα υπό θεολογικό ένδυμα, από τον Άγιο Αυγουστίνo, και στη συνέχεια στη φιλοσοφία, μέσα από τον θεμελιακό λίθο που προσέφερε στην ευρωπαϊκή σκέψη το καρτεσιανό cogito. Ακολουθώντας μεθοδικά το ρήγμα που άνοιξε στην αρχαία σκέψη ο σκεπτικισμός, ο Descartes έφτασε στη θεμελίωση του εγώ ως του μόνου δυνατού ασφαλούς στοιχείου της γνώσης,⁴⁴ δηλ. της ιδιαίτερης σχέσης του ανθρώπου με τον κόσμο. Αυτό που πέτυχε ο αρχαίος σκεπτικισμός ήταν μια βαθιά ρωγμή στην καθολικότητα της λογικής, στην οποία ο καταρρέων αρχαίος φυλετικός κόσμος είχε εναποθέσει της ελπίδες του για τη σωτηρία της επαπειλούμενης, αν όχι οριστικά χαμένης συνοχής του. Η καθολικότητα βέβαια της λογικής δεν αφορούσε μόνο τη συγκεκριμένη και υπό κατάρρευση φυλετική κοινότητα αλλά το ανθρώπινο είδος στο σύνολό του. Το κενό που άφησε η αποτυχία της λογικής ήρθε να καλύψει ο χριστιανισμός μέσα από την υπόσχεση μιας αόριστης θεοποίησης της κάθε κοινότητας για τον εαυτό της.

Η θέση με την οποία ο Descartes στοίχειωσε την ευρωπαϊκή και στη συνέχεια την παγκόσμια σκέψη, ακολουθώντας ουσιαστικά τις πρώιμες θεολογικές αναπτύξεις του Αγίου Αυγουστίνου, ήταν ότι ο κόσμος υπάρχει επειδή εγώ τον σκέπτομαι και, αναγκαστικά όπως - εγώ - τον - σκέπτομαι. Άμεση συνέπεια αυτής της θεμελιακής για την ευρωπαϊκή κοσμοαντίληψη σκέψης ήταν, θεωρητικά, η διάσπαση του κόσμου σε άπειρες υποκειμενικές παραστάσεις, χωρίς την παραμικρή δυνατότητα γεφύρωσης μεταξύ τους. Όσο και αν ο Descartes επικαλέστηκε το θεό προκειμένου να σώσει τη συνοχή του κόσμου και της κοινότητας, ο δρόμος προς την κυριαρχία του υποκειμένου - η σύγχρονη δηλ. προτεραιότητα του ατόμου έναντι της κοινότητας - είχε πλέον οριστικά διανοιγεί και οδηγούς προς τον σολιψισμό, τη θεωρία δηλ. ότι μόνο εγώ υπάρχω. Το εγώ και τα ενδιαφέροντα ή συμφέροντά του μετατρέπονται σε θεμέλιο και τρόπο ύπαρξης του κόσμου.

Δεδομένου ότι το θέμα μας είναι η ελληνική επανάσταση και έχουμε ήδη μακρηγορήσει αναζητώντας τις θεωρητικές πηγές του εθνικισμού, παραλείπουμε

⁴³ Bruno Snell, Η Ανακάλυψη του Πνεύματος, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2009,

⁴⁴ René Descartes, Λόγος περί της Μεθόδου, Παπαζήσης, Αθήνα, 1976, σ. 32

μια σειρά κρίσιμους ενδιάμεσους κρίκους, τον Lock δηλ. και τον Hume για να φτάσουμε στη θεμελιακή φιλοσοφική προσωπικότητα του διαφωτισμού αλλά και της εποχής μας, τον Kant. Ανατρέποντας το σκεπτικισμό του Hume, ο οποίος αμφέβαλε βάσιμα για τη δυνατότητα της γνώσης, μια αμφιβολία που, αναπόφευκτα συμπαρέσυρε και τη δυνατότητα της λογικής ως εργαλείου προσανατολισμού του ανθρώπου στον κόσμο, η καντιανή κριτική αποκατέστησε, μάλλον οριστικά, τόσο τη δυνατότητα της γνώσης όσο και της λογικής. Ακολουθώντας έναν, αριστοτελικού τύπου αναλογικό συλλογισμό, εκλαμβάνει ως ομογενείς τις λογικές λειτουργίες του ανθρώπου ως πολίτη και της κοινωνίας. Στο περίφημο όμως δοκίμιό του «Ιδέα μιας γενικής ιστορίας με πρίσμα κοσμοπολίτικο», εισάγει μια έννοια την οποία ονομάζει «αντικοινωνική κοινωνικότητα», μέσω της οποίας ερμηνεύει τον ανταγωνισμό μεταξύ των ανθρώπων, θεωρώντας μάλιστα ότι η έννοια αυτή αποτελεί θεμελιώδη φυσικό καθορισμό του ανθρώπινου όντος. Η ίδια η φύση έχει προικίσει τον άνθρωπο με αυτή την αντικοινωνική κοινωνικότητα⁴⁵ με στόχο τη διαρκή βελτίωση του είδους μέσα από τον ανταγωνισμό. Και, ακολουθώντας σε αυτό το σημείο τον αναλογικό τρόπο σκέψης του Αριστοτέλη, ο οποίος θεωρεί ομόλογο τον τρόπο λειτουργίας του πολίτη και της κοινότητας, επεκτείνει αυτή τη λειτουργία και στη σχέση μεταξύ κρατών. Όπως βέβαια παρατηρεί και ο ίδιος ο Kant, αλλά και ο Kendorie στην ανάλυσή του,⁴⁶ η κυριαρχία της λογικής στις διεθνείς πλέον σχέσεις θα έπρεπε να μας οδηγήσει σε ένα διεθνές κράτος. Η φύση όμως, όπως έχει προικίσει τον άνθρωπο με την αντικοινωνική κοινωνικότητα του ανταγωνισμού, αποσκοπώντας στη βελτίωση του είδους, με τον ίδιο τρόπο, ομόλογα, έχει καθορίσει και τις σχέσεις μεταξύ κρατών, με τον ίδιο πάντα στόχο. Επομένως, τα έθνη ή τα κράτη, ο ίδιος ο Kant δεν προχωράει σε καμία τυπική διαφοροποίηση των όρων, αποτελούν επιλογή της ίδιας της φύσης και ο μεταξύ τους ανταγωνισμός αποτελεί όρο της βελτίωσης του είδους.⁴⁷

Θα μπορούσε σε αυτό το σημείο εύλογα, όχι όμως και δίκαια, όπως θα προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε στη συνέχεια, να υποθέσει κανείς ότι, ενώ η αρχαία σκέψη, και λέγοντας αρχαία σκέψη προφανώς εννοούμε την ελληνική, τη σκέψη δηλ. κοινοτήτων που, έχοντας μόλις εξέλθει από τη φυλετική συγκρότηση, αναζητούν στη λογική τη χαμένη φυλετική αλληλεγγύη, χαρακτηρίζονται, ως μας επιτραπεί αυτή η εννοιολογική ακροβασία ή πλεονασμός, από γενικευμένη καθολικότητα, συλλογίζονται εξ ονόματος του ανθρώπινου είδους, ο Kant, δηλ. ο θεμελιωτής της νεότερη σκέψης καταφεύγει σε μια μορφή μερικής ή διαφοροποιημένης καθολικότητας, τη σωτηρία της οποίας αναθέτει στο έθνος ή το κράτος. Θεωρεί μάλιστα ότι αυτή η περιοριστική καθολικότητα αποτελεί φυσικό

⁴⁵ Imm. Kant, Δοκίμια, Δωδώνη, Αθήνα, 1971, σ. 28

⁴⁶ Elie Kendorie, Ο Εθνικισμός, Παπαζήσης, Αθήνα, 2017, σ.87

⁴⁷ Imm. Kant, Δοκίμια, Δωδώνη, Αθήνα, 1971, σ.σ. 23 - 33

καθορισμό και επέκταση σε επίπεδο έθνους ή κράτους ενός θεμελιακού γνωρίσματος με το οποίο η φύση έχει προικίσει το είδος μας.

Οφείλουμε βέβαια, όπως ήδη είπαμε, να είμαστε δίκαιοι. Αν ο Πλάτων ή - κυρίως - ο Αριστοτέλης, συλλογίζοντουσαν σε όρους κοινότητας, της μικρής δηλ. αθηναϊκής κοινότητας, η οποία είχε μόλις υποκύψει στην ανάδυση του εγώ - όπως αυτή εκφράζεται κυρίως από τη ρητορική - και αναζητούσε εναγωνίως τη χαμένη της αλληλεγγύη - η σκέψη αυτή θα είχε καταβροχθισθεί από τα αδηφάγα σαγόνια του χρόνου χωρίς καν να αφήσει ίχνη. Κατά ένα παράδοξο τρόπο ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης διέθεταν κάποια μορφή επίγνωσης ότι το βήμα της εξόδου από το φυλετικό προς την οριστικοποίηση του πολιτικού υποδείγματος συμβίωσης των ανθρώπων ήταν ένα βήμα αναπόφευκτο, το οποίο θα ακολουθούσαν σχεδόν με αναγκαιότητα όλες οι ανθρώπινες κοινότητες. Είχαν λοιπόν την πολυτέλεια να συλλογίζονται *sub specie aeternitatis* ή *sub specie universitatis*, όντας εκτός εθνικών καθορισμών. Τόσο στους καθαρά πολιτικούς - δηλ. την Πολιτεία - όσο και στους ηθικοπολιτικούς - δηλ. το Γοργία - διαλόγους του Πλάτωνα, εμφανίζεται το ίδιο διαλυτικό εγώ που θα κυριαρχήσει, οριστικά πλέον, με το *ego cogito* του Descartes. Ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης μπορούσαν να συλλογίζονται υπό όρους καθολικότητας, επειδή συλλογίζονταν υπό όρους κοινοτικούς. Ο Kant ήταν υποχρεωμένος να συλλογίζεται υπό όρους εθνικούς ή κρατικούς, επομένως η καθολικότητα της λογικής του ήταν αναγκαστικά συνεσταλμένη εντός των ορίων του κράτους. Αυτό το δρόμο θα ολοκληρώσει και θα οριστικοποιήσει ο Hegel, ταυτίζοντας το κράτος με τη λογικότητα.

Τις διαλυτικές για την κοινωνική αλληλεγγύη συνέπειες του *ego cogito* στη δυτική κοσμοαντίληψη, ο Gellner τις ονομάζει κοινωνική εντροπία.⁴⁸ Επαναλαμβάνω. Για τη δυτική κοσμοαντίληψη η θέση του Descartes ότι ο κόσμος υπάρχει όπως εγώ τον αντιλαμβάνομαι αποτελεί κανόνα που συνέχει και διαπερνά τη σύγχρονη σκέψη. Στην ακραία μάλιστα εκδοχή του, το σολιψισμό, απειλεί με διάλυση την κοινωνική συνοχή. Δεδομένου όμως ότι η έννοια του εγώ είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την άλλη μεγάλη κατάκτηση της δυτικής σκέψης, την ατομική ελευθερία, αντιλαμβάνεται κανείς ότι είναι σχεδόν αδύνατον η δυτική σκέψη να εγκαταλείψει την έννοια του εγώ, προκειμένου να σώσει την κοινοτική αλληλεγγύη. Η κριτική φιλοσοφία του Kant ουσιαστικά και αναγκαστικά περιστρέφεται γύρω από τη συγκρότηση ακριβώς του εγώ, εγκαταλείποντας ουσιαστικά το αριστοτελικό αξίωμα της προτεραιότητας του γενικού έναντι του μερικού. Οπότε οι επίγονοι του Kant, αναπτύσσοντας την εμβρυακή πολιτική σκέψη του μεγάλου στοχαστή, θα επιδιώξουν ακριβώς να δικαιώσουν το εγώ, διασώζοντας παράλληλα την κοινοτική αλληλεγγύη, όπως απαιτεί η λογική. Το σημείο λοιπόν αυτής της ισορροπίας για τη σωτηρία του εγώ είναι ακριβώς το κράτος.

⁴⁸ Ernest Gellner, Έθνη και Εθνικισμός, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1992, σ.119 κ.ε.

Το επόμενο βήμα στην επεξεργασία των καντιανών πολιτικών ιδεών θα γίνει από τον Fichte. Κατά παράδοξο τρόπο η διεκδικούσα καθολικότητα κριτική θεωρία εισάγει το κράτος ως ανεξάρτητο παράγοντα ενός σκεπτικού που φαίνεται να τείνει σε μια μορφή γενικευμένης παγκοσμιότητας - καθολικότητας και με αυτό τον τρόπο την υπονομεύει. Ο συλλογισμός του Fichte είναι καταγωγικά γνωσιολογικός, δεν κρύβει όμως εξαρχής τον προσανατολισμό της προς την πολιτική φιλοσοφία, αλλά και τις θεολογικές της καταβολές. Όπως υποστηρίζει ο Kendorie,⁴⁹ ο Fichte, στην προσπάθειά του να επιλύσει το πρόβλημα του υπερβατικού πράγματος καθαυτό του Kant, θεωρεί τον κόσμο ως προϊόν μιας καθολικής συνείδησης, «ενός Εγώ, το οποίο εντός του περικλείει τα πάντα και το οποίο εκδηλώνεται στα πάντα.»⁵⁰. Ως συνέπεια αυτής της θέσης το εγώ του καρτεσιανού cogito δεν προσλαμβάνει ατομικές παραστάσεις αλλά ολότητες, σε ατελή όμως μορφή, δεδομένου ότι η πραγματικότητα στην καθολική της εκδοχή αποτελεί παράσταση του ολιστικού εγώ. Έτσι εξηγείται η αποσπασματικότητα του καρτεσιανού εγώ που τείνει στο σολιψισμό, αλλά και η δυνατότητα σωτηρίας του αποσπασματικού αυτού εγώ μέσα από την απορρόφησή του στο καθολικό εγώ. Και καθολικό εγώ, κατά τον Fichte, είναι το κράτος. Αυτή η θεοποίηση του κράτους ή η θεολογική καταγωγή του εγώ μπορεί να θεωρηθεί και ως η πηγή της θεωρίας του Carl Schmitt ότι οι πολιτικές έννοιες αποτελούν εκκοσμικευμένες θεολογικές έννοιες,⁵¹ π.χ. η έννοια της κυριαρχίας,. Ερμηνεύει όμως και τη στενή διασύνδεση εθνικισμού και θεολογίας. Ο εθνικισμός έτσι έχει δύο ρίζες, μια θεολογική και μια γλωσσική, όσο και αν προσπαθεί ο Hobsbawm να αποσυνδέσει τον εθνικισμό από τη γλώσσα, προσάγοντας κυρίως εμπειρική και μόνο τεκμηρίωση.

Η αφομοίωση στο κράτος σώζει την ελευθερία, κατά τον Fichte. Και η ατομική, σε διάκριση προς την αρχαία συλλογική, ελευθερία είναι η άμεση συνέπεια της σωτηρίας του εγώ. Ο μηχανισμός μέσω του οποίου το κράτος προάγει την ατομική ελευθερία είναι, κατά τον Fichte, ο πολιτισμός, και ο πολιτισμός αποτελεί κυρίαρχα γλωσσικό φαινόμενο. Το κράτος, μέσω της γλωσσικής παιδείας εγκαλεί τον πολίτη στην εξατομίκευση του εγώ. Η γλώσσα όμως δεν αποτελεί έναν απλό κώδικα επικοινωνίας - σε αυτή την περίπτωση δεν θα υπήρχε καμιά ανάσχεση στη γλωσσική παγκοσμιοποίησης - αλλά τρόπος προσανατολισμού στον κόσμο, όπως θέτει το ζήτημα ο Lacan.

⁴⁹ Elie Kedourie, Ο Εθνικισμός, Παπαζήσης, Αθήνα, 2017, σ.166 κ.ε.

⁵⁰ Elie Kedourie, Ο Εθνικισμός, Παπαζήσης, Αθήνα, 2017, σ.67

⁵¹ «Όλες οι μεστές έννοιες της σύγχρονης πολιτειολογίας είναι εκκοσμικευμένες θεολογικές έννοιες», Carl Schmitt, Πολιτική Θεολογία, Λεβιάθαν, Αθήνα, 1994, σ. 65

Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Ρήγα

Ματθαίου Μαρία

Φιλολόγος Μ.Εδ

Διευθύντρια 1ου Πρότυπου ΓΕΛ Χαλκίδας

mathaioum@gmail.com

Η παρούσα εισήγηση εστιάζει στις παιδαγωγικές αντιλήψεις του Ρήγα, όπως αυτές διαφαίνονται στο έργο του. Μιλώντας για τις παιδαγωγικές αντιλήψεις που απορρέουν από το έργο του Ρήγα, αναπόφευκτα θα αναφερθεί κανείς στις παιδαγωγικές αντιλήψεις των ευρωπαϊών διαφωτιστών και τις αποδοχές τους από τους λογίους του νεοελληνικού διαφωτισμού, γιατί το έργο του Ρήγα δημιουργήθηκε μέσα σε εκείνες συγκεκριμένες συνθήκες της εποχής του Διαφωτισμού για να υπηρετήσει τον ύψιστο σκοπό της προετοιμασίας της απελευθέρωσης του Γένους -κι όχι μόνο -από τον τυραννικό ζυγό των Οθωμανών.

Επιδίωξη των ευρωπαϊών Διαφωτιστών ήταν η κατίσχυση των κατεστημένων ιδεών της μισαλλοδοξίας, του δογματισμού, της άγνοιας και της προκατάληψης. Η ριζική αμφισβήτηση των καθιερωμένων αυθεντιών, ο προβληματισμός γύρω από τη φύση, τις πηγές και τα όρια της γνώσης, η πίστη στην ανθρώπινη δυνατότητα παραγωγής γνώσης, ο Ορθός Λόγος, και ο ελεύθερος στοχασμός είναι τα κύρια στοιχεία που διαμόρφωσαν το ιδεολογικό πλαίσιο του κινήματος του Διαφωτισμού. Στην εκπαίδευση αξιοποιείται και εφαρμόζεται η επιστημονική γνώση που αποκτάται μέσω των αισθήσεων, τα πειράματα και την έρευνα.

Ο μεγάλος Άγγλος φιλόσοφος και παιδαγωγός John Locke, ως προπομπός του Διαφωτισμού, υποστήριξε ότι η εμπειρία αποκτάται από τις αισθήσεις αλλά τα αισθητηριακά δεδομένα γίνονται αντικείμενο επεξεργασίας με το στοχασμό. Οι δύο αυτές συνιστώσες (εμπειρία-στοχασμός) σχηματοποιούν την *tabula rasa* (άγραφο χαρτί) του ανθρώπινου πνεύματος. Στις θεωρίες αυτές βασίστηκε το κριτικό πνεύμα του Διαφωτισμού, ιδιαίτερα στη Γαλλία, όπου εκφράστηκε ανοιχτά το φυσικό δικαίωμα του ατόμου για ισότητα και ελευθερία. Ο Rousseau στον «Αιμίλιο ή περί αγωγής» θέλει το παιδί ελεύθερο, να διδάσκεται από τη φύση, με στόχο την ενίσχυση της αγάπης για την εαυτό του. Το παιδί δοκιμάζει τις δυνάμεις του μόνο του με τα πράγματα, αναγνωρίζει τα όριά του και βρίσκει την ελευθερία του, μακριά από την παρέμβαση του παιδαγωγού, ο οποίος περιορίζεται σε λίγες υποθετικές αρχές, προσποιείται άγνοια και δείχνει εμπιστοσύνη στις δυνάμεις του παιδιού σαν να πράττει διαρκώς έλλογα. Έτσι το παιδί απαλλάσσεται από τυχόν προκαταλήψεις. Διδάσκεται με την τέχνη της μίμησης, όπου ο παιδαγωγός επικοινωνεί με το παιδί δίχως να παρεμβαίνει στο έργο του. Ο ρόλος του κράτους στην οργάνωση της εκπαίδευσης διαφοροποιείται από το παρελθόν. Στη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου του Rousseau το Κράτος μέσα από τους θεσμούς της

οικονομίας και των κοινωνικών παροχών - εκπαίδευση, υγεία - αναλαμβάνει τον σχεδιασμό ενός εθνικού συστήματος εκπαίδευσης που παρακολουθεί την εξέλιξη του ατόμου από τη νηπιακή ηλικία μέχρι την ενηλικίωση. Οι παιδαγωγικές ιδέες του Rousseau οργανώθηκαν από την διδασκαλία του Pestalozzi και επεκτάθηκαν στη Γερμανία και στην κεντρική Ευρώπη.

Η δύναμη των γραμμάτων και των επιστημών για τον υπόδουλο ελληνισμό γίνεται αντιληπτή ως εργαλείο ελευθερίας. Το ενδιαφέρον για την εκπαίδευση υποστηρίζεται από την αλματική ανάπτυξη του εμπορίου και την ύπαρξη ενός εύρωστου παροικιακού ελληνισμού. Παρουσιάζονται ακτινοβόλα πνευματικά κέντρα και πνευματικοί άντρες που εργάζονται άοκνα για τον φωτισμό του Γένους. Η στροφή της νεοελληνικής σκέψης προς τα αρχαία κείμενα υπήρξε το μέσο για την εθνική αυτοσυνειδησία, ενώ η «μετακένωση», σύμφωνα με τον Αδαμάντιο Κοραή, των επιτευγμάτων της ευρωπαϊκής σκέψης και επιστήμης στην ελληνική Ανατολή αναπροσανατόλισε το περιεχόμενο και τους στόχους της ελληνικής εκπαίδευσης.

Ο ίδιος ο Ρήγας έλαβε καλή μόρφωση, ανάλογη των δυνατοτήτων της εποχής του. Σύμφωνα με τον Χριστόφορο Περραιβό, φαίνεται να διδάχθηκε τα πρώτα του γράμματα από ιερέα στο Βελεστίνο και κατόπιν στη Ζαγορά. Πιθανόν να μετακινήθηκε στα Αμπελάκια για περαιτέρω μόρφωση. Έγινε δάσκαλος στην κοινότητα Κισσού Πηλίου. Οι μορφωτικές του εμπειρίες διευρύνονται από την επαφή του με την βιβλιοθήκη της Αθωνιάδας Σχολής. Ταξίδεψε στην Κωνσταντινούπολη, όπου γνώρισε τον Πρίγκιπα Αλέξανδρο Υψηλάντη (1726-1806), μέγα διερμηνέα του Σουλτάνου, που φρόντισε για τις σπουδές του. Στην Πόλη διέυρνε τις σπουδές του στη Γαλλική, στην Ιταλική και Γερμανική γλώσσα. Ακολούθησε τον Υψηλάντη στο Ιάσιο και εκεί ο Ρήγας έγινε γραμματέας του ηγεμόνα της Βλαχίας Νικόλαου Μαυρογένη στο Βουκουρέστι. Τότε είχε την ευκαιρία να γνωριστεί με πολλούς Έλληνες λογίους, τον Δανιήλ Φιλιππίδη, Γρηγόριο Κωνσταντά, Ιώσηπο Μοισιόδακα, Π. Κοδρικά, ιδίως δε με τον Δημήτριο Καταρτζή. Μετά την πτώση και αποκεφαλισμό του Μαυρογένη θα ακολουθήσει στη Βιέννη τον Χριστόδουλο Κιρλιάνο, βαρώνο του Langelfeld, ως γραμματικός του. Στη Βιέννη όπου εκδίδεται το περιοδικό του Άνθιμου Γαζή «Λόγιος Ερμής», το οποίο χαρακτηρίζεται ως «συνδετικός κρίκος όλων των Ελλήνων της διασποράς», θα βρεθεί με τον κύκλο των εκεί ομογενών λογίων. Θα γνωρίσει τους τυπογράφους αδερφούς Μαρκίδες Πούλιου από τη Σιάτιστα, που στο τυπογραφείο τους θα τυπώσει τα έργα του. Θα συναντηθεί με τον Αθανάσιο Ψαλλίδα από τα Ιωάννινα, έναν λόγιο που φλογίζεται από τη λαχτάρα να φωτίσει το Γένος και εργάζεται γι' αυτό με όλες του τις δυνάμεις [Ο Ψαλλίδας θα ετοιμάσει (1795) δέκα διδακτικά βιβλία: Γραμματική, Ματαφυσική, Πειραματική Φυσική, Ηθική, το Δίκαιον της Φύσεως, Παγκόσμιον Ιστορίαν και Γεωγραφίαν (που για οικονομικούς λόγους δεν θα τυπώσει). Θα τυπώσει μόνο το «Έρωτος αποτελέσματα», ένα έργο που τα πεζά του μέλη ανήκουν στον Ψαλλίδα, αλλά τα ποιητικά στον Ρήγα].

Στη Βιέννη θα αρχίσει την υλοποίηση του επαναστατικού του σχεδίου ο Ρήγας που προϋπόθεση έχει τον φωτισμό του Γένους, με «*προγράμματα σπουδών*» θα λέγαμε *εκσυγχρονισμένα*, περιλαμβάνοντα την διδασκαλία των θετικών επιστημών, την ιστορία και την γεωγραφία. Οι Θετικές επιστήμες με τις θαυμαστές και αλληπάλληλες ανακαλύψεις και εφευρέσεις κατέπλησαν τον κόσμο, τον λύτρωναν από δεισιδαιμονίες και προλήψεις. Βοηθούσαν όχι μόνο στην απόκτηση της πνευματικής ελευθερίας αλλά προσανατόλιζαν και προς την πολιτική ελευθερία. Στην Ελλάδα ήδη από την εποχή του Βούλγαρη και του Θεοτόκη εκδίδονται όλο και πιο πυκνά βιβλία φυσικής, χημείας και μαθηματικών. Η διδασκαλία τους ξυπνά την περιέργεια και την φιλομάθεια και την υιοθέτηση νέων παιδαγωγικών τρόπων.

Η νέα εξειδικευμένη γνώση που θα καλύψει ανάγκες του νέου ελληνισμού, θα έρθει μέσω των μεταφράσεων. Το θέμα των μεταφράσεων απασχολεί τους Φαναριώτες και ο Καταρτζής θα συμβάλλει αποφασιστικά στη συνήθεια των μεταφράσεων από σύγχρονες γλώσσες, «*πράγμα περισπούδαστον σε όλα τα βασίλεια*», όπως χαρακτηριστικά γράφει. Τα προλεγόμενα ή οι πρόλογοι των νέων βιβλίων βρίθουν από ενδιαφέρουσες πληροφορίες, παρατηρήσεις και συγκρίσεις, οι οποίες μας βοηθούν να σχηματίσουμε εικόνα για τις εκπαιδευτικές προσπάθειες της εποχής. Το διάστημα 1790-1800 μεταφράζονται και τυπώνονται στην ελληνική τόσα ξένα βιβλία, όσα δεν είχαν τυπωθεί από την Άλωση. Το πόσο σημαντικές υπηρεσίες προσφέρουν οι μεταφράσεις των έργων - συμπεριλαμβανομένων και των αρχαίων ελλήνων συγγραφέων - εκτιμήθηκε νωρίς. Ο Κολοκοτρώνης για παράδειγμα, υποστηρίζει για όσους «*φυγάδες γραμματισμένους εμετάφραζον και έστελναν εις την Ελλάδα βιβλία*» πως «*χρωστούμε ευγνωμοσύνη, διότι ευθύς οπού κανέναν άνθρωπο από το λαό εμάνθανεν τα κοινά γράμματα, εδιάβαζεν αυτά τα βιβλία και έβλεπε ποίους είχαμε προγόνους... και εβλέπαμε και εις ποίαν κατάστασιν ευρισκόμεθα τότε. Όθεν μας ήλθε εις το νου να τους μιμηθούμε και να γίνωμε ευτυχέστεροι*».

Ακολουθώντας αυτήν την πρακτική, ο Ρήγας θα μεταφράσει στα 1790 «*Το Φυσικής απάνθισμα για τους αγχίνους και φιλομαθείς Έλληνας εκ της Γερμανικής και Γαλλικής διαλέκτου ερανισθέν*». Στο προλογικό του κείμενο εντοπίζει την μικρή καρποφορία για τους απογόνους των ευκλεεστάτων Αριστοτέλους και Πλάτωνος από τα λίγα στην ελληνική βιβλία και ότι τους βλέπει «*γεγυμνωμένους από την ιδέαν της φιλοσοφίας*». Απανθίζει τα ουσιωδέστερα της Φυσικής Ιστορίας, και για να γίνουν πλέον εύληπτα επιλέγει κάποια να παρουσιάζονται σε διαλογική μορφή ανάμεσα στο δάσκαλο και τον μαθητή του, ανάμνηση του Fontenelle και συνέχιση της παράδοσης των κατ' ερωταπόκριση ελληνικών διδακτικών εγχειριδίων. Στόχος αυτής της επιλογής του απλού ύφους είναι «*δια να μην προξενήσει με την γριφότητα του ελληνισμού εις τους άλλους, εκείνο οπού έπαθα ο ίδιος σπουδάζοντας*». Επικρίνει την διδασκαλία που δίνει μόνο «*λέξεις και πάλιν λέξεις*

και αιωνίως λέξεις». Και επειδή σκοπός του είναι να ωφελήσει το Γένος επιλέγει να εκθέσει το υλικό με σαφήνεια, «όσον το δυνατόν, οπού να το καταλάβουν όλοι, και να αποκτήσουν μίαν παραμικράν ιδέαν της ακαταλήπτου Φυσικής».

Ενδεικτικά, στο κεφάλαιο “περί γης” δάσκαλος και μαθητής έχουν βγει νύχτα για να παρατηρήσουν τον ουρανό και τη σελήνη, να κάνουν αυτοψία. Η συζήτηση κατεβαίνει στη γη και στη συνέχεια στον ήλιο. Το παιδί θέτει συνεχώς ερωτήσεις για να «καταλάβει καλά εκείνα οπού έως τώρα δεν ένιωσα». Ενδιαφέρον είναι πώς ο δάσκαλος εξηγεί το ηλιοκεντρικό σύστημα: εκτός από την αναφορά στις παρατηρήσεις Γαλιλαίου και τον Κοπέρνικου, παρακινεί τον μαθητή να σκεφτεί λογικά: «Και βέβαια είναι πολλά πιθανώτερον ένα σώμα, μικρότερον ένα μιλιούνι φορές, καθώς είναι η Γη συγκρινόμενη με τον Ήλιον, να κινείται τριγύρω του, παρά το μέγα εις την μικρήν Γην». Αναφέρεται στο γεωκεντρικό σύστημα που υπερίσχυσε ως θεωρία στην Παλαιά Διαθήκη. Συνδέει την πρόοδο στο θέμα αυτό με συνθήκες ελευθερίας. *«Ο Γαλιλαίος είχε να αντιμετωπίσει την Αγίαν Ινκιζιτζιόνε, αλλά ο Κοπέρνικος ήταν σε τόπο που βασίλευε η ελευθερία και έχει κύρος το γνωμικόν του Χάλερ, οπού λέγει : όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά».*

Ο μαθητής έχει την ελευθερία να ρωτά τον δάσκαλό του ό,τι του κινεί το ενδιαφέρον ή που δεν κατενόησε, να κάνει τους δικούς του συλλογισμούς. Ο δάσκαλος τον καθοδηγεί, του υποδεικνύει ευκολότερους τρόπους υπολογισμών, του υποδεικνύει την αναλογική σκέψη, τον λογικό έλεγχο των υποθέσεων και τον αποκλεισμό όσων δεν στέκουν λογικά. Αξιοποιεί την πρότερη γνώση προτρέπει σε εύκολους πειραματισμούς (π.χ. Το νερόν..συνίσταται από σφαιρικά μόρια, οπού έχουν αναμεταξύ εις την ένωσίν τους εύκαιρα διαστήματα... Δια να το καταλάβης αυτό, βάλε ένα σωρόν πορτοκάλια και θέλης ιδής τα αναμεταξύ τους εύκαιρα διαστήματα). Υποδεικνύει επιπλέον βιβλιογραφία πχ: *«Όθεν, αν καταλάβεις καλά όσα σε εξήγησα, ημπορείς και μόνος σου να προχωρήσεις κατόπιν εις τα Στοιχεία της αστρονομίας του συγγραφέως Φεργγουζών, έως οπού πλουτίσεις απ’ολίγον ολίγον με μαθηματικας επιστήμας, και τότε να ημπορείς πλέον να διαβάζεις βαθύτερα βιβλία περίαυτής της επιστήμης».* Με την επιστημονική γνώση, που άλλοτε φαίνεται βεβαία και άλλοτε με αμφιβολίες ως προς τις δυνατότητές της επαρκούς εξήγησης των φαινομένων, εξηγούνται φαινόμενα που τροφοδοτούν δοξασίες και λαϊκές προλήψεις και προκαταλήψεις (περί των πυρίνων φαινομένων εν τω αέρι - φλόγα παίζουσα - βρωκολάκοι). Επιθυμεί γνήσιο θρησκευτικό συναίσθημα: *«Όθεν ας φωνάξωμεν όλοι ομού: Κύριε, τα έργα σου είναι μεγάλα και πολλά. Πάντα εν σοφία εποίησας και έργα των χειρών σου εισίν οι ουρανοί» «Αν δεχτώμεν την υπόθεσιν αυτήν, ήγουν πως ο Θεός δεν έκτισε τίποτες του κάκου, οι πλανήται πρέπει να αφορούν εις ένα τέλος και μίαν αιτίαν».*

Για τους Διαφωτιστές, εκτός της όσμωσης με τη γνώση των θετικών επιστημών και την επενέργεια στο πνεύμα και τον ψυχισμό, απαραίτητη είναι η καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης και της ιστορικής συνέχειας των υποδούλων

με την αρχαιότητα. Ήδη από τα μέσα του 18ου αιώνα η μετάφραση μιας αρχαίας ιστορίας του Rollin, δημοσιευμένη από τον Αλέξανδρο Καγκελλάριο, προσφέρεται «εις το ένδοξον γένος των Ρωμαίων» για να γνωρίσουν οι φιλόστοιχοι «τα ένδοξα και λαμπρά κατορθώματα των περιφανών τέκνων» της Ελλάδας. Μορφοποιείται μια θεωρία της Ιστορίας που αποβλέπει στη ανάπτυξη ιστορικής συνείδησης και το χρέος του ιστορικού να βρει σημεία επαφής ανάμεσα στους αρχαίους και νέους Έλληνες. Υπάρχει απομάκρυνση από την εκκλησιαστική ιστοριογραφία και ανάδειξη των στοιχείων της αρχαίας κληρονομιάς. Η πιο έκδηλη σημασιολογική μεταβολή βρίσκεται στη λέξη «γένος». Γράφεται χωρίς προσδιορισμό, με κεφαλαίο. Παίρνει ανάλογη σημασία με το γαλλική nation. Η στροφή προς την αρχαιότητα ευνοεί τη σπουδή των αρχαίων συγγραφέων και της ιστορίας. Ταυτόχρονα και της γεωγραφίας, αφού η πατριδογνωσία τους σπρώχνει προς την ιστοριογραφική μελέτη των τόπων τους.

Η μετάφραση του Νέου Ανάχαρση του Ζαν Ζακ Μπαρτελεμού από τον Ρήγα (1797) είναι σε αυτή τη λογική της ιστορικογεωγραφικής πατριδογνωσίας. Η δωδεκάφυλλη Χάρτα (Βιέννη 1796-1797) του, αποτελεί την κορύφωση του γεωγραφικού και χαρτογραφικού Νεοελληνικού Διαφωτισμού, και αναμφισβήτητα έναν μέγιστο σταθμό της ελληνικής χαρτογραφίας στο σύνολό της. Η Χάρτα, το αριστούργημα πολυμάθειας και υπομονής (chef-d'œuvre d'érudition et de patience) κατά ανώνυμο στο παρισινό Magasin Pittoresque το 1861, απεικονίζει τον ελλαδικό χώρο και τη βαλκανική χερσόνησο. Περιλαμβάνει δέκα επιτεδογραφίες αρχαίων πόλεων, μεσαιωνικά νομίσματα συνοδευόμενα από σχόλια για την προέλευσή τους, μυθολογικές και συμβολικές παραστάσεις, μια κάτοψη αρχαίου θεάτρου και πολλά άλλα. Δικαίως, μερικοί ερευνητές, χαρακτηρίζουν τη Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή ως ένα πολυμέσο της εποχής. Συντάχθηκε κατά υπάρχοντα χαρτογραφικά πρότυπα αλλά προσθήκες του Ρήγα όπως ο αλφαβητικός κατάλογος σημαντικών ηρώων, φιλοσόφων, βασιλέων κ.ά. προσώπων της αρχαίας ιστορίας (φ. 10, 11) και ο χρονολογικός κατάλογος των ηγεμόνων που ξεκινά από τον Μέγα Αλέξανδρο και καταλήγει στον σύγχρονο σουλτάνο Σελίμ Γ (φ. 12, 2, 3), αναπαριστούν τη σύνδεση του χώρου με το ιστορικό συνεχές και την ανθρώπινη δραστηριότητα, ανεξαρτήτως καταγωγής, κυρίως όμως με την ελληνική αρχαιότητα. Η γνώση φαίνεται για το Ρήγα να απαιτεί εύχρηστο (γι αυτό η Χάρτα κυκλοφορεί σε ανεξάρτητα φύλλα), ευχάριστο (απεικονίσεις διάφορες), διαθεματικό (ιστορία - μυθολογία, γεωγραφία, μετεωρολογία/ανεμοδείκτης), ευσύνοπτο υλικό.

Στόχος της παιδείας είναι η διαμόρφωση ηθικών προσωπικοτήτων. Η Ηθική στον Διαφωτισμό παίρνει νέο περιεχόμενο. Δεν είναι η μακαριότητα της χριστιανικής πίστης αλλά η επιδίωξη της ευδαιμονίας δηλ το μερίδιο της ευτυχίας στη ζωή. Συναντάται η λήξη σε πιο απίθανα σημεία: σε στίχους, θεατρικά έργα, μυθιστορήματα. Δρόμος προς αυτή, η αρετή ως ύψιστη ιδιότητα του πολίτη. «Τη δειλή και δουλική φρόνηση πρέπει να αντικαταστήσει η γενναία και ελευθέρια

αρετή». Ο άνθρωπος αποκτά μια μοναδική σημασία ως κοινωνικό ζώο που πρέπει να γνωρίσουμε. Η μίμηση είναι η μέθοδος για να γίνει ηθικός, να φτάσει κανείς τα καλά πρότυπα. Για τους Έλληνες που πρέπει να μιμηθούν τους αρχαίους προγόνους η μίμηση θα αρχίσει απέξω (περιβολή, γλώσσα, ονόματα) για να προχωρεί προς την ουσία. Παραδίδεται ότι ο Ρήγας γύριζε με μια αρχαία περικεφαλαία στο κεφάλι. Πρωτότυπα έργα, μεταφράσεις από ξένους και αρχαίους είναι χρήσιμα σε αυτήν την κατεύθυνση της ηθικής διαπαιδαγώγησης.

Δεν είναι τυχαίο που του Ρήγα πρώτο δημοσιευμένο έργο (1790) είναι μια μετάφραση του έργου του (Restif de la Bretonne) το Σχολείον Ντελικάτων Εραστών, ήτοι βιβλίο ηθικών περιέχον τα περιεργα συμβεβηκότα των ωραιότερων γυναικών των Παρισίων ακμαζουσών κατά τον παρόντα αιώνα. Ο Ρήγας σε αυτά τα ελευθέρια αφηγήματα προσπαθεί να δώσει έναν χαρακτήρα ηθικό (οι εμπειροχόμενοι έρωτες εις υπανδρίαν καταντούν, η οποία είναι μυστήριον) και προσφέρονται «εις όλες τις αισθαντικές νέες και νέους», που θα εύρισκαν πλούσια τροφή για τις ψυχικές ανησυχίες τους και εύχεται να τον παρακινούσαν να επιχειρήσει και άλλο ανάλογο πόνημα. Μοιάζει ως να υπονοεί στο σημείο αυτό διαδραστική σχέση Δασκάλου και εκπαιδευόμενου, δασκάλου που αντιλαμβάνεται τις ανάγκες των μαθητών του και προσφέρει τα χρειαζούμενα.

Ο Ρήγας επιθυμεί να «ηδύνει και να ωφελήσει εν ταυτώ» τον αναγνώστη του, με το να δώσει «μια αμυδράν ιδέαν των κατά την Ευρώπην ηδονικών αναγνώσεων, οι οποίαι και ευφραίνουσι και τα ήθη τρόπον τινά επανορθούν». Ας πάρουμε παράδειγμα τους ήρωες στο «Το τσιράκι του εργαστηρίου», όπου εξιστορείται η ένωση του Λέανδρου και της Χλωρής. Οι αρετές της ειλικρίνειας, της τιμιότητας, της ηθικής ακεραιότητας, της φιλομάθειας, της ορθοκρισίας, της φιλοπονίας, της σεμνότητας, του σεβασμού κοσμούν τους νέους, που γίνονται παραδείγματα. Μαζί και κάποιες αξίες που εκφράζουν την τάξη των εμπόρων: εργατικότητα, αυτάρκεια, οικονομία, χωρίς κατάχρησιν δηλ. χωρίς περιττές πολυτέλειες (π.χ. διακοπές στην εξοχή). Ένα ρεύμα φιλελευθερισμού διατρέχει αυτά τα ερωτικά κείμενα. Ο Λέανδρος αναπαράγει τις συμβουλές του πατέρα του: «Παιδί μου, με τους κατωτέρους σου, αν έχης, να στοχάζεσαι πως είναι παρόμοιοι σου. Με τους μεγαλυτέρους σου πάλιν, πως είναι καλύτεροί σου. Και πάντοτε να φέρεσαι με αγάπην εις όλους, διότι όλοι οι άνθρωποι είναι ισότιμοι» [και αλλού: «Όλοι οι άνθρωποι είναι φυσικά ισότιμοι, πλην όμως καθώς το ηξεύρετε ο ίδιος, είν'ες τον κόσμον κάποιες προλήψεις. το παν ήθελεν είναι εις μεγάλην ευτυχίαν, αν ίσως και έλειπαν αυτές από την μέσην, κι αν αφήναν τον ορθόν λόγον να διοική τα ανθρώπινα»]. Οι γυναίκες κοσμούνται με τις αρετές του φύλου τους, αλλά είναι εγγράμματες, επιθυμούν να ενημερώνονται. Παρουσιάζονται να συνομιλούν ισότιμα και με παρρησία με τους άνδρες, αλλά οι άνδρες έχουν ορθότερη κρίση. Τα ζευγάρια ζουν ευτυχή με την αγάπη.

Στην ηθική διάπλαση των νέων στοχεύει και ο «Ηθικός Τρίπους» με την μετάφραση των Ολυμπίων του Μεταστασιο, της βοσκοπούλας των Άλπεων του Μαρμοντέλ (που από πεζό το μεταφράζει και το μεταγράφει σε στίχους) και του οποίου τη ρήση «*Ο ιερός της πατρίδος έρωσ εμφωλεύει εις την καρδίαν, και η καρδιά δεν γηράσκει ποτέ*» τονίζει με κεφαλαία γράμματα στο εισαγωγικό του σημείωμα για να εξάρει ως στόχο της παιδείας την αγάπη προς την πατρίδα και την ελευθερία. Οι ιστορίες προβάλλουν «την ειλικρινεστάτην φιλίαν, την γυναικείαν σωφροσύνην, και την φυσικήν απλότητα».

Επιλέγει για τα έργα του γλώσσα απλή, στα διδάγματα του Καταρτζή, χωρίς αρχαϊσμούς, με αρκετούς ξένους όρους καταρχάς, ώστε να γίνονται τα γραφόμενα κατανοητά από όλους. Η γλωσσική καθαρότητα, δηλαδή η εξαφάνιση ξενικών λέξεων στα γραπτά του είναι εμφανής στον Ηθικό Τρίποδα και την Επαναστατική προκήρυξη. Στα Ολύμπια χρησιμοποιεί αρκετές αρχαίες ακόμη και ομηρικές λέξεις για να τονίσει την συνέχεια της ελληνικής γλώσσας. Πάντως, όπως και ο Βολταίρος, επιθυμεί στο ελεύθερο κράτος που θα προκύψει από την Επανάσταση η παιδεία να είναι δικαίωμα και υποχρέωση των πολιτών, παράγοντας προόδου των κοινωνιών. Στη «*Νέα Πολιτική Διοίκηση, Τα Δίκαια του Ανθρώπου*», άρθρο 22: «*Όλοι χωρίς εξαίρεσιν, έχουν χρέος να ηξεύρουν γράμματα. Η Πατρίς έχει να καταστήσει σχολεία εις όλα τα χωρία δια τα αρσενικά και θηλυκά παιδιά. Εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή, με την οποίαν λάμπουν τα ελεύθερα έθνη. Να εξηγούνται οι παλαιοί ιστορικοί συγγραφείς. Εις δε τας μεγάλας πόλεις να παραδίδεται η γαλλική και η ιταλική γλώσσα. Η δε ελληνική να είναι απαραίτητα*».

Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Ρήγα διαπνέονται από το πνεύμα του Διαφωτισμού και στοιχίζονται στις ανάγκες του υπόδουλου Γένους. Το εξαιρετικό του Ρήγα είναι ότι προσανατόλισε όλες του τις προσπάθειες στον αγώνα για την ωρίμανση Εξέγερση του Γένους. Δεν αναλώθηκε σε ιδεολογικές και άλλες θεωρητικές αντιπαραθέσεις (όπως π.χ. ο Κοραής για το γλωσσικό). Προέκρινε το περιεχόμενο και τη μεθοδολογία της παιδείας που ικανοποιούσαν τους στόχους για τη διάπλαση ηθικών, με ελεύθερο φρόνημα, ιστορική συνείδηση και φιλοπατρία νέων, που θα ήταν πρόθυμοι να επαναστατήσουν για ευδαιμονούσες δημοκρατικές κοινωνίες κι «*εστάθη ο μεγαλύτερος ευεργέτης της φυλής μας. Το μελάνι του θα είναι πολύτιμο ενώπιον του Θεού, όσο το αίμα του άγιο*».

Βιβλιογραφία

Βελεστινλής, Ρήγας (2000). *Άπαντα τα σωζόμενα*. Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων. Εισαγωγή επιμέλεια-σχόλια Π. Πίστας, Κ. Πέτσιος, Α. Ταμπάκη, Π. Κιτρομηλίδης. [Τόμος Α΄: *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, επιμ. Π.Σ. Πίστας, σσ. 307. Τόμος Β΄: *Φυσικής απάνθισμα*, επιμ. Κ. Θ. Πέτσιος, σσ. 310. Τόμος Γ΄: *Ηθικός Τρίπους*, Εισαγωγή Άννα Ταμπάκη, επιμ. Ines Di Salvo, σσ. 233. Τόμος Δ΄: *Νέος Ανάχαρσις*, επιμ. Άννα Ταμπάκη, σσ. 387].

- Δημαράς, Κ.Θ. (2009). *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα: Ερμής
- Τόλιας, Γιώργος (2010). «Αποχαιρετισμός στο Γένος: Αυτοκρατορία και πατριωτισμός στο χαρτογραφικό έργο του Ρήγα (1796-1797)», στο: *Χάρτα της Ελλάδος*, Ν. Κ. Κομνηνός (επιμ.). Αθήνα: Μέλιανδρος
- Χελιατσίδου, Ζαφείρω (2009). *Οι παιδαγωγικές απόψεις του Ρουσσώ στο έργο του Αιμίλιος*. Ανακτήθηκε από: <http://ikee.lib.auth.gr/record/125273/files/GRI-2011-5980.pdf>.

Ο Παιδαγωγικός ρόλος και η συμβολή του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού κατά την προεπαναστατική περίοδο στη Δυτική Στερεά Ελλάδα

Ευαγγελία Γεωργούλα
Εκπαιδευτικός Αγγλικής Γλώσσας
M.Ed., Υποψήφια Διδάκτορας
Διευθύντρια Γυμνασίου Γαλαξιδίου
georgoula.pr@gmail.com

«Τα δάκρυα δεν σκουπίζονται από μακριά... ούτε η παρηγοριά έρχεται με επιστολές...», Κοσμάς ο Αιτωλός.

Το βαφτιστικό του όνομα ήταν Κώνστας και γεννήθηκε στο Μεγάλο Δέντρο της Αιτωλίας το 1714 από γονείς θεοσεβούμενους. Τα πρώτα γράμματα τα έμαθε στο ιεροδιδασκαλείο του Γεράσιμου Λύτσικα στη Σεγδίτσα Φωκίδας και στη συνέχεια παρακολούθησε μαθήματα στη Μονή της Αγίας Παρασκευής στα Βραγγιανά των Αγράφων.

Μόλις τελείωσε το σχολείο, δούλεψε ως δάσκαλος στην ευρύτερη περιοχή της Ναυπακτίας και μόλις ιδρύθηκε η Αθωνιάδα Σχολή στο Άγιο Όρος, ήταν από τους πρώτους σπουδαστές της. Παρακολούθησε μαθήματα φιλοσοφίας, με δασκάλους τον Παναγιώτη Παλαμά, τον Ευγένιο Βούλγαρη και τον Νικόλαο Τζαρτζούλη και μελέτησε σε βάθος την Αγία Γραφή και το έργο των Πατέρων της Εκκλησίας. Το 1759 ενδύθηκε το μοναχικό σχήμα στη Μονή του Αγίου Φιλοθέου κι έλαβε το όνομα Κοσμάς. Λίγο αργότερα χειροτονήθηκε ιερέας.

Τον επόμενο χρόνο, με την προτροπή του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, Σωφρονίου Β', ο οποίος είχε εκτιμήσει τις αρετές και τον δυναμικό του χαρακτήρα, ξεκίνησε το ιεραποστολικό του έργο στο υπόδουλο έθνος, το οποίο συνέχισε αδιάλειπτα για είκοσι χρόνια και επισφράγισε με τον μαρτυρικό του θάνατο.

Ο πατρο-Κοσμάς πραγματοποίησε τέσσερις μεγάλες περιοδείες σε διάφορες περιοχές του Ελληνισμού, από την Κωνσταντινούπολη ως την Πελοπόννησο και από τα νησιά του Αιγαίου ως την Αλβανία. Κήρυττε το λόγο του Θεού σε γλώσσα απλή και κατανοητή, ενώ παράλληλα ενίσχυε το φρόνημα του υπόδουλου γένους στα δύσκολα χρόνια της Τουρκοκρατίας.

Ο φλογερός ιερωμένος προέτρεπε να ιδρύονται σχολεία και εκκλησίες, γιατί θεωρούσε το σχολείο θεμέλιο για τη θρησκευτική και ηθική αναγέννηση των Ελλήνων. «Καλύτερον, αδελφέ μου, να έχης ελληνικόν σχολείον εις την χώρα σου, παρά να έχης θρύσες και ποτάμια» έλεγε. Κατέκρινε όσους Έλληνες μιλούσαν βλάχικα ή αρβανίτικα και τους προέτρεπε να μαθαίνουν στα παιδιά τους Ελληνικά, γιατί «και η εκκλησία μας είναι εις την Ελληνικήν». Από επιστολή του προς τον αδελφόν του Χρύσανθο πληροφορούμαστε ότι ίδρυσε 10 ελληνικά σχολεία της αρχαίας ελληνικής διαλέκτου και 200 δημοτικά.

Ο ίδιος περνούσε από χωριό σε χωριό και σταματούσε σε κάθε μέρος από δύο ημέρες. Έκανε ένα πρώτο κήρυγμα το βράδυ της άφιξής του, ένα δεύτερο το επόμενο πρωί και ένα τρίτο την ίδια ημέρα το βράδυ. Σε αυτές τις ομιλίες του, σκοπό είχε να συγκεφαλαιώσει τις βασικές αλήθειες της Εκκλησίας, δείχνοντας παράλληλα τις πρακτικές συνέπειες που έχει η αλήθεια Της.

Είναι χαρακτηριστικό αυτό που είπε κάποτε στην ομιλία του σ' ένα χωριό:

«...Ήρθα στο χωριό σας, να σας κηρύξω τον λόγο του Θεού. Δίκαιο, λοιπόν, είναι να με πληρώσετε για τον κόπο μου. Όχι, όμως, με χρήματα, γιατί... τι να τα κάνω; Η πληρωμή μου είναι να βάλετε τα λόγια του Θεού στην καρδιά σας, για να κερδίσετε την αιώνια ζωή...».

Ο Κοσμάς κήρυττε την εμμονή στην ορθόδοξη πίστη. Η αγάπη προς τον Θεό και η αγάπη προς τον πλησίον είναι οι δύο άξονες γύρω από τους οποίους περιστρεφόταν περισσότερο η διδασκαλία του.

Στις 20 Απριλίου 1961, το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης ανακήρυξε τον Κοσμά τον Αιτωλό, Άγιο της Ορθόδοξης Εκκλησίας και όρισε η μνήμη του να εορτάζεται στις 24 Αυγούστου, ημέρα του μαρτυρίου του. Καθώς κήρυττε το λόγο του Θεού στο χωριό Κολικόντασι του Βερατίου (σημερινό Μπεράτι Αλβανίας) συνελήφθη στις 23 Αυγούστου 1779 με εντολή του τοπικού ηγεμόνα Κουρτ Πασά και την επομένη κρεμάστηκε από δέντρο στις όχθες του ποταμού Άψου. Το σώμα του ρίχτηκε στο ποτάμι, απ' όπου το ανέσυρε ο εφημέριος του χωριού και τον έθαψε.

Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, λοιπόν, ο Πατρο-Κοσμάς του λαού, αποτέλεσε μια μορφή ξεχωριστή. Εκδήλωσε την αγάπη του και την ευλάβειά του προς τον Θεό και τον συνάνθρωπό του, μέσα από τη ζωή του και συνέβαλε καθοριστικά στην πνευματική αφύπνιση του γένους και στην πορεία προς την Ελευθερία.

Βιβλιογραφία

Μενούνου, Κοσμά του Αιτωλού Διδαχές και Βιογραφία, Ζ' έκδοση, Εκδόσεις "Ακρίτας", Αθήνα

Απ. Βακαλόπουλος, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τομ. Δ' Τουρκοκρατία (1669--1812), εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα, 2005, σελ. 367

Kitromilides, Paschalis M. (2013). *Enlightenment and Revolution: The Making of Modern Greece*. Harvard: Harvard University Press. σελ. 126.

Κωνσταντίνος Χολέβας, Ο άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός και η πνευματική προετοιμασία του 1821, Ο ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ, τεύχ. 3, Μάρτιος 2014.

Μαμασούλα Μαρία, «Παιδεία και γλώσσα στον Άγιο Κοσμά τον Αιτωλό», Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Σχολή Επιστημών Αγωγής. Τμήμα Παιδαγωγικό Νηπιαγωγών 2001.

Αναζητώντας τα χνάρια του Ελληνισμού στα χειρόγραφα της Ιεράς Μονής Προυσού

Λάππα Π. Βασιλική

Εκπαιδευτικός, Δασοπόνος, Msd Οικολογία & Διαχείριση Περιβάλλοντος
vaslappa@aua.gr

Καθώς ο τόπος μας, η Ευρυτανία, αποτέλεσε πεδίο των προεπαναστατικών και επαναστατικών δράσεων, λόγω των γεωφυσικών δεδομένων και των κοινωνικών συνθηκών, που αυτά τα δεδομένα δημιούργησαν ως επιλογές, στους γηγενείς πληθυσμούς ανά γενεά, είναι τεράστιο σε αξία το ιστορικό και πολιτιστικό της κεφάλαιο, παραμένοντας έως σήμερα, ανεξερεύνητο σε πολλές του πτυχές .

Κατά την προσωπική μου εκτίμηση, υποχρέωση του σημερινού σχολείου είναι να υποστηρίξει στην πράξη προγράμματα τοπικής ιστορίας, που υπηρετούν την εκπαίδευση των πολιτών για την αειφορία, καλλιεργώντας την προσωπική και συλλογική ευθύνη των κοινωνιών, και την ιστορική και εθνική τους συνείδηση.

Μέσα από προγράμματα περιβαλλοντικής και ιστορικής διερμηνείας, οι μαθητές έχουν την ευκαιρία να παρακολουθήσουν τα ίχνη της ανθρώπινης παρουσίας στα βουνά της Ευρυτανίας, από τα προϊστορικά χρόνια, όπως αυτό πιστοποιείται από τα ευρήματα της περιοχής Αη Σώστης του Μικρού Χωριού, που εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Λαμίας (Κάστρο), έως τη Βυζαντινή περίοδο και τους ύστερους αιώνες της Οθωμανικής κυριαρχίας και ασφαλώς της νεότερης ιστορικής περιόδου.

Στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας έχουμε ιστορικά τεκμήρια που αποδεικνύουν τη συνεχή παρουσία κατοίκων στις πολυπληθής ορεινές κοινότητες των επαρχιών που συγκροτούν τα σημερινά όρια της Ευρυτανίας, που διατηρούσαν μια ισχυρή κτηνοτροφική οικονομία και ένα δίκτυο οικονομικών δραστηριοτήτων από τα προϊόντα παραγωγής (τυροκομία, εμπόριο μαλλιών, κ.α.) και μεταποίησης από αυτή (οικοτεχνία υφαντών, καποραπτική, κ.α.) που ξεπερνούσαν τα όρια που μπορεί ένας σημερινός κάτοικος να φανταστεί, με δεδομένο τον πληθυσμιακό και οικονομικό μαρασμό των τελευταίων δεκαετιών. Χαρακτηριστική του μεγέθους και των δυνατοτήτων της ορεινής οικονομίας της εποχής, είναι η ανταπόκρισή των καποραπτών της Άμπλιανης σε παραγγελία αδιάβροχων υφαντών ενδυμάτων για το στρατό του Ναπολέοντα, στην εκστρατεία του ενάντια στους Πρώσους.

Η σύνδεση της ορεινής ζώνης με το οικονομικά κέντρα των πεδινών περιοχών και ιδιαίτερα με την Κωνσταντινούπολη, όπου άκμαζε ευρυτανική παροικία (Αδερφότητα Μικροχωριτών, Σχολές Ελληνικών Γραμμάτων Αγράφων, Ι. Μ. Προυσού, κ.α) συνέθετε μια κραταιά πληθυσμιακά, πολιτισμικά και οικονομικά (αυτάρκεια αγαθών – εμπόριο) ορεινή επαρχία, όπως την περιγράφουν έγκυρες πηγές (κείμενα ευρωπαϊών περιηγητών, αρχεία φοροεισπρακτόρων, αρχεία μονών, κ.α.).

Για τούτο, τόσο στα προεπαναστατικά χρόνια (κλέφτες και αρματολοί των Αγράφων) όσο και στο μεγάλο ξεσηκωμό του ελληνικού γένους οι αρματολικές οικογένειες της περιοχής, όσο και οι κλέφτες καπεταναίοι (Μπουκοβαλαίοι, Γιολδασαίοι, Λεπενιωταίοι, κ.α.) συνιστούσαν μια τάξη ενόπλων με κοινή προέλευση και εναλλασσόμενους ρόλους (από την εποχή του Μουράτ Β΄, αρχές 15^{ου} αιώνα) που μετείχαν της επανάστασης με τους δικούς τους όρους, καθώς τα προσωπικά ή τοπικά συμφέροντα δεν στοιχιζόταν πάντοτε με αυτά της κεντρικής διοίκησης, όπως αποδεικνύει η ανάλυση των γεγονότων των δύο ισχυρών στρατηγών της επανάστασης που έδρασαν στην περιοχή. Του Μάρκου Μπότσαρη και του Γεώργιου Καραϊσκάκη.

Αυτό το ιστορικό κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο, οφείλουμε να οδηγήσουμε τους μαθητές μας να το εντάξουν στο ευρωπαϊκό πολιτικό πεδίο, και να φωτίσουμε τις πολιτικές και διπλωματικές σχέσεις των ισχυρών προσώπων, που όριζαν και τις τύχες των απλών ορεισίβιων επαναστατών, που πολεμούσαν αποφασισμένοι για ελευθερία ή θάνατο.

Σε εφαρμοσμένα εκπαιδευτικά προγράμματα Τοπικής Ιστορίας με μαθητικές ομάδες της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης σχολείων του Καρπενησίου, αναζητήσαμε τεκμήρια και ιστορικούς τόπους που συνδέονται με την επαναστατική δράση των δύο οπλαρχηγών – ηρώων της εθνικής μας παλιγγενεσίας που απέσπασαν τον ελίκρινη θαυμασμό, τόσο των συγχρόνων τους συμπολεμιστών και ευρωπαίων πολιτικών, όσο και των μεταγενέστερων ιστορικών και πολιτών.

Τον γενναίο Σουλιώτη στρατηγό συναντάμε στη νυχτερινή επίθεση αυτοθυσίας στο Κεφαλόβρυσο Καρπενησίου, στην ιστορική μάχη που του στέρησε τη ζωή, όταν ο Μουσταή Πασάς της Σκόδρας με πολυάριθμο στρατό από επίλεκτους Αλβανούς (Τζελαλεντίν Μπέη) επιβάλλεται στη Δυτική Στερεά, καθώς το Μεσολόγγι προβάλλει ηρωική άμυνα στην πρώτη του πολιορκία και ενώ οι έριδες και οι μικροφιλοδοξίες των Ελλήνων οπλαρχηγών σπέρνουν πλήρη αναρχία στις γύρω περιοχές. Οι μαθητές ερχόμενοι σε επαφή με τον αντίκτυπο του ηρωικού θανάτου του Μάρκου Μπότσαρη, έχουν την ευκαιρία να ανακαλύψουν και να συνδέσουν πολιτικές επιλογές των ισχυρών κρατών της Ευρώπης (Γαλλίας, Αγγλίας), που είχαν αποφασίσει να οδηγήσουν με τη διπλωματία την επανάσταση του έθνους, στην εγκαθίδρυση ενός μικρού σε έκταση κράτους, που λόγω της οικονομικής του ανεπάρκειας, θα μπορούσαν να διαχειρίζονται ως προτεκτοράτο. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι ο Μ. Μπότσαρης είχε συγγράψει μετά από παρότρυνση του Πουκεβίλ, το πρώτο Ελληνοαρβανίτικο Λεξικό σε ηλικία 18 ετών στην Κέρκυρα, όταν υπηρετούσε στο στρατό του Ναπολέοντα, η οικογένειά του, σύζυγος και 2 παιδιά, είχε καταφύγει για αποφυγή των αντιποίνων των εχθρών στη Μασσαλία, τα όπλα του βρίσκονται στο Λούβρο, και σήμερα στο Μετρό του Παρισίου υπάρχει σταθμός αφιερωμένος στον γενναίο στρατηγό.

Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης, επέλεξε τα αλατόμητα βουνά της Ευρυτανίας για τις δύσκολες ώρες, τόσο προσωπικές, λόγω της επιβαρυσμένης υγείας του, όσο και πολιτικές, λόγω των διώξεων που υπέμενε, θύμα διαβολών και αθέμιτου ανταγωνισμού, μεταξύ πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας, με προεξέχοντα τον Αλ. Μαυροκορδάτο. Άρρωστος και κυνηγημένος έχτισε τους δύο αμυντικούς πύργους που διασώζονται έως σήμερα στις εισόδους της Μονής Παναγιάς Προυσιώτισσας. Εκεί τον βρήκε και το σκληρό μαντάτο του θανάτου του «αδερφού» του Μάρκου Μπότσαρη, και έσπευσε να τον νεκροφιλήσει, και να ευχηθεί να φύγει κι αυτός στη μάχη, όπως αρμόζει στον αδιάλλακτο και ασυμβίβαστο πολεμιστή.

Η ιστορική Μονή Προυσού. Στο βάθος ο Ανατολικός Πύργος του Καραϊσκάκη, αμυντικό έργο του οπλαρχηγού την περίοδο που κατέφευγε για τις ανάγκες νοσηλείας του στη Μονή

Στους τόπους που έδρασαν οι δύο αυτές μορφές της Ελληνικής Ιστορίας, στα τοπικά μουσεία που φυλάσσονται τεκμήρια της πορείας τους στην επανάσταση, οι μαθητές αναζήτησαν πηγές και μαρτυρίες, όσων για αυτούς διαβάζουν σε λίγες γραμμές στο σχολικό τους βιβλίο. Στο κειμηλιαρχείο της Μονής Προυσού, πέρα από τα άλλα μνημεία βυζαντινής τέχνης και των επαναστατικών αγώνων, ιδιαίτερη εντύπωση τους έκαναν πάντοτε τα χειρόγραφα. Για πρώτη φορά είδαν εκεί

κυριλλική γραφή και μικρογραφίες, δίνοντας το έναυσμα για απορίες και ερευνητικά ερωτήματα που έπρεπε να απαντηθούν. Πώς είχαν φτάσει αυτά τα χειρόγραφα εκεί, στη μονή που στέκει ως αετοφωλιά στο φυσικό φρούριο του φαραγγιού; Ποιοι και πως μερίμνησαν για την εκπαίδευση των Ελλήνων; Πως η παροικία των Ευρυτάνων της Κωνσταντινούπολης επικοινωνούσε με τους γηγενείς και τις κοινότητές τους;

Η προσωπική τους εμπλοκή σε αυτή τη διερεύνηση και τα αισθήματα που τους γεννούνται, είναι η μαγιά που θα κουβαλούν στο μέλλον, αναζητώντας τις «δικές τους» ερμηνείες των γεγονότων και των προσώπων των βιβλίων της Ιστορίας και συνδέοντάς τα με την οικογενειακή τους ιστορία, όπου αυτό είναι εφικτό, μέσα από έγκυρες πηγές και μαρτυρίες, μακριά από μυθοπλασίες και φανατισμούς.

Έτσι από τα κινήματα του Ανθρωπισμού και της Γαλλικής Επανάστασης, τα ονόματα του Χιώτη γιατρού Κοραή, του Πατριάρχη Γρηγορίου του Ε΄ και των Φαναριωτών που διαβάζαμε στο σχολικό εγχειρίδιο, φτάσαμε σε εκείνα του Ευγένιου, του Γιαννούλη, του Καστανοφύλλη και άλλων Δασκάλων του Γένους που αγωνίστηκαν για την αφύπνιση του σκλαβωμένου έθνους στα βουνά της ιδιαίτερης πατρίδας μας.

Αγαθίδειος Βιβλιοθήκη, Ευεργέτημα και κληροδότημα Αναστάσιου Αγαθίδη (Προυσός 1816-Λονδίνο 1881)(Πηγή: Θανασούλα, 2015)

Οδηγηθήκαμε στην Αγαθίδειο Βιβλιοθήκη Προυσού, κληροδότημα του ελληνοδιδάσκου Αγαθίδη, όπου με πρωτοβουλία του Ελληνικού Σχολείου Προυσού, οι μαθητές συμμετείχαν σε ένα αποκαλυπτικό και εξαιρετικά δημιουργικό εργαστήριο παλαιογραφίας και αντιγραφής διακοσμητικών των χειρογράφων της συλλογής χειρογράφων της Ι.Μ. Προυσού, με την επιμέλεια της κ. Λεονής Θανασούλα και σε συνεργασία με τον εξαίρετο παλαιογράφο κ.

Αγαμέμνονα Τσελίκια, υπεύθυνο του Παλαιογραφικού Αρχείου του Μορφωτικού Ίδρύματος της Εθνικής Τραπέζης.

Η Αγαθίδειος Βιβλιοθήκη βρίσκεται σε υψόμετρο 850μ. στην πλατεία της κοινότητας Προυσού Ευρυτανίας. Αποτελεί το μοναδικό εναπομείναν υλικό τεκμήριο της ζωής του ευεργέτη Αναστασίου Αγαθίδη (Προυσός 1816-Λονδίνο 1881), όπως και του Αγαθιδείου κληροδοτήματος με το οποίο «άλλαξε την ιστορία της εκπαίδευσης στην ορεινή Αιτωλία και συνέβαλλε στη μόρφωση χιλιάδων παιδιών», όπως αναδεικνύεται από το ερευνητικό έργο της κ. Θανασούλα, που μελέτησε τη ζωή και το έργο του ιδρυτή της βιβλιοθήκης, την προσωπικότητά του και την ενδιαφέρουσα πορεία του ως διδασκάλου των ελληνοπαίδων της ισχυρής ελληνικής παροικίας του Λονδίνου, μέσα στην Βικτωριανή περίοδο.

Η μαθητική ομάδα που συμμετείχε στο εργαστήριο βυζαντινών χειρογράφων που οργάνωσε και προσέφερε η Ιστορικός και διαχειρίστρια πολιτιστικών πόρων, κ. Θανασούλα Λ. (Πηγή: Λάππα, 2019)

Ο ιδρυτής της, Αναστάσιος Αγαθίδης (Προυσός 1816-Λονδίνο 1881) γιός του ιερέα Δημητρίου Καπέρδα, έμεινε ορφανός από μητέρα εννέα ετών. Μεγάλωσε στο μοναστήρι του Προυσού κοντά στον ιερομόναχο αδελφό του, Γερμανό. Εκεί ο Αγαθίδης πήρε την πρώτη του μόρφωση στη Σχολή Ελληνικών Γραμμάτων της Ρούμελης την οποία είχε ιδρύσει ο ηγούμενος και αναμορφωτής της μονής Κύριλλος Καστανοφύλλης (1775 Καστανιά Ευρυτανίας-1835 Άγιο Όρος) στις παρυφές της Επανάστασης (1819-1820).

Η ύπαρξη της βιβλιοθήκης της μονής υπήρξε καταλυτική για την πνευματική διαμόρφωση του φιλομαθούς Αναστασίου και προπομπός της δικής του προσφοράς προς την κοινότητα πολλά χρόνια μετά, σύμφωνα με την ιστορικό.

Ολοκληρώνοντας τις σπουδές του στο Σχολείο Ελληνικών Γραμμάτων που διατηρούσε η Μονή, οδηγήθηκε στην αλληλοδιδασκτική Σχολή της Αίγινας, Κεντρικό

σχολείο που ιδρύθηκε επί διακυβέρνησης Ιωάννη Καποδίστρια, όπου εκεί πιθανόν έλαβε το όνομα «Αγαθίδης» από τους δασκάλους του, χάριν της αγαθής και φιλομαθούς φύσης του. Σύμφωνα πάντα με τις ίδιες πηγές της κ. Θανασούλα, στην Αίγινα ήρθε σε επαφή με τον διδάσκαλο του Γένους Θεόκλητο Φαρμακίδη και γίνεται ένας από τους πρώτους δασκάλους του ελεύθερου νεοελληνικού κράτους στην Αθήνα κατά την εποχή της Βαυαροκρατίας.

Απόφοιτος πλέον και ελληνοδιδάσκαλος, ανταποκρίθηκε στην πρόσκληση του πρεσβευτή της Ελλάδος στο Ηνωμένο Βασίλειο, Σπυρίδωνα Τρικούπη και βρέθηκε στο Λονδίνο, διδάσκαλος της κραταιάς ελληνικής κοινότητας της Διασποράς, για τέσσερις δεκαετίες.

Μερίμνησε ώστε μετά το θάνατό του η βιβλιοθήκη του να μεταφερθεί με πλοίο στην Πάτρα και από εκεί με μουλάρια στη γενέτειρά του στον Προυσό, με σκοπό την προσφορά γνώσης στους συμπατριώτες του, καθώς δεν λησμόνησε ποτέ την εκπαίδευση που ο ίδιος έλαβε στο σχολείο της Μονής, που όρισε τη ζωή του.

Μαθητές και μαθήτριες απολαμβάνουν το εργαστήριο που προσέφερε το Ελληνικό Σχολείο Προυσού αξιοποιώντας τα χειρόγραφα της ιστορικής Μονής Προυσού. (Πηγή: Ελληνικό Σχολείο Προυσού)

Με αυτά τα ιστορικά δεδομένα, η συλλογή του Αγαθίδη, όπως προκύπτει από το ερευνητικό έργο που αναμένεται να δημοσιευτεί σύντομα, «ξεπερνά την στενή οπτική μιας βιβλιακής συλλογής και εκτείνεται στο πεδίο της ιστορίας, γεγονός που της προσδίδει το χαρακτηριστικό της Ιστορικής». Και με απλά λόγια ο ευεργέτης Αγαθίδης, πορεύτηκε στο δρόμο του Ηγούμενου της Ι. Μ. Προυσού Κύριλλου, πιστεύοντας βαθιά στη δύναμη της παιδείας του Ελληνικού Έθνους.

Ο Κύριλλος Καστανοφύλλης υπήρξε Ηγούμενος και αναμορφωτής της Ι.Μ. Προυσού, αγιορείτης μοναχός, μαθητής του Νικόδημου Αγιορείτη. Βασικός άξονας της αναμόρφωσης της μονής που πραγματοποίησε πέραν της οικονομικής οργάνωσης, ήταν η δημιουργία σχολείου και βιβλιοθήκης με δωρεά διακοσίων

πενήντα βιβλίων του τα οποία έφερε από το Όρος και ο συνεχής εμπλουτισμός της από την Κωνσταντινούπολη και άλλα μέρη καθ' όλη την περίοδο της ηγουμενίας του.

Όλα τα βιβλία έφεραν την υπογραφή του, ενώ συνόδευσε την προσφορά του προς τη μονή με αφιερωματικό κείμενο. Το πιθανότερο είναι ότι βρήκε την παλιά βιβλιοθήκη σε διάλυση. Μετέφερε την αγιορείτικη παράδοση κι επιδόθηκε με ζήλο στην αντιγραφή χειρογράφων της βιβλιοθήκης, όπως και στην οργάνωση αυτών και των εντύπων βιβλίων της μονής.

Καλλιγράφος, μουσικός και υμνογράφος ο Κύριλλος Καστανοφύλλης, συνέγραψε την ακολουθία της Ιεράς Εικόνας και της Ιεράς Διηγήσεως της Προυσιώτισσας. Συνέταξε τον πλήρη κατάλογο των βιβλίων του και για να προλάβει τυχόν κινδύνους για την επιβίωσή της αναφέρει: «...ώστε είναι αυτά και διαμένειν ίδια, αναφαίρετα και αναπόσπαστα αυτής κτήματα εις αιώνα τον άπαντα, δια την ωφέλειαν των εν αυτή ασκουμένων αδελφών, μηδενός ισχύοντος ξεμακρύνειν τινά βίβλον από το Μοναστήρι ή χαρίσει ή πωλήσει, ανατρέπων ταύτην την αφιέρωσιν. Όστις δε μετά την αποβίωσίν μου... επιχειρισθή σφετερίσασθαι ταύτα εν λόγω κληρονομίας, ο τούτος δώσει λόγον τω απροσωπολήπτω Κριτή».

Όντας ήδη εν ζωή ο Κύριλλος, ένα βιβλίο με την αφιέρωσή του εκλάπη και πωλήθηκε στην Ύδρα. Σήμερα σώζονται ελάχιστα από τα βιβλία του, κατά κύριο λόγο Εκκλησιαστικά, Θεολογικά, Φιλολογικά, Ιστορικά, Νομικά, Φυσικομαθηματικά, Γεωγραφικά, εκδόσεις ευρωπαϊκών τυπογραφείων και του Τυπογραφείου Κωνσταντινουπόλεως. Η βιβλιοθήκη της μονής περιέχει κυρίως μαθηματάρια, εκπαιδευτικά δηλαδή χειρόγραφα, και έντυπα βιβλία. Αν και δεν περιλαμβάνει ούτε ένα βιβλίο του Κοραή, γεγονός που αντανακλά την επίδραση της φιλίας του με τον Πατριάρχη Γρηγόριο Ε', προμηθεύεται βιβλία του Νεοελληνικού Διαφωτισμού όπως την «Νομαρχία Ανωνύμου του Έλληνο».

Οι μαθητές ως συνεχιστές της πολιτιστικής κληρονομιάς (Πηγή: Ελληνικό Σχολείο Προυσού)

Μελετώντας την τοπική μας ιστορία όχι ξεκομμένη αλλά μέσα στο ιστορικό πλαίσιο της ευρύτερης εθνικής ιστορίας, προσεγγίσαμε ιστορικές πηγές, τεκμήρια

του υλικού και άυλου πολιτισμού μας, δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στην άμεση και έμμεση προσέγγισή τους, ώστε να προφυλάσσουμε πάντα τους μικρούς ερευνητές από επισφαλή συμπεράσματα.

Στα ίχνη του Γ. Καραϊσκάκη, στο κειμηλιαρχείο της Μονής θαυμάσαμε τα όπλα του, τα λάφυρα, έργα υψηλής Ισλαμικής τέχνης, που πρόσφερε ως αφιερώματα στην Παναγία και τα συνδέσαμε με τη βιογραφία του και τις επιλογές του ως άνθρωπο και στρατιωτικό. Στη Δομνίστα Ευρυτανίας, στα λημέρια του Γ. Καραϊσκάκη και των ντόπιων οπλαρχηγών, επισκεφτήκαμε το σπίτι του Φαρμάκη, Φαρμακίδειο Ιστορικό Κέντρο, του γιατρού που περιέθαλψε τον άρρωστο στρατηγό.

Στο Μικρό Χωριό της Ευρυτανίας περπατήσαμε στο στρατόπεδο του Μάρκου Μπότσαρη και ήπιαμε νερό στη βρύση που τον έπλυναν οι σύντροφοί του πριν τον ετοιμάσουν για την πορεία της επιστροφής στο Μεσολόγγι για την ταφή του. Στο Κεφαλόβρυσο αναπαραστήσαμε την ηρωική μάχη και διερμηνεύσαμε τα δεδομένα της με βάση τις μαρτυρίες και καταγραφές.

Στους χώρους των Γενικών Αρχείων Κράτους Καρπενησίου, είχαμε τη χαρά να μελετήσουμε οικογενειακά τεκμήρια ιστορίας και να κατανοήσουμε τη διαφορά ανάμεσα σε ένα επίσημο κρατικό έγγραφο - τεκμήριο και σε μια χειρόγραφη, προσωπική μαρτυρία.

Πηγές που μελετήσαμε ήταν:

α/α	Είδος πηγής	Περιγραφή
1	Άμεση	Προφορική μαρτυρία - συνέντευξη με γονείς, παππούδες, γιαγιάδες, συγγενικά πρόσωπα από όπου αντλήθηκαν στοιχεία για την καταγωγή των μαθητών και το γενεαλογικό τους δέντρο.
2	Έμμεση	Λογοτεχνικά έργα - ποιητικά έργα του Δ. Σολωμού, η δημοτική ποίηση (μοιρολόγι του Μάρκου, κλέφτικα τραγούδια, κ.α.)
3.	Άμεση	Φυσικό περιβάλλον, το λημέρι και στρατόπεδο του Μάρκου Μπότσαρη στο Μικρό Χωριό, ο ιστορικός χώρος της μάχης του Καρπενησίου στο Κεφαλόβρυσο, η βρύση του Μάρκου Μπότσαρη.
4	Άμεση	Ανθρωπογενές περιβάλλον : 1. Ο Κήπος των Ηρώων στο Μεσολόγγι 2. Ο τάφος του Μάρκου Μπότσαρη 3. Η Αίθουσα των ηρώων στο ιστορικό κτίριο της Βουλής των Ελλήνων 4. Οι Πύργοι του Καραϊσκάκη στον Προυσό Ευρυτανίας 5. Το Μοναστήρι της Παναγιάς Προυσιώτισσας 6. Το Κειμηλιαρχείο της Μονής 7. Το Ιστορικό Μουσείο της Ιερής Πόλης Μεσολογγίου 8. Το Ιστορικό Μουσείο – Φαρμακίδειο στη Δομνίστα Ευρυτανίας 9. Το Ιστορικό Μουσείο Μικρού Χωριού

		10. Η Αγαθίδειος Βιβλιοθήκη Προυσού
5	Άμεσα	Αρχειακά έγγραφα των Γενικών Αρχείων Κράτους Ευρυτανίας
6	Άμεσα	Χειρόγραφα της Ιεράς Μονής Προυσού
7.	Άμεσα	Άυλη πολιτιστική κληρονομιά χοροί
8	Άμεσα	Ενδυμασίες, όπλα, νομίσματα, έργα τέχνης όπως τα όπλα του Γεώργιου Καραϊσκάκη, καντήλια και αφιερωματική ασημένια ένδυση της εικόνας της Παναγιάς, ανδριάντας του Μάρκου Μπότσαρη, ψηφιδωτό του Μ. Μπότσαρη

Το καταστάλαγμα των βιωματικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων τοπικής ιστορίας και πολιτισμού, είναι για τους μαθητές κάθε ηλικίας, πρώτιστα συναισθήματα, αισθήματα και ερείσματα για μελλοντικές επιλογές. Ως προς αυτά, οι μαθητικές ομάδες, είχαν να καταθέσουν πλήθος καταγραφών και πλούτο αισθημάτων, σε επίπεδο αξιολόγησης.

Εκείνο, ωστόσο που προσθέτει το χαρακτηριστικό της επιτυχίας σε ένα τέτοιο διερευνητικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα, είναι το αβίαστο συμπέρασμα στο οποίο οδηγούνται οι εμπλεκόμενοι μαθητές και μαθήτριες, για τη βαρύτητα της ίδιας της ιστορίας, ως επιστήμης του ανθρώπου, και τις αρχές που οφείλει να υπηρετεί για την πρόοδο των κοινωνιών.

Πέρα από την προσέγγιση ιστορικών γεγονότων, ημερομηνιών, τοπωνυμίων, κ.α. ως εκπαιδευτικοί οφείλουμε να αναδεικνύουμε την ιστορία για τα παιδιά, σε προσωπική υπόθεση. Σε πεδίο έρευνας και μελέτης, που οι ίδιοι οι μαθητές και οι μαθήτριες, ως μέλη της κοινότητας, της τοπικής κοινωνίας, αξίζει να εμπλακούν, αναζητώντας απαντήσεις, που δεν βρίσκονται στα σχολικά τους εγχειρίδια!!

Βιβλιογραφία

Βασιλείου, Π. (1978). *Οι Σχολές των Αγράφων στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*. Η.Π.Α. Γκιόλια, Μ. (1986). *Συμβολή στην Ιστορία του κοινωνικού και πολιτισμικού χώρου της Ευρυτανίας και των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατία*. Αθήνα: Εταιρεία Ευρυτάνων Επιστημόνων.

Γκιόλια, Μ. (2004). *Παραδοσιακό δίκαιο και οικονομία του τσελιγκάτου*. Αθήνα: Πορεία.

Γκιόλια, Μ. (2005). Τα βουνά ως πλαίσιο του πολιτισμού και της ιστορίας των Ευρυτάνων. Τα βουνά στην ψυχή του ευρυτανικού λαού. Πρακτικά Α΄ Παγκόσμιου Συνεδρίου Ευρυτάνων. Αθήνα: Εκδ. Πάραλος.

Γκιόλια Μ. (1999). *Ιστορία της Ευρυτανίας στους νεότερους χρόνους (1393-1821)*. Αθήνα: Πορεία.

Ελληνικό Κέντρο Πολιτικών Ερευνών Παντείου Πανεπιστημίου (ΕΚΠΕ). (1995). *Η Ευρυτανία κατά τους Επαναστατικούς και Μετεπαναστατικούς Χρόνους, 170 χρόνια από τον θάνατο του Μάρκου Μπότσαρη*. Αθήνα: Επιστημονική Βιβλιοθήκη ΕΚΠΕ.

Θανασούλα, Λ. (2015). *Σπάνια βιβλία, σπάνιοι άνθρωποι, Αναστάσιος Αγαθίδης*. Αθήνα: Αγαθίδειος Βιβλιοθήκη Προυσού.

Θανασούλα, Λ. (2019). *Προυσός, Άνθρωποι και Βιβλία, Σελίδες από την Αγαθίδειο Βιβλιοθήκη Προυσού*. Αθήνα: Εκδ. Ελληνικό Σχολείο Προυσού.

Θανασούλα, Λ. (2021). *Αγαθίδειος Βιβλιοθήκη Προυσού, Μια βικτωριανή βιβλιοθήκη της Διασποράς στον ελλαδικό χώρο*. Αθήνα: Εκδ. Μίλητος.

Λεοντσίνη, Γ. (1999). *Ιστορία - περιβάλλον και η διδακτική τους*. Αθήνα.

Λεοντσίνη, Γ. (1996). *Διδακτική της Ιστορίας - Γενική - τοπική ιστορία και περιβαλλοντική εκπαίδευση*. Αθήνα.

Λιάβα, Λ. (2008). Η ιστορική αφήγηση στα τραγούδια, ιστορικά, ακριτικά, παραλογές, νεότερα ιστορικά τραγούδια, στο *ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ Ιστορία-Παράδοση- Ταυτότητα*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων.

Παναγιωτοπούλου, Μ. (2003). *Αναζητώντας το παρελθόν του τόπου μας*. Καρπενήσι: Εκδ. Επτάλοφος.

Πανευρυτανική Ένωση (2010). *Ιστορία & Πολιτισμός της περιοχής του Δήμου Δομνίστας Ευρυτανίας, στα Πρακτικά Συνεδρίου 23-25 Ιουλίου 2010, Τόμος Α & Β*.

Παπαδόπουλος, Κ.,Ο. (2006). *Καραϊσκάκης και η Δομνίστα Ευρυτανίας*. Αθήνα: Έκδοση Φιλοπροόδου Συλλόγου Δομνίστας.

Σβορώνου, Ν. (1987). *Ανάλεκτα Νεοελληνικής Ιστορίας και Ιστοριογραφίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Σβορώνου, Ν. (1999). *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Σπυριδάκη, Γ.Κ. και Περιστερή, Σπ. (1999). *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, ανατύπωση.

Χαλατσά, Χ. (χχ). *Ρουμελιώτικα δημοτικά τραγούδια*. Αθήνα: Γαλαίος.

Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά της Ελλάδας. Προσπελάστηκε στις 16-06-2019
http://ayla.culture.gr/rural-space-as-cultural-heritage-booklet/?fbclid=IwAR2lw1w8o78miBmo1N2ZD3J3HFQyseA3V-0Bzx30y3Af3rNSbYmUwepkp_Y.

Ελληνικό Σχολείο Προυσού.

<https://www.facebook.com/profile.php?id=100028312345304>.

Η περί Παιδείας και Εκκλησίας μέριμνα του Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια

Χαράλαμπος Ανδρέοπουλος
Εκπαιδευτικός, Θεολόγος, PhD
Συντονιστής ΕΕ, ΠΕΚΕΣ Στερεάς Ελλάδας
xandreo@sch.gr

Ο κόμης Ιωάννης Καποδίστριας (1776 –1831) ήταν Έλληνας διπλωμάτης και πολιτικός. Διετέλεσε υπουργός Εξωτερικών της Ρωσικής Αυτοκρατορίας και αργότερα πρώτος Κυβερνήτης του νέου ελληνικού κράτους κατά τη μεταβατική περίοδο κατά την οποία η χώρα τελούσε υπό την προστασία των Μεγάλων Δυνάμεων⁵². Ως Κυβερνήτη - με επταετή θητεία - τον εξέλεξε στις 14 Απριλίου 1827 από την Εθνική Συνέλευση της Τροιζήνας. Από τη θέση του Κυβερνήτη ήρθε σε τριβή με τους τοπικούς αξιωματούχους με αποτέλεσμα τη δολοφονία του στις 9 Οκτωβρίου 1831, στο Ναύπλιο, από τον αδελφό και τον γιο του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, σε αντίποινα της φυλάκισης του τελευταίου.

Ως Κυβερνήτης ανεκήρυξε την ίδρυση της Ελληνικής Πολιτείας και προώθησε σημαντικές πολιτικές για την οργάνωση της κρατικής μηχανής, καθώς και για τη θέσπιση του νομικού πλαισίου της νέας πολιτείας. Τα οράματα για μια ελεύθερη Ελλάδα, ανεξάρτητη και κοινωνικά δίκαιη, βρήκαν σε μεγάλο βαθμό πρόσφορο έδαφος και δικαίωση κατά τη βραχύβια αλλά γόνιμη κυβερνητική τετραετία του Ιωάννη Καποδίστρια. Στα προτάγματα αυτής του της πολιτικής ενέταξε και τη φροντίδα του περί Παιδείας και Εκκλησίας, θέμα για το οποίο θα αναφερθούμε στη παρούσα εισήγηση.

Ο Καποδίστριας βρήκε την Παιδεία διαλυμένη και στην ουσία μη λειτουργούσα λόγω των χρόνων του πολέμου από το 1821 και μετά. «...Διά τα σχολεία χρειάζονται οικήματα, εγώ δε φθάσας ενταύθα εύρηκα μόνον καλύβας όπου εσκεπάζοντο πλήθος οικογενειών πειναλέων». Οι ιδέες του Καποδίστρια για την παιδεία των Ελλήνων πήγαζαν από το Πιστεύω του. Συνοπτικά μπορούμε να πούμε αυτό που ο ίδιος έγραφε: «...Αποτελεί Θεία τιμή το να αναθρέψει κάποιος Ελληνόπαιδες, με τις γνώσεις της Ιεράς μας Θρησκείας, να τους εκπαιδεύσει στην πάτριον γλώσσα και να τους προπαρασκευάσει για ανώτερες Πανεπιστημιακές σπουδές». Δεν είναι τυχαία η ίδρυση Υπουργείου «επί των Εκκλησιαστικών και της

⁵² Όταν έφτασε στην Ελλάδα ο Καποδίστριας, η Επανάσταση βρισκόταν ακόμη σε εξέλιξη. Εκκρεμούσαν ο βαθμός ανεξαρτησίας του κράτους (αν θα ήταν αυτόνομο ή ανεξάρτητο) και ο καθορισμός των συνόρων του, ακόμη, δεν είχαν σταματήσει οι πολεμικές επιχειρήσεις. Η τελευταία μάχη δόθηκε στις 12 Σεπτεμβρίου 1829 στην Πέτρα της Βοιωτίας, όπου ελληνικές δυνάμεις με επικεφαλής τον Δημ. Υψηλάντη επικράτησαν επίλεκτων τουρκικών δυνάμεων. Λίγο αργότερα, χάρη και στους επιδέξιους χειρισμούς του Κυβερνήτη, η Ελλάδα όχι μόνο αναγνωρίστηκε κράτος ανεξάρτητο (Πρωτόκολλο της Ανεξαρτησίας, 1830), αλλά και διεύρυνε τα σύνορά της ενσωματώνοντας όλα τα εδάφη νοτίως της γραμμής Αμβρακικού κόλπου-Παγασητικού κόλπου (Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης, 1832). Το ελληνικό κράτος θα περιελάμβανε τη Στερεά Ελλάδα, την Πελοπόννησο, τα νησιά του Αργοσαρωνικού, την Εύβοια, τις Κυκλάδες και τις Σποράδες.

Δημοσίου Εκπαιδύσεως Γραμματείαν», με γραμματέα τον Νικόλαος Χρυσόγελο (δάσκαλο στο επάγγελμα), που είχε την ευθύνη για τα Εκκλησιαστικά και τα εκπαιδευτικά θέματα, μια συνύπαρξη που υπάρχει μέχρι και σήμερα. Στις 8 Οκτωβρίου 1829 ο Κυβερνήτης της Ελλάδος Καποδίστριας έγραφε: «*ότι η επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδύσεως Γραμματείας, είναι δύο υπηρεσίες αχώριστες ως μίαν εχούσας αρχήν, τον Πατέρα των Φώτων, και προς ένα συντρεχούσας σκοπόν, την ηθικήν των πολιτών διαμόρφωσιν*».

Πρώτο μέλημα του νέου Κυβερνήτη με την άφιξη του στην Ελλάδα το 1828 ήταν η οργάνωση της εκπαίδευσης σε μια χώρα γεμάτη ερείπια και φτώχεια. Σε επιστολή του με τον φιλέλληνα Ιωάννη Εϋνάρδο αναφέρει χαρακτηριστικά: «*Είμαι αποφασισμένος να στηρίξω την επανόρθωσιν της Ελλάδος εις δύο μεγάλας βάσεις, την εργασίαν και την στοιχειώδη εκπαίδευσιν*». Μετά από επτά χρόνια πολέμου και την αποδιάρθρωση των σχολείων που λειτουργούσαν σε διάφορες περιοχές, ο Ιωάννης Καποδίστριας έπρεπε να αρχίσει από το μηδέν. Άλλωστε, πολλά από τα προγράμματα των σχολείων που είχαν ιδρυθεί και λειτουργούσαν στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας στον ελλαδικό χώρο αλλά και στα μέρη που ζούσε ο ελληνισμός της διασποράς είχαν επηρεαστεί από γερμανικά και γερμανόφωνα πρότυπα. Πριν από την επιστροφή του στην Ελλάδα, ο Καποδίστριας ζούσε στην Ελβετία. Εκεί γνώρισε τον “πατέρα” της σύγχρονης παιδαγωγικής, Pestalozzi. Με τον Pestalozzi, γεννήθηκε η ιδέα της λαϊκής μόρφωσης. Σύμφωνα με τον μεγάλο παιδαγωγό, ο λαός για να σταθεί στα πόδια του χρειάζεται την στοιχειώδη μόρφωση για όλους ευθύνη της πολιτείας. Επρόκειτο για μια άποψη που υιοθετούσε και ο Καποδίστριας. Ακόμα, στην Ελβετία χάρη στον Ελβετό παιδαγωγό Emmanuel Fellenberg ο Καποδίστριας εμπνεύστηκε για το ιδεώδες σχολικό πρότυπο της Ελλάδας. Ο Fellenberg υποστήριζε τον συνδυασμό πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας (κάτι σαν το σημερινό θεσμό της “Μαθητείας”) και την προώθηση της επαγγελματικής εκπαίδευσης στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα και ιδιαίτερα στα ορφανά παιδιά. Σύντομα στο πλευρό του Κυβερνήτη βρέθηκαν αξιόλογοι λόγιοι με σκοπό την πνευματική αναγέννηση της Ελλάδας: ο Γεώργιος Γεννάδιος (εκ των ιδρυτών της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας), ο Γρηγόριος Κωνσταντάς (λόγιος κληρικός από τις Μηλιές Πηλίου), ο Νικ. Χρυσόγελος (γραμματέας Εκκλησιαστικών και Εκπαίδευσης, κλπ), ο Ιωάννης Βενθύλος (φιλόλογος), ο Ιωάννης Κοκκώνης (παιδαγωγός. Μεταφραστής του «Οδηγού της Αλληλοδιδασκτικής» του γάλλου παιδαγωγού Ch. Sarasin), Ανδρέας Μουστοξύδης (φιλόλογος, αρχαιολόγος εκ Κερκύρας), ο Κων. Κοκκινάκης (συνεργάτης του Θεόκλητου Φαρμακίδη την έκδοση του περιοδικού «Ερμής ο Λόγιος» έπειτα από παρότρυνση του Κοραή) αργότερα δε και άλλοι. Εκτός από την προτεραιότητα στην στοιχειώδη εκπαίδευση άλλα κεντρικά σημεία της εκπαιδευτικής φιλοσοφίας και πολιτικής του Καποδίστρια ήταν: η κοινωνική χρησιμότητα της εκπαίδευσης, ο σταδιακός εξευρωπαϊσμός της ελληνικής κοινωνίας, η εθνική διαπαιδαγώγηση, η

προτεραιότητα στην ηθική – χριστιανική αγωγή των νέων, η πολιτική αγωγή, η κρατική εποπτεία της εκπαίδευσης και η αντίθεση στον σχολαστικισμό. Αξίζει να σημειώσουμε ότι όσον αφορά την οργάνωση της μέσης και κατώτερης εκπαίδευσης, ο Ιωάννης Καποδίστριας είχε προσωπική εμπειρία ως επιθεωρητής της Δημόσιας Εκπαίδευσης στα χρόνια της Ιονίου πολιτείας. Εξαιτίας της έλλειψης χρημάτων, απηύθηνε θερμή έκκληση προς τους εύπορους Έλληνες και φιλέλληνες του εξωτερικού για εθελοντικές προσφορές, όπου βρήκε μεγάλη ανταπόκριση. Επίσης, υποχρέωσε τους ναούς και τα μοναστήρια να προσφέρουν χρήματα για τη λειτουργία των σχολείων.

Το εκπαιδευτικό του πρόγραμμα ο Καποδίστριας το στήριξε στην πραγματικότητα της εποχής του και την ελληνική, πάντοτε στο ευρύτερο πλαίσιο της εσωτερικής του πολιτικής. Η εκπαιδευτική πολιτική που ακολούθησε διατυπώνεται στο διάγγελμα που απεύθυνε στη Δ' Εθνική Συνέλευση, στο Άργος, στις 30 Ιουλίου 1829. Στόχος του ήταν να ενισχύσει τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία, να συστήσει «σχολεία τυπικά» και παράλληλα να ιδρύσει «σχολεία ανωτέρας τάξεως διά τους νέους Έλληνας, τόσον τους αφιερωθησομένους εις τα εκκλησιαστικά, όσο και εις τους μέλλοντας να υπηρετήσουν την πατρίδα, εις τα πολιτικά ή να διατρέξουν το στάδιον των επιστημών, των τεχνών και της φιλολογίας». Επηρεασμένος από τις παιδαγωγικές αρχές του Pestalozzi, συγκεντρώνει την προσπάθειά του στη στοιχειώδη εκπαίδευση με επαγγελματική προοπτική. Πίστευε ότι το βάθρο πάνω στο οποίο θα έπρεπε να στηρίξει την εκπαιδευτική του πολιτική είναι η σχέση εκπαίδευσης-παραγωγής. Για την ομοιογενή οργάνωση της λαϊκής παιδείας σε μία ενιαία μεθοδολογική αρχή επιλέχτηκε η αλληλοδιδασκτική μέθοδος, που είχε εισηγηθεί η «επί της προπαιδείας» επιτροπή. Πρωταρχικός του στόχος ήταν η οργάνωση της παιδείας και η εκπόνηση γενικού εκπαιδευτικού προγράμματος.

Ο Καποδίστριας ήθελε ένα Εθνικό Σύστημα Παιδείας προφυλαγμένο από τις προπαγάνδες των ξένων, που υπονόμειαν την Ορθοδοξία και τα ελληνικά ιδεώδη. Ταυτόχρονα, ήθελε *«κληρικούς άξιους τῆς ἀποστολῆς των, διδασκάλους τῆς ἀρετῆς μετά λόγου καί εἰσηγητάς τῶν καλῶν πράξεων, μέ πρακτικόν παράδειγμα»*, όπως έγραφε στην Εγκύκλιό του, της 18ης Δεκεμβρίου 1829. Για νά προχωρήσει σ' αυτό έκανε το πρώτο βήμα για Πρωτοβάθμιο Εκκλησιαστικό Σχολείο με την προοπτική να εξελιχτεί σέ Θεολογική Ακαδημία. Μάλιστα γι' αυτό συνέταξε ο ίδιος, τον πρώτο ειδικό κανονισμό τού εσωτερικού βίου του σχολείου, που ήταν *«ἓνα κείμενο βαθύτατα πνευματικό, πού μόνον ἓνας πνευματικός ἄνθρωπος μποροῦσε νά γράψει»*, όπως σχολίασε η ερευνήτρια του έργου του Ελένη Κούκου. Δυστυχώς μετά τον πρόωρο θάνατο του ιδρυτή της, η Σχολή αυτή από έλλειψη οικονομικών πόρων διαλύθηκε, χωρίς να ολοκληρωθεί η εξέλιξή της. Αυτό υπήρξε το πρώτο σοβαρό πλήγμα στην εκπαίδευση των εν Ελλάδι κληρικών.

Τεράστιο το εκπαιδευτικό έργο που όμοιό του δεν υπάρχει στη Νεώτερη Ελληνική Ιστορία. Κι όλα αυτά χωρίς να επιβάλει κάποια έτοιμα πρότυπα, παρμένα

από άλλες προηγμένες χώρες, σφάλμα στο οποίο υπέπεσαν αυτοί που τον διαδέχτηκαν (Βαυαροί), αλλά και οι μεταγενέστεροι.

Όλες οι προσπάθειες συγκρότησης της εκπαίδευσης που έλαβαν χώρα σε λιγότερο από τέσσερα χρόνια επί διακυβέρνησης του Καποδίστρια (για την ακρίβεια: τρία χρόνια, οκτώ μήνες και είκοσι μια μέρες [26 Ιανουαρίου 1828 - 9 Οκτωβρίου 1831⁵³]) ήταν ένα σημαντικό επίτευγμα.

Ο Καποδίστριας πραγματοποίησε ένα τεράστιο εκπαιδευτικό έργο που όμοιό του δεν υπάρχει στη Νεώτερη Ελληνική Ιστορία *. Και όλα αυτά χωρίς να επιβάλει κάποια έτοιμα πρότυπα, παρμένα από άλλες προηγμένες χώρες, σφάλμα στο οποίο υπέπεσαν αυτοί που τον διαδέχτηκαν (Βαυαροί), αλλά και οι μεταγενέστεροι. Τον αμφισβήτησαν πολλοί, από τότε μέχρι και σήμερα, κι εκείνος έδινε την απάντηση σε όλους: «Δέ ζεί ο άνθρωπος, ζεί το έργο του»⁵⁴.

«...Τηλικαύτη δέ υπήρξεν ἡ ἄμιλλα, ὥστε ἐντός ὀλίγου ἀνεβλάστησαν ὡς ἐκ θαύματος σχολεῖα καὶ τό μὲν πρῶτον ἔτος ὁ ἀριθμὸς τῶν διδαχθέντων ἀνά πᾶσα τὴν Ἑλλάδα, μὴ ἔχουσα τότε πλεον τῶν ἐξήκοντα (60) μυριάδων (10.000) κατοίκων, ἀνέβη εἰς ἐξ χιλιάδας νέων, τό δέ δεύτερον, μόλις λήξαντος τοῦ πολέμου, ὑπῆρχον ἑκατὸν τριάκοντα ἀλληλοδιδασκτικά καὶ ἑλληνικά σχολεῖα καὶ ἐφοίτουν χιλιάδες δώδεκα», αναφέρει ο Νικόλαος Δραγούμης⁵⁵.

Το 1829 φοίτησαν στην Ελλάδα 6.000 παιδιά στά ιδρυθέντα δημοτικά σχολεία που έφθασαν αργότερα τους 10.000 περίπου μαθητές. Τά σχολεία γρήγορα έφτασαν στα 111. Σύμφωνα με την έκθεση του Ν. Χρυσόγελου, Γραμματέα των

⁵³ Κατά μία άλλη άποψη – εκδοχή: «κυβέρνησε μόνον 2 χρόνια (1828 & 1829), διότι μετά κυβερνούσε η Αντιπολίτευση και το δίδυμο Μανιάτες (οι μεγάλες οικογένειες) και οι Υδραίοι (εφοπλιστές) που τον κτυπούσε αδυσώπητα, έως την ημέρα της δολοφονίας του...». Αναφορά της Μαρίας Ευθυμίου, Καθηγήτριας Πανεπιστημίου, στην παρουσίαση του βιβλίου του Ελευθερίου Παπακώστα: Ιωάννης Καποδίστριας – Ένας κυβερνήτης για την Ελλάδα”, που πραγματοποιήθηκε στην Στοά Βιβλίου, στις 5/2/2018].

⁵⁴ Η αντιπολίτευση κατηγόρησε τον Καποδίστρια ως «φωτοσβέστη» διότι δεν προχώρησε στην ίδρυση Πανεπιστημίου. Ο ίδιος, όμως, θεωρούσε εκτός πραγματικότητας την ίδρυση Πανεπιστημίου εκείνη την εποχή, αφού αυτοί που θα σπούδαζαν δεν είχαν περάσει από τη Μέση Εκπαίδευση ενώ ακόμη δεν υπήρχε και το κατάλληλα εξειδικευμένο εκπαιδευτικό προσωπικό για να στελεχωσει ένα ανώτατο ίδρυμα. Γνωρίζοντας την ελληνική πραγματικότητα ο Καποδίστριας έθεσε ως πρώτο στόχο την ίδρυση και λειτουργία σχολείων της πρωτοβάθμιας λαϊκής (δημοτικής) εκπαίδευσης, τα οποία θα βοηθούσαν το λαό να ανυψωθεί πνευματικά, ηθικά και βιοτικά, στις πολύ δύσκολες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Παράλληλα, θα προχωρούσε σταδιακά, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις και την υποδομή για την οργάνωση και επέκταση του εκπαιδευτικού οικοδομήματος μέχρι και την ανώτατη βαθμίδα, αφού, όπως είναι γνωστό, δεν έλειψαν οι προσπάθειές του για την ίδρυση Πανεπιστημίου στην Ηπειρωτική Ελλάδα. Είναι, εξάλλου, χαρακτηριστική η άποψη του πολιτικού της εποχής και συγγραφέα Νικολάου Δραγούμη για την εκπαιδευτική φιλοσοφία του Καποδίστρια: «Την δημοτικήν αγωγήν θηρεύων δεν εθέρυεν σκοπόν και τέρμα της όλης εκπαιδύσεως, αλλ’ ως προστοιχείωσιν εις ανωτέραν βαθμίδαν». Ο πρόωρος όμως θάνατός του δεν του επέτρεψε να ολοκληρώσει το έργο του).

⁵⁵ «Ιστορικά Αναμνήσεις», τομ. Α', εκδ. Ερμής, Αθήνα 1973. Ο Νικ. Δραγούμης υπήρξε Γραμματέας στην Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας και μετέπειτα Υπ. Εξωτερικών, επί βασιλείας Όθωνος).

Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαίδευσης, τα λιγοστά σχολεία του αγώνα είχαν αυξηθεί μέχρι το 1831 σε 121. Συνολικά, λειτούργησαν 86 Δημοτικά Σχολεία (με 6 κύρια μαθήματα που ήταν: γραφή, ανάγνωση, αριθμητική, γραμματική, χριστιανική διδασκαλία και γραμμική ιχνογραφία), 46 ελληνικά, δηλαδή Γυμνάσια κατώτερου κύκλου (αντίστοιχα των σημερινών γυμνασίων με τριετή φοίτηση), 1 Λύκειο, δηλαδή Γυμνάσιο ανώτερου κύκλου, 1 Διδασκαλείο, 1 Εκκλησιαστική σχολή, στη μονή Ζωοδόχου Πηγής στον Πόρο για την εκπαίδευση των μελλοντικών κληρικών, 2 Ορφανοτροφεία αρρένων και 1 Θηλέων (Αίγινα, όπου λειτούργησαν τρία αλληλοδιδασκτικά σχολεία (αντίστοιχα των σημερινών δημοτικών αλλά τετραετούς φοίτησης). Σχολεία ιδρύθηκαν στο Ναύπλιο, στο Άργος, στην Τρίπολη, στην Αθήνα, στην Αίγινα, στον Πόρο, στην Ύδρα, στο Γαλαξείδι, στη Ναύπακτο, στη Μεθώνη, στα Φιλιατρά, στην Πάτρα, στα Καλάβρυτα, στη Σκιάθο, στη Σύρο, στην Αμοργό και σε πολλές άλλες πόλεις και νησιά. Συστήθηκαν δευτεροβάθμια σχολεία τα οποία ονόμαζε "πρότυπα" ή "τυπικά", ενώ, παράλληλα, διατηρήθηκαν και τα λεγόμενα Ελληνικά σχολεία. Σύμφωνα με στοιχεία του 1828 σε συνολικό πληθυσμό 753.400 κατοίκων φοιτούσαν στα σχολεία αυτά 14.000 μαθητές. Κατάφερε να ιδρύσει 121 σχολεία όλων των βαθμίδων με 9.246 μαθητές (ο πληθυσμός της τότε ελεύθερης Ελλάδας ανερχόταν μόλις στις 600.000 χιλ.), ενώ άλλοι 5.000 μαθητές διδάσκονταν από ελεύθερους δασκάλους, κυρίως εξαιτίας έλλειψης αιθουσών διδασκαλίας.

Μερίμνησε, ο Καποδίστριας, για την ίδρυση και λειτουργία 215 Σχολείων Μέσης βαθμίδας Εκπαίδευσης, επίσης, των αναφερομένων ως «Ελληνικών Σχολείων» τα οποία λειτούργησαν σχεδόν σε κάθε Επαρχία, και στα οποία δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα στην κλασική παιδεία: Αρχαία κείμενα, Ιστορία και Γεωγραφία. Και δεν ήταν τυχαία η επιλογή από τον Καποδίστρια και τους συνεργάτες του. Μετά από 400 χρόνια σκλαβιάς έπρεπε να υπάρξει πάλι η σύνδεση του Έθνους με τις ρίζες του και την αρχαία καταγωγή του. Ο αριθμός των μαθητών έφτασε τους 9.246 από τους οποίους οι 6.718 φοιτούσαν στα 75 αλληλοδιδασκτικά που λειτουργούσαν την περίοδο αυτή στη χώρα.

Αν συγκρίνει κανείς την έκθεση του Ερρίκου Αυγούστου Ντυτρόν, κατά τον πρώτο χρόνο διακυβέρνησης του Καποδίστρια, με την έκθεση του Ν. Χρυσογέλου στο τέλος μένει κατάπληκτος από την έκταση της προόδου που σημειώθηκε μέσα σε δυο μόνο χρόνια. Μέσα σε δύο μόλις χρόνια, υπήρχαν στην Αίγινα περίπου 1082 μαθητές και σπουδαστές. Αλλά και σε ολόκληρη τη χώρα είχε ξεκινήσει η προσπάθεια της ανόρθωσης της παιδείας. Στις αρχές του 1831 λειτούργουσαν ήδη 121 επίσημα κρατικά αλληλοδιδασκτικά και ελληνικά σχολεία με 10.000 μαθητές. Άλλα 500 περίπου παιδιά διδάσκονταν από «ελεύθερους» δασκάλους, γιατί δεν υπήρχαν ακόμα σχολικά κτίρια. Λειτουργούσαν επίσης και 11 κυβερνητικά εκπαιδευτικά καταστήματα, ιδρύματα δηλαδή που συντηρούντο αποκλειστικά από την κυβέρνηση.

Στα χρόνια του Καποδίστρια ιδρύθηκαν και λειτούργησαν επίσης, διάφορες

άλλες σχολές, που έγιναν αργότερα ανώτερες, όπως: η Στρατιωτική Σχολή της Αίγινας, η πρώτη Ελληνική «Σχολή Ευελπίδων», στο Ναύπλιο (1/7/1828) ή «Κεντρικό Πολεμικό Σχολείο», όπως ονομαζόταν, το Ναυτικό σχολείο, το «Εμπορικό σχολείο», στην Ερμούπολη της Σύρου, η Γεωργική Σχολή Τίρυνθας με «Πρότυπο Αγροκήπιο». Ακόμη: Στρατώνας τριώροφος και δύο Στρατοδικεία, το Πανελλήνιο, συμβούλιο 27 μελών, Πρόνοια, Προάστιο προσφύγων, Δικαστήριο πρωτόκλητο, Πολιτειογραφική υπηρεσία (η σημερινή Στατιστική Υπηρεσία) και πολλές άλλες υπηρεσίες του νεοσύστατου ελληνικού Κράτους (Μουσείο Αρχαιοτήτων [Εθνικό Μουσείο], Ταχυδρομική διοίκηση, κ.α.).

Ο Ιωάννης Καποδίστριας προσπάθησε να καλυτερέψει τη μοίρα ενός ταλαιπωρημένου επί σειρά αιώνων λαού, με την οργάνωση μιας χρήσιμης, ωφέλιμης και εφικτής εκπαίδευσης για όλους. Ήθελε και επεδίωξε να εφαρμόσει μια Εκπαίδευση, όπου Πολιτεία και Εκκλησία θα συνοδοιπορούσαν, χρησιμοποιώντας ως «όπλα» τους το ελληνικό πνεύμα και την παράδοση, για το καλό του τόπου και των κατοίκων, μιας χώρας που ήθελε ο νέος Κυβερνήτης να την αναδείξει μεγάλη και να την καταστήσει ένα παγκόσμιο κέντρο Παιδείας και Πολιτισμού. Παρέλαβε μια ουσιαστικά ανύπαρκτη εκπαίδευση και στον ελάχιστο χρόνο που κυβέρνησε κατάφερε να θέσει τις βάσεις, δίνοντας μεγαλύτερη βαρύτητα στη στοιχειώδη (πρωτοβάθμια) εκπαίδευση, της οποίας σήμερα δίκαια θεωρείται θεμελιωτής της.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το σημερινό Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών έλαβε το όνομά του το 1911 χάρη στον ευεργέτη Ιωάννη Δόμπολη. Οι προηγούμενες ονομασίες του ήταν «Οθώνειον» μιας και ιδρύθηκε με βασιλικό διάταγμα του Όθωνα το 1837 ενώ το 1862 μετονομάσθηκε σε « Εθνικόν». Ο Ιωάννης Δόμπολης ήταν πλούσιος έμπορος που ζούσε στη Ρωσία. Διέθεσε όλη του την περιουσία στο ελληνικό Δημόσιο για να ιδρυθεί Πανεπιστήμιο στην πρωτεύουσα της Ελλάδας με τον όρο πως το νέο ίδρυμα θα ονομαζόταν Καποδιστριακό πανεπιστήμιο, προς τιμήν του πρώτου Κυβερνήτη της Ελλάδος, Ιωάννη Καποδίστρια.

Π.Ε.Κ.Ε.Σ. Στερεάς Ελλάδας

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ
(Π.Ε.Κ.Ε.Σ.) ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

1821 και Εκπαίδευση

Πρακτικά Ημερίδας 23 Μαρτίου 2021

Επιμέλεια:

Δρ. Χρίστος Β. Μαρκαντώνης
Οργανωτικός Συντονιστής
Π.Ε.Κ.Ε.Σ. Στερεάς Ελλάδας

*Όλοι χωρίς εξαίρεσιν έχουν χρέος
να ηξεύρουν γράμματα.*

*Εκ των γραμμάτων γεννάται η
προκοπή με την οποίαν λάμπουν
τα ελεύθερα έθνη.*

«Τα Δίκαια του Ανθρώπου», άρθρο 22

ISBN 978-618-85624-1-7

Λαμία, 2022

